اسان زنده رهنداسين

ليليٰ خالد جي آتم ڪهاڻي

سنڌيڪار :

نجيب سنڌي

”او فلسطين! منهنجا عشق، منهنجي محبت، مان تنهنجي دشمنن خلاف بغاوت ڪندي آهيان. مان پنهنجي بدن جي حصن مان بم ٺاهيندي آهيان، ۽ پنهنجي روح جي تارن مان تولاءِ لباس جوڙيندي آهيان - مان پنهنجي ۽ پنهنجي پيئرن جي قوت مان، پنهنجي وجود کي بمن ۾ منتقل ڪري پنهنجا پهاڙ ۽ ڌرتي آزاد ڪرائيندي آهيان...“

ليليٰ خالد

اسان زنده رهنداسين

[فلسطين جي انقلابي عورت
ليلي خالد جي آتم ڪهاڻي.]

سنڌيڪار :

زيب سنڌي

۱۹۸۴

سڳنڌ پبليڪيشنس جو ناڙون ڪتاب (ٻيو ڇاپو)

ڇپائيندڙ : زيب سنڌي
پبلشر : سڳنڌ پبليڪيشنس،
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو.
ڇپيندڙ اصغر برادرس، ناظم آباد ۲، ڪراچي

ڪئليگرافي : قيوم منگي
پهريون ڇاپو : سيپٽمبر ۱۹۸۳ع
ٻيو ڇاپو: ڊسمبر ۱۹۸۴ع
تعداد : ٻارهن سؤ
قيمت : ۰۰—۲۰ روپيا
ڪپڙو جلد : ۰۰—۳۰ روپيا.

ملڻ جو هنڌ
سڳنڌ ڪتاب گهر
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو

ASAN ZINDAH RAHANDASEN,
Autobiography of Laila Khalid
Translated into Sindhi, By Zaib Sindhi.
Published By, Sugandh Publications,
JinnahBagh Road, Larkano. Sind. Pakistan
First Edition: 1983. Second Edition 1984.

ترتيب

ڳالهيون ۴
ڏاڪو ۵
تعليم ۽ انقلاب ۳۷
ڪويت ۾ جلاوطن ۷۲
نئين انسانيت جو اعلان ۱۰۵
آمريڪا ۾ فلسطين ۱۳۰
اردن ۾ آمريڪا ۱۶۷
لبنان گُم ٿيل انسانن جا ترجمان آهيون ۱۹۱

ڳالهيون

ڪتابن جي نوس نوس ڪرڻ جي پراڻي عادت سبب، رستي ويندي، ڪراچيءَ ۾ هڪ ڪتاب گهر اندر لنگهي ويس. پنهنجي ڌُن ۾ ڪتاب ڏسي رهيو هوس، جو ليليٰ خالد جو نالو ڪَنِ پيم. (ليليٰ خالد! جنهن جي باري ۾ ننڍپڻ کان هر خبر ڏاڍي ڏيان سان پڙهندو/ٻڌندو هوس. جنهن جي هر تصوير ڏاڍي عقيدت ۽ محبت سان ڏسندو هوس.)

هڪ خريدار دڪاندار کان پڇي رهيو هو، ”ليليٰ خالد اڃا زنده آهي؟“

”ها.“ دڪاندار چيو.

”پوءِ ڇڏينس. جڏهن مري ويندي، تڏهن پڙهنداسون.“ خريدار، هٿ ۾ جهليل ڪجهه ڪتابن مان هڪ ڪتاب دڪاندار کي واپس ڏيڻ لاءِ وڌايو. پر دڪاندار کان اڳ، مون هٿ وڌائي اهو ڪتاب ڪاڻس ورتو.

ڏٺم، ليليٰ خالد جي آتم ڪهاڻي هئي. چيم، ”جيڪڏهن اهڙا ماڻهو مري ويا، ته دنيا ۾ ڪجهه نه رهندو- ڪجهه به نه.“ ۽ مون اهو ڪتاب خريد ڪري

٤٨٣٠٩٠٢

ڏاڪڙ

(۱)

منهنجو تعلق حيفا سان آهي، پر مون کي پنهنجو جنم - هنڌ ڏاڍو گهڻو ياد آهي. منهنجي ذهن ۾ آها جاءِ محفوظ آهي، جتي مان هڪ ننڍڙي ٻارڙيءَ جي حيثيت سان کيڏندي هيس. جڏهن مان ڇهن سالن جي هيس، جو مون کي حيفا کان نيو ويو. ۲۱ سالن کان پوءِ، ۲۹ آگسٽ ۱۹۶۹ع تي مون ٻيهر حيفا ڏٺو -- جڏهن مان ۽ ڪامريڊ سليم هڪ سامراجي جهاز تي قبضو ڪري فلسطين آياسين، جيئن دشمن جي قبضي هيٺ آيل ملڪ سان عقيدت جو اظهار ڪري سگهون، ۽ پنهنجي ڌرتيءَ تي اهو به واضح ڪري سگهون، ته اسان پنهنجي اباڻي وطن کي وساريو ناهي. افسوس اهو آهي ته، ڪمزور اسرائيلي دشمن اسان کي آمريڪي ۽ فرانسيسي جهازن جي دستن ۾ وڪوڙي، اسان جي ڌرتي تي لاٿو.

اسان زنده ۽ رهنداسين

حيفا بابت مونکي پنهنجن وڏن، دوستن ۽ ڪتابن ذريعي ڏي
جيان حاصل ٿي هئي، مون پولار سان ٿي پنهنجي ڌرتيءَ
جي رنگ کي محسوس ڪيو، ۽ پنهنجي ابائي ڌرتيءَ
بابت خيال مرتب ڪيم. حيفا کي جبلن جي عافيت،
سمنڊن جو ميلاپ ۽ ميدانن جي وسعت نصيب ٿيل
آهي - پر مونکي اتان جي هوا ۾ ساهه کڻڻ جو اختيار
حاصل ڪونهي. يورپي يهودي ۽ سندن سائي، هٿيارن
جي زور تي انهيءَ ڌرتيءَ تي قابض آهن. اسانکي
جلاوطن ڪيو ويو آهي، ۽ هو غاصب هوندي به مالڪ
آهن! اهي منهنجي شهر ۾ انهيءَ ڪري ٿا رهن ته،
اڪثر ته هو يهودي آهن، ۽ ٻيو ته طاقت به هنن وٽ
آهي. جڏهن ته اسين، فلسطيني عرب هٿين خالي آهيون.
پر صحرائن جا پٽ، اسانجا سپوت، انهيءَ عزم سان
جيئن ٿا ته اسان قوت به حاصل ڪنداسين ۽ آزادي به.

مونکي پنهنجي خاندان ۽ سڀني فلسطينين جيان
حيفا پسند آهي. شروع شروع ۾ حيفا لاءِ منهنجو عشق
جذباتي سطح جو هو - جيئن خوابن جهڙي ڌرتيءَ لاءِ
ٻار جا جذبا هوندا آهن. پر جيئن جيئن مان وڏي
ٿيندي ويس، تيئن پاڻ بابت سوچ ۽ علم وڌندو ويو. مونکي
خبر پئي ته، منهنجون ته تاريخي پاڙون آهن، ۽ اسانجي
جد و جهد سان ڀرپور تاريخ آهي؛ ۽ منهنجي قوم ٻين
قومن کان وڌيڪ نه، ته سندن برابريءَ جهڙي حيثيت
ضرور آهي. مونکي اهو يقين ٿيو ته منهنجي

سان ڳالهه ڪنداسين

طبقي جا ماڻهو ۽ ڪارڪن، استحصال جا شڪار ماڻهو ٿي سچي قوم کي قدامت جي پستيءَ مان ڪڍي، جبر کان آزاد ڪرائي سگهن ٿا. مونکي اسڪول ۾ جو ڪجهه، پڙهايو ويو هو، اهو وساري اڇڻي وڃڻو هو. پڙهايو ته اهو ويو هو ته، اسانجي ڪابه تاريخ ناهي ۽ فلسطيني ڪاڻي قوم ناهي. علم جي جستجو مونکي انهيءَ حد تائين آندو، جتي خبر پيم ته هٿ ڏوڪين مورخن ڪيئن اسانجي ڪردار ۽ اسانجي ذڪر لائق ڪارنامن کان انڪار ڪيو آهي.

مون کي خبر هئي ته مون کي تاريخ ۾ اهم ڪردار ادا ڪرڻو آهي. مان پنهنجي عوام، ۽ پاڻ پنهنجي ذات جي آزاديءَ لاءِ انقلابي بڻجي ويس، مان دراصل ١٩٣٠ع جي هڪ فلسطيني انقلابيءَ ازدين ڪسم کان ذاتي متاثر هيس- جنهن عرب سرزمين تي سڀ کان اڳ، منظم طريقي سان مزدورن ۽ هارين جي انقلاب کي عملي شڪل ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. انهيءَ سلسلي ۾ هو هڪ ڊگهي عرصي تائين لڪل سرگرمين ۾ مصروف رهيو. ١٩٣٥ع ۾ ماڻهن جي لڳاتار غداري ۽ مقصد کان غفلت کي ڏسندي هن هٿيار بند جدوجهد شروع ڪئي. اها جدوجهد برطانوي سامراج، يهودين ۽ عرب قدامت پسنديءَ جي خلاف هئي. انقلابين ۾ مزدور، هاري ۽ ترقي پسند ماڻهو شامل هئا. انهيءَ بغاوت جو سبب برطانوي سامراج

ٻاران يهودين ۽ رجعت پرست عربن جي مدد سان فلسطينين کي محڪوم ڪرڻ جي ڪوشش هئي. ۱۹۳٦ع ۽ ۱۹۳۹ع جي وچ ۾ فلسطين تي يهودين جو قبضو ٿي ويو. جڏهن ته مورخ انهيءَ کي ۱۹۴٦ع ۽ ۱۹۴۸ع وارو وقت چون ٿا. ۳٦ع ۾ هارين جي هڙتال اپريل کان آڪٽوبر ٿائين هلي. مقصد اهو هو ته، فلسطين ۾ عرب سڃاڻپ جي سرحدن کي مضبوط ڪري، جمهوريت جي واڌاري لاءِ ڪوشش ڪئي وڃي. ۽ فلسطين ۾ اينڊڙ يهودين ۽ برطانوي پئونن کي ڌڪي ڪڍيو وڃي. پر نتيجو اهو نڪتو، جيڪو سامراجين چاهيو ٿي، رائل ڪميشن ۱۹۳۷ع ۾ قائم ٿي، جنهن فلسطين جي ورهاڱي جو منصوبو پيش ڪيو، جيڪو تسليم ڪيو ويو. تنهن ڪري انقلابي تحريڪ ويتر زور وٺي ويئي. پر فلسطيني غدارن هٿان، جن جي پٺ ڀرائي عرب حڪومت جا معتمدين ۽ برطانوي يهودي فوجي ڪري رهيا هئا. هن تحريڪ کي دٻايو ويو ۽ ڪسم کي شهيد ڪيو ويو. اهو يقين ته ٿي ويو هو ته، انقلاب بهرحال هن علائقي جو مقدر آهي پر دشمنن انقلاب جي روشنيءَ کي في الحال ته ختم ڪري ڇڏيو، ۽ ڪسم جي ڪردار تي گند هڻڻ جي ڪريل ڪوشش ڪئي. فلسطين جي آزاديءَ جو پاپولر فرنٽ ڪسم جي شهادت کان پوءِ وجود ۾ آيو. هن جي نسل انقلاب جي شروعات ڪئي هئي، ۽ منهنجي

پيڙهي انقلاب کي مڪمل ڪندي.

مون ١٩٣٦ع ۾ رستخيز جي ڪهاڻي اڪثر ڪتاب ۾ پڙهي. پر مان پنهنجي ذاتي تجربن جي حوالي سان ١٩٤٨ع کان پنهنجي ديس واسين جي تلخ زندگيءَ کان واقف آهيان. مون ١٣ اپريل ١٩٤٨ع تي، پنهنجي چوٿين جنم ڏينهن کان فقط چار ڏينهن پوءِ حيفا کي الوداع چيو. منهنجو جنم ـ ڏينهن نه ملهايو ويو، جو ٩ اپريل تي فلسطين ۾ يوم ـ ماتم هو. هاڻي مان ٢٩ سالن جي آهيان، پر مون اڄ تائين پنهنجو ڪوبه جنم ـ ڏينهن نه ملهايو آهي ـ ۽ انهيءَ ڏينهن تائين نه ملهائيندس، جيستين وري حيفا واپس نه وران. چو ته حيفا کي مون پنهنجي مرضيءَ سان نه ڇڏيو هو. اهو فيصلو منهنجي خاندان نه، پر انهن ماڻهن ڪيو هو، جن جا هٿ اسان جي نسل جي رت ۾ رنگيل آهن.

منهنجي خاندان جا يهودي پاڙيسرين سان سٺا لاڳاپا هئا. اسان اسٽين ٽون اسٽريٽ ۾ رهندا هئاسين، جتان يهودي هيڊڪوارٽر ويجهو هو. اهو علائقو حيفا جي فيشن ايبل علائقن ۾ شمار ٿيندو هو. منهنجي يهودي ٻارن سان چاڻ سڃاڻ هئي. منهنجي سڀ کان سٺي سهيلي تمارا يهودڻ هئي، پر اسان منجهه ڪوبه فرق نه هوندو هو. مونکي عرب ۽ يهوديءَ جي فرق جي چاڻ نه هئي. منهنجي ۽ تمارا جي لاڳاپن ۾ تبديليءَ جو موڙ ته ٢٩ نومبر ١٩٤٧ع تي آيو، جڏهن گڏيل قومن

فلسطين کي ورهائي، مون کي ۽ تمارا کي ڏار ڏار ڪري ڇڏيو. تمارا جي حصي ۾ ٥٦ سيڪڙو علائقو آيو. (جڏهن تہ يهودين پنهنجو آدمشماريءَ جي حساب سان فقط ٨ سيڪڙو علائقي جي گهر ڪئي هئي.) مون مان اها اميد ڪئي ويئي هئي تہ، مان انهيءَ فيصلي کي قبول ڪري وٺندس ۽ تمارا جي نسل وارن کي واڌايون ڏيندس. مونکي پنهنجي انسانيت کان انڪار، ۽ يهودين جي اخلاقي- قانوني حيثيت کي مڃڻ ۽ پاڻ کي پنهنجي ئي گهر ۾، ۽ پنهنجي ئي ڌرتيءَ تي پناهگير سمجهڻ لاءِ چيو ئي ويو. عالمي يهوديت، آمريڪي سامراجيت ۽ سندس پلوئن، مون لاءِ جلاوطنيءَ جي زندگيءَ کي مقدر بڻايو. وري سندن اهو مطالبو تہ، اسان سندن اهو فيصلو قبول بہ ڪيون. جيئن سندن مطالبو حقيقي لڳي، ۽ سندس هجرت ڪرڻ وارا هڪ وار اچي آباد ٿين تہ معاملو باقائدي طئي ٿي وڃي.

گڏيل قومن پاران فلسطين کي ورهائڻ جي منصوبي جي اعلان ٿي ئي ڏينهن عام هڙتال ٿي. پر اها هڙتال قطعي بي اثر هئي. عرب قومي تحريڪ قطعي ختم ٿي چڪي هئي. روايتي ادارا مظبوط ٿي چڪا هئا. ڪارڪنن ۽ هارين جون نيون تنظيمون ايترو مظبوط نہ ٿيون هيون جو قومي آزاديءَ جي عظيم ڪم ۽ مقصد جون ضرورتون پوريون ڪري سگهن. عجيب افراتفريءَ

جي حالت هئي. عرب يهودين کي ماري رهيا هئا.
يهودي عربن تي حملا ڪري رهيا هئا. جيتوڻيڪ يهودين
جي جارحيت منظم ۽ با مقصد هئي، جڏهن تہ عربن
جي جارحيت انفرادي ۽ غير منظم هئي. يهودين وٽ
وڌيڪ وارا بہ هئا تہ هٿيار بہ. هنن جي هٿيار بند فوج
بہ هئي تہ جنگ جي نفسياتي طريقن کان بہ واقف هئا.
تنهنڪري يهودي اسان کان حيفا ڦرڻ ۾ ڪامياب
ٿي ويا. عربن جو ڪمانڊر سرجان گلپ پاشا، جنهن
جو تعلق اردن سان هو، پنهنجي حيفا رجمنٽ کي
حيفا خالي ڪرڻ جو حڪم ڏنو. جيڪو حڪم برطانوي
منصوبي سان هڪ جهڙائي رکندڙ هو، ۽ حيفا کي
خالي ڪرڻ ۽ يهودي فتح کي مڪمل ڪرڻ ڏانهن
قدم هو.

تنظيم هئڻ ۽ بچاءَ جي سمجهہ هئڻ سبب يهودين
کي اندازو ٿيو تہ گهٽ وقت، محنت ۽ ماڻهن جي
سيڙپ سان هو پنهنجي مقصدن ۾ ڪامياب ٿي سگهن
ٿا. حيفا جا ۸۰ هزار عرب پنهنجي سر کي مقدم
سمجهي، حيفا خالي ڪري آيا. اها نوڪالي ۹ اپريل
يعني منهنجي جنم ـ ڏينهن کان شروع ٿي. يهودين
ديرياسين جي ماڻهن جو وحشياڻو قتل عام ڪيو. اهو
هڪ اهڙو جرم هو، جنهن يهودين جي بي رحميءَ کي
واضح ڪيو، ۽ عربن کي چپ چپات ۾ شهر کان
نڪرڻ تي مجبور ڪيو.

اسان پنڌ رهنداسين

حيفا جي ڊرنيءَ ني ۲۶۴ ماڻهن جي قتل، ۽ سوين عربن جي زخمي هئڻ جو نذرانو ڏنو ويو. سندن خيال هو ته اڃا ٻين ماڻهن جو قتل پڻ ٿيندو. سڄي شهر ۾ ڊپ ۽ هراس ڦهليل هو. ٻن ڏينهن کان پوءِ اهو هراس منهنجي اکيان ۾ اچي ويٺو. مون زندگيءَ ۾ پهريون ڀيرو موت ڏٺو. مون کي ياد ناهي ته منهنجي سامهان مرڻ وارو يهودي هو، يا عرب. مون کي فقط ان جو ڏڪاءُ ۽ مرڻ واري جي پيٽ مان ٻر لڳڻ سبب رت نڪرڻ ياد آهي. مان ڏاڪڻ هيٺان لڪي ويس، ۽ گهٽيءَ ۾ پيل لاش کي گهوريندي رهيس. مان اهو سوچي ڊڄي رهي هيس ته ڇا منهنجي پيءُ جو مقدر به اهو موت آهي!

خوف ۽ هراس جي انهيءَ ماحول منهنجي خاندان کي به پنهنجا ڪک ڇڏڻ تي مجبور ڪيو. اسان سڀ آٿ هئاسين. ۱۳ اپريل ۱۹۴۸ع تي اسان سڀ سور ڏانهن روانا ٿياسين. مون کي ڪنهن نه ٻڌايو ته اسان ڇو وڃي رهيا آهيون، ۽ نه منهنجي سمجهه ۾ آيو. اسان پاڙي جي هڪ گاڏيءَ ۾ اسان کي ۽ ڪجهه سامان کي وجهي، بي هوشيءَ جي حالت ۾ ڪلي روانو ڪيو. ٿورو اڳتي وڌياسين ته خبر پئي ته اسان مان هڪ گهٽ آهي. رڙيون واڪا ٿيا. اِها مان هيس، جنهن جي ڪنهن کي خبر نئي پئي گهڻي دير کان پوءِ منهنجي ٻن وڏين ڀينرن مون کي هڪ وڏي ڏهي پوهان لڪل

ڏٺي ورتو، ۽ ٻنهن جي ٽيلهي جيان ٻچيءَ کان ڪٽي امڙ جي سامهان پيش ڪيائون. مان ڏاڍي ڪاوڙيل هيس، ۽ مون کي اجا ٻه سمجهه ۾ نٿي آيو ته اسان حيفا ڇڏي، سور ڇو ٿا وڃون. منهنجي پيءَ سيني کي ڪوڙهن پريل اکين سان الله واهي چيو، ۽ پاڻ آئي ترسي پيو. مون کي ياد آهي، منهنجي اکين ۾ بس هڪ شيءِ هئي، پنهنجي گهر جي ڏاڪڻ.

مان ڪيترن مهينن تائين بابي سان نه مليس. جڏهن هو سور آيو ته ڏاڍو لتل هو. هو ڪنهن به قيمت تي حيفا کي ڇڏڻ لاءِ تيار نه هو. پر حيفا تي يهودين جي قبضي کان هڪدم پوءِ ٢٢ اپريل تي بابي کي حيفا ۽ ڏنڏي، ٻنهي کي ڇڏڻو پيو. پوءِ هن اهو ٻه ڏٺو ته يهودي اسان جي گهر ۾ داخل ٿي رهيا آهن. پوءِ هن ڏٺو ته اسان جي گهر جو فرنيچر ڪنيو پيو وڃي پوءِ بابي کي مصر موڪليو ويو.

ٽي چار مهينا مصر ۾ پين هندن تي خوار ٿيڻ کان پوءِ، ڏاڍي مشڪل سان بابو پئسي پئسي جو محتاج ٿي اچي نيٺ سور پهتو. ٽيهن سالن تائين ڏينهن رات اسٽور ڪيپر جي حيثيت سان ڪم ڪرڻ وارو شخص هائي پئسي پئسي جو محتاج هو. هو انهيءَ ڳالهه سبب ٻه ڏڪارو هو، ته کيس لبنان جي شهريت نه ملي هئي. هو ١٩٦٦ع تائين يعني مرڻ گهڙيءَ تائين لبنان ۾ جلاوطن جي حيثيت سان رهيو. ١٨ سالن تائين هو

حيفا واپس ورڻ جي خوابن سان زنده رهيو. پنهنجي پيءُ جي ڏيءُ جي حيثيت سان، پنهنجي پيءُ جي خواب کي تعبير ڏيڻ چاهيان ٿي. مان پنهنجي پيءُ ۽ قوم جي خوابن کي نابود ٿيڻ نہ ڏينديس. جيسيتائين مان فلسطين ۾ رهان ٿي، فلسطين ۾ رهڻ ٿائين زنده. نہ رهيس تہ منهنجو اولاد يقينن اهو ڪم ڪندو.

اولهہ جا مورخ ۽ محقق اهو ٿا لکن تہ، يهودي ميئر جي انهيءَ اعلان جي باوجود، تہ ٻنهي نسلن جا ماڻهو گڏ محبت سان رهندا، عربن حيفا مان لڏڻ شروع ڪيو! جيڪڏهن ميئر جو اعلان سچي نيت وارو هجي ها تہ ڇا هو انهيءَ وهڪري کي روڪي سگهي ها، جيڪو شروع ٿي چڪو هو. ڇا يهودين جو قبضي جو جنون گهٽ ٿي سگهي ها، ۽ ڇا عربن کي نقصان رسائڻ جي ڪريل حرڪتن ۾ گهٽتائي اچي سگهي ها؟ جيڪڏهن اهو ممڪن هو تہ پوءِ منهنجي پاڻرن جو قتل ڇو ٿيو، منهنجي ڀيڻن جي لڄ ڇو لوٽي وئي؟ جيڪڏهن اهو ممڪن هو تہ پوءِ ”معصوم برطانوي“ حاڪمن سوين ننڍيون ٻيڙيون ڇو ڏنيون، تہ حيفا کان سوَر ٿائون فلسطينين کي نيو وڃي؟ جيڪڏهن اسان پنهنجي مرضيءَ سان گهر ڇڏي ويا هئاسين، تہ پوءِ آخر ڪهڙي مجبوري هئي، جنهنجي ڪري يهودين اسان جي ملڪيتن ۽ هر ذڪر لائق شيءِ تي قبضو ڪري ورتو؟ هي آهي سوال آهن، جن جا جواب هر عزت لائق

يهودي ۽ انهيءَ مورخ کي تلاش ڪرڻا پوندا، جن کي پنهنجي لفظن جي عزت جو اعتبار آهي.

اهو به چيو وڃي ٿو ته عربن جو مقصد هيفا تي پهرين قبضو ڪرڻ هو. يهودين کي ڪٿي سمنڊ اڇليو وڃي، ۽ انهيءَ مقصد لاءِ عرب ملڪن ويهه هزار ماڻهن جي هڪ فوج به تيار ڪئي، پر اهي فوجون نه باقاعده تربيت حاصل ڪيل هيون، ۽ نه انهن وٽ جديد هٿيار هئا. جڏهن ته سندن مقابلي ۾ ست هزار تربيت حاصل ڪيل يهودي هئا. عربن جي ڪا به مرڪزي قيادت ۽ ڪا به اخلاقي تحريڪ نه هئي، جيڪڏهن ڪو ڪارنامو ٿي وڃي ها ته اهو اجتماعي نه، پر انفرادي عمل هجي ها. هنن چوائيءَ، عرب نوجوان ته مثالي سماجي ڍانچي جي قرباني ڏيڻ جهڙا هيون، جيڪي جديد تربيت حاصل ڪيل دشمن جي مقابلي ۾ ٽڪجي وڃن ها. اڃا به سمجهيو ٿي ويو ته هو ڪٿي وڃن ها.

(٢)

لبنان اچڻ کان پوءِ، جڏهن به مان ڪنهن وڻ مان نارنگي پٽيندي هيس، تڏهن امان دڙڪا ڏيندي هئي. مان تنگ ٿي پڇندي هيس، ”امان تون جهلين ڇو ٿي؟ اڳي ته اٿين نه چوندي هئينءَ!“ ۽ امان ڪاوڙجي ڪهندي چوندي هئي، ”پٽ تون حيفا ۾ ناهين. هي باغ

تنهنجو ناهي، هاڻي تون ٻئي ملڪ ۾ آهين.“ انهيءَ ڪان اڳ جو مان اندر ڊوڙي وڃي ڳوڙها اگهان، هوءَ منهنجو منهن پنهنجي هٿن ۾ جهلي، اعتماد سان چوندي هئي، ”هاڻي تون اهي نارنگيون نه پٽيندينءَ، جن تي اسانجو حق ناهي.“ مان ننڍپڻ جي معصوميت سان اقرار ۾ ڪنڌ لوڏيندي هيس، پهريون ڀيرو منهنجي لاءِ جلاوطنيءَ جو احساس اڳيان اچي بيٺو هو.

چئن سالن جي عمر ۾ منهنجي سامهان حق ۽ ناحق زندگيءَ ۽ موت جهڙا سوال اچي بيٺا. مان جيڪا گذيل قومن جي ڏنل راشن ڪارڊ تي مانيءَ جي حقدار هيس، ۽ هڪ ڪمري ۾ اٺن ماڻهن جي خاندان ۾ ديپل ديپل ساهه جي اجازت ۾، اندر ئي اندر يهودين جي غير انساني رويي جو زهر پنهنجي زبان تي محسوس ڪري رهي هيس. منهنجي اندر جي دنيا ۾ تباهيءَ سبب منهنجي طبيعت ۾ طوفان جهڙو جوش هو. مان پنهنجي خاندان سان گڏ مايوسين جي ڏينهن کي زندگي سمجهڻ لاءِ مجبور هيس.

١٩٤٨ع جي سياري جي هڪڙي ٿي ياد ڪافي آهي. مان پنهنجي ڀينرن نول، رفيه ۽ راهاب سان گڏ، گڏيل قومن جي امدادي مرڪز مان راشن وٺڻ ويس. منهنجي ڀينرن کي تنگ ڪيو ويو. اسان سخت ناراض ٿي، هتي اسان بين الاقوامي خيرات تي زنده هئاسين، جڏهن ته يهودي، فلسطين ۾ اسانجي محنت جو ڦل

ڪاڻي رهيا هئا! منهنجا مغربي دوست ٻڌائين ٿا ته، يهودي چون ٿا ته، جڏهن هنن فلسطين تي قبضو ڪيو، تڏهن فلسطين ويران صحرا هو، جتي فقط مڇر ٿي هئا. هنن آن کي جهومندڙ فصلن ۽ سون اپائيندڙ واديءَ ۾ تبديل ڪيو آهي. هو اهو به چون ٿا ته يهودي ته امن ٿا چاهين. جڏهن ته عرب خانه بدوش لڳاتار حملا ۽ چوريون ڪندا رهن ٿا، ۽ فلسطين جي علائقي ۾ باهيون ڏيندا رهن ٿا.

۱۹۴۸ع ۾ خزان جي موسم ۾ مونکي شرارتن کان بچائڻ لاءِ شيخ مدرسي ۾ داخل ڪيو ويو. مون ۾ ڇوڪرن جيان کيڏڻ ۽ جارحيت جون خاصيتون هيون، مان ڇوڪرن سان کيڏندي ۽ وڙهندي هيس. منهنجي استاد زينه، چست پوڙهي عورت هئي، جنهن کي ٻارن سان بيحد پيار هو، جنهن پنهنجي سڄي جمار ٻارن جي تربيت لاءِ وقف ڪري ڇڏي هئي. پر ٻارن کي سندس ڊگهيون تقريرون نه وڻنديون هيون.

اسانجو اسڪول ۾ پڙهڻ جو ڪوبه پروگرام نه هو. اهو ته بس وقت گذارڻ جو بهانو هو. پر زينه ته سنجيدگيءَ سان مونکي قرآن پڙهائڻ جو منصوبو به ناهيو. ابجد سيکارڻ کان سواءِ ڏي هن پنجن کان ڇهن سالن جي ٻارن کي قرآن جا ڪجهه حصا ياد ڪرڻ لاءِ ڇيو. مون ياد به ڪيا. شيخ اسڪول مان ڪاميابي حاصل ڪرڻ ڪو سولو ڪم نه هو. هر پاس ٿيڻ واري

کي عوام جي سامهون قرآن جا حصا قرائت سان پڙهڻا پوندا هئا. مان حضرت يوسف جو قصو مزي سان پڙهندي هيس، ته ڪيئن هو مصر ڏانهن ڀڳو، ۽ ڪيئن فرعون مٿس پنهنجا حڪم مڙهيا ۽ سزائون تجويز ڪيون.

ٻار توڙي استاد، سڀ منهنجو قرآن پڙهڻ ٻڌي خوش ٿيندا هئا. مون ۾ پاڻ ۾ اعتماد هو. مون جيئن ئي تلاوت پوري ڪئي، هڪ ٻار ڊوڙندو ڊوڙندو منهنجي ماءُ ڏانهن ويو. جڏهن مون گهر اچي پنهنجي ڪاميابيءَ جي خبر ٻڌائي ته، امان مون کي توري مٺائي ۽ ڏاڍي سٺي چمي ڏني. مون سمجهيو هو، امان مون کي ڪا وڏي سوکڙي ڏيندي. مان انعام ۾ پائي روئي پيس. اهو خيال ڪرڻ بنان، ته غريب ماءُ کي لباس، ڪڏين يا جورابن جهڙي شين جي ساهميءَ ۾ تورڻ مناسب ناهي.

منهنجي مامي کهود کي انهيءَ ڳالهه جي خبر پئي، ته هن ڀڪ ڪرڻ چاهي. هن منهنجو امتحان ورتو، ۽ ڏاڍو متاثر ٿيو. کيس يقين ئي نٿي آيو ته ڇهن سالن جي ٻارڙيءَ کي قرآن جا هيڏا سارا حصا ياد آهن. هن انعام طور مون کي هڪ سچو لبناني پونڊ ڏنو. (جيڪو ٢ ٦ پينس جي برابر هو.) اِها منهنجي زندگيءَ جي پهرين ڪمائي هئي. مان خوش ٿي مامي کي چمي ڏني، ۽ ڊوڙندي ڊوڙندي امان کي پنهنجي ڪاميابيءَ جو ٻڌائڻ ۽ سندس ڪنجوسيءَ جي ميار ڏيڻ وئس. امان

منهنجي سچي ڳالهه، ڏاڍي صبر سان ٻڌي، ۽ پوءِ مونکي واپس ڏيندي چيائين، ”هي توکي پنهنجي ماسي ڏنو آ، تون جيئن چاهين، تيئن خرچ ڪر.“ مون انهيءَ پونڊ مان پنهنجي استاد لاءِ سوکڙي، ۽ ٻارن لاءِ مٺائي خريد ڪئي.

۱۹۵۹ع جي سرءُ جي مند ۾ فلسطينين لاءِ قائم ڪيل چرچز اسڪول جي ٻهرين ڪلاس ۾ منهنجي داخلا ٿي. انهيءَ سال گرمين ۾، مون پنهنجي ڀينرن کي قرآن پڙهندي ڏيان سان ٻڌو ـ ۽ جيئن جيئن مان قرآن ٻڌندي هيس، تيئن آن جي خيالن ۾ تصوير ٺاهيندي ويندي هيس. مان رفيه سان ساڻ ساڻ هوندي هيس، جيئن هوءَ ڪندي هئي، مان به تيئن ئي ڪندي هيس. جيڪو ڪجهه ياد هو، اهو مون کي به ياد هو. هوءَ اسڪول ۾ چوٿين درجي ۾ هئي، ۽ مان به ساڻس ڪلاس ۾ وڃڻ چاهيندي هيس. مان انهيءَ ڪلاس ۾ داخلا جو ضد انهيءَ ڪري به ڪيو، جو ٻهريان ٻه ڪلاس شاميانيءَ هيٺان زمين تي هلندا هئا. پر استاد مون کي ٻهرين ڪلاس ۾ ئي داخل ڪيو. مون ڪاوڙ منجهان رڙيون ڪيون، ”منهنجو امتحان وٺو، پوءِ ڏسو.“ مان چوٿين گريڊ جي عربي ٻنان ڪنهن غلطي جي پڙهي ويندي هيس. پوءِ استاد مون کان حسابن جو امتحان ورتو. اهو به پاس ٿيڻ جهڙو مون کي ايندو هو. پر انگريزي منهنجي ناڪاميءَ جو سبب بڻجي وئي

مون کي انگريزيءَ جا بنيادي اکر ۽ چند اهي لفظ ايندا هئا، جيڪي منهنجي پيءُ کي ايندا هئا. جڏهن استاد بورڊ تي "O" لکيو، ته مون انهيءَ کي عربيءَ جا پنج سمجهيو. استاد کلڻ لڳا، ۽ چيائون، "تون واقعي ذهين ڇوڪري آهين، پر اجا تنهنجو علم ٻئي گريڊ جي برابر ناهي. اسان تنهنجي ذهانت سبب توکي گريڊ هڪ ۾ داخل ڪيون ٿا." هڪ پاسي ته مونکي پنهنجي ٿورڙي سوپ جي سرهائي ٿي، ۽ ٻي پاسي ڪاوڙ ته مون کي وري ساڳي ڏرتيءَ واري ڪلاس ۾ ويهڻو پوندو. بهرحال هاڻي مان هڪ سنجيده شاگرديالي هيس، جيڪا عربيءَ کان سواءِ انگريزي، حساب، راند ۽ ڳائڻ سکي رهي هئي. هاڻي مان سليٽ تي لکڻ به ڄاڻندي هيس. اسان پنهنجي ڦاٽل پراڻن ڪپڙن کي ڪاٽي، مون لاءِ هڪ اسڪول بيگ ٺاهي هئي، ۽ مان پنهنجي انهيءَ سرمائي تي خوشيءَ مان نه ماپندي هيس.

اسڪول جي انهن شروعاتي ٻن سالن ۾، مان جلاوطنيءَ جي زندگيءَ جي هيراڪ ٿي ويس. انهن ٻن سالن ۾ فقط هڪ مظاهرو ٿيو، جنهن ۾ فلسطين جي ياد جا ڦٽ وري اکلي پيا. جيتوڻيڪ هاڻي مون کي فلسطين جي قصي جي باقاعدي ڄاڻ هئي. پر مون کي ائين لڳو، ڄڻ ١٥ مئي ١٩٥١ع جو مظاهرو منهنجي ڀڄائيءَ ۾ هٿ ڇراند هو. اسڪول کان موڪل ملي

ويئي، پر مون انهيءَ سلسلي ۾ ڪو خاص حصو نه ورتو. مون پنهنجي ماءُ کان مظاهري جو مطلب ۽ مقصد پڇيو ڇو ته مون کي احساس هو ته ٻاڻ جيڏن ٻارن ۾ مان اڪيلي ڇوڪري هيس، جيڪا مظاهري ۾ شامل نه هئي. امان چيو، "توکي پنهنجي ڀينرن سان گڏ، فلسطين تي يهودين جي ظالمانه قبضي خلاف مظاهري ۾ شامل ٿيڻ گهربو هو." مون اهو ته ميڃيو، ته مظاهرو نيڪ هو، پر اهو به چيم ته اسڪول جو ڪم انهيءَ کان وڌيڪ اهم هو. امان کي منهنجي ڳالهين مان غداريءَ جي بوءِ آئي، ۽ هن مون کي غداريءَ جي لاءِ اهم ڏينهن جي ياد ڏياري. جنهن کي ياد رکڻ هر فلسطيني عورت ۽ مرد لاءِ جزوي زندگي هئڻ گهرجي. پهريون، اعلان بالفور ٢ نومبر ١٩١٧ع، ٻيو ١٩٤٧ع تي فلسطين جو ورهاڱو، ٽيون ١٥ مئي ١٩٤٨ع تي اسرائيل جو وجود ۾ اچڻ. تڏهن کان اهي ٽيئي تاريخون منهنجي زندگيءَ ۾ اهميت رکن ٿيون.

١٩٥٢ع منهنجي زندگيءَ ۾ هڪ نئون موڙ ثابت ٿيو. جيتوڻيڪ مان ان وقت فقط اٺن سالن جي هيس، پر حالتن جي جبر ۽ جلاوطني جي اذيتن مون کي سياسي چاڻ بخشي هئي. پهرين مون کي پنهنجي پاءُ سياست ۾ آندو. مون کي پنهنجي پاءُ محمد ۽ بابي جو ان وقت جو سياسي بحث، ياد آهي.

اُن وقت محمد جي عمر ١٧ سال هئي، ۽ هو سمجهي خاندان کي پڌائي رهيو هو ته ڪيئن نوجوانن جي هڪ ننڍڙي فوج مصر جي بدنام حڪمران شاهه فاروق جو تختو اونڌو ڪيو هو. بابو ٿئي ۽ انقلاب جي مخالفت مان هو. ۽ چئي رهيو هو ته فوجين جي اها جماعت بلڪل اڻ تجربيڪار آهي. ڪين نه سياست جي ڄاڻ آهي، نه ملڪي انتظام جي - ۽ هنن، انهي شخص جو تختو اونڌو ڪيو آهي، جنهن ١٩٤٨ع ۾ فلسطين جي بچاءَ جي جنگ وڙهي هئي. محمد جي ڪاوڙ وڌي ويئي. هن بابي کي ياد ڏياريو ته بادشاهه ته برطانوي سامراج جو پٺو هو. جنهن فلسطين ۾ جنگ هارائي هئي، ۽ جنهن سان تائين فلسطين تي ڀيهر حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوبه خيال نه ڪيو هئائين. تنهن کان علاوه بادشاهه سندس خاندان ۽ چاڙتا ته مصر جي دولت مان عوام کان وڌيڪ دلچسپي رکن ٿا. سڄو خاندان خوش هو ته، محمد کي بابا کان به وڌيڪ سياسي ساڃاهه آهي. محمد مصري رسالي "اليوسف" مان ڪيترا ٽڪرا ڪٽي، پنهنجي ڪمري جي ڀتين تي هڻي ڇڏيا هئا. هن اهي سڀ بابي کي پڙهي ٻڌايا، ۽ بابي ڏاڍي خوشيءَ منجهان پٽ کي اهڙي معلومات گڏ ڪرڻ تي مبارڪ ڏني، ۽ انقلاب جي رستي تي قائم رهڻ جون دعائون ڏنيون. هائي ته محمد اسان لاءِ سياسي مبصر ۽ مبلغ ٿي ويو هو.

خاص طور تي ڇوڪرين ته مان گهڻو ڪجهه پڙايو. پيو نه هو آمريڪن يونيورسٽي بيروت ۾ پڙهي به رهيو هو، ۽ اسڪالر ڪنندو هو. آني هن پنهنجا لاڳاپا عرب يوٿ مومينٽ سان پيدا ڪيا. جنهن ڪري هن کي معلومات ۽ تنظيمي صلاحيت حاصل ڪرڻ جو موقعو به مليو.

١٩٥٣ع جي سرءَ جي مند ۾، مون پنهنجي فلسطينين لاءِ قائم ڪمل اسڪول ۾ داخلا ورتي، اهو مون لاءِ فيصلن جو سال هو. ايندڙ ٽن-چئن سالن ۾ منهنجا سياسي ۽ سماجي خيال قطعي فيصلن تي پهچي ويا، ۽ مان سياسي طور تي پنهنجي راهه ڳولهي سگهيس. ان ڪان پوءِ ڪيترن واقعن منهنجي سياسي شعور کي جلا بخشي، سخت طوفان، برف جو وڪارو، ۽ مهاجر ڪئمپن لاءِ چندو گڏ ڪرڻ وغيره.

١٩٥٢ع جون خوشگوار گرميون، ڊسمبر ۾ سخت سيءَ ۾ بدلجي ويون. طوفان آيو، ۽ اهو شامياڻو اڏائي ويو، جنهن ۾ اسان ٤٠ ڇوڪريون ويهي پڙهنديون هيونسين. ڪجهه زخمي ٿيون، ۽ باقي روشنيءَ کان ڊڄي ڊوڙڻ لڳيون. چوڪاري ڪڙيءَ ۾ بارڙين جا ڳوڙها ۽ مٽي هڪ ٿي ويا هئا. ان وقت، جڏهن سڀ ڇوڪريون پناهه جي ڳولا ۾ ڊپ وچان رڙيون ڪنديون ڊوڙي رهيون هيون، مان خاموش بيٺي هيس، جو هي منظر ته اسان جي اباڻي ڌرتيءَ جي بربادي جو نقشو ورجائي رهيو

هو — انهيءَ واقعي جون مقامي طور ني ڪيترين ئي لونءَ ڪانبار ڀندڙ ڪهاڻيون شايع ٿيون- پر مغربي عيسائي خيرات جي آخر ڪا حد هئي يا نه! شامياڻون ڀهر هنيو ويو، جو ڀيو ڪو وسيلو نه هو.

اُن وقت مون لاءِ شامياڻي جو ڪو به مطلب نه هو. مونتي هاڻي اهو واضح ٿيو آهي ته هزارين ماڻهو شامياڻن ۾ رهڻ لاءِ انڪري مجبور آهن، جو زنده رهڻ به هنن لاءِ مسئلو آهي. ٥٣ع جي شروع ۾ سخت سيءُ پيو. لبنان ۽ گليلي جي جبلن تي برف ڄمي ويئي، سڄي شهر ۾ برف جا ٽڪر ۽ برف جي ترڪڻ هئي. مونکي ڏاڍو زڪام ٿي پيو، پر گهر ۾ ڪا به دوا نه هئي، ۽ مونکي پنهنجا ڇڪل سينڊل پائي اسڪول وڃڻو پوندو هو. فيبروري جي هڪ سخت شام جو ته مونکي به فوٽ برف تان لنگهي گهر پهچڻ جي ڪوشش ڪرڻي پيئي. سرديءَ سبب منهنجي حالت خراب هئي. ماءُ رئندي رڙهندي گهر ۾ گهڙيس. "بس، هاڻي مونکي نوان سينڊل ۽ نوان جوراب گهرجن، جورابن کان سواءِ سينڊل گرمين ۾ پاتا آهن، لبنان جي سيءُ ۾ نه." امان مونکي ڏکاري نظرن سان ڏسندي رهي. پوءِ ڌيرج سان چيائين. "جان! تون سمجهين ٿي، مونکي خبر ڪانهي ته تنهنجي ننڍڙن پيرن کي جورابن جي ضرورت آهي." اهو ٻڌي مونکي اڃا به ڪاوڙ لڳي، چيم، "جيڪڏهن توهان کي خبر هئي ته پوءِ سينڊل ۽ جوراب

چوڻ وٽي ڏنو؟" هاڻي امان کي به ڪاوڙ لڳي، رڙ ڪري چيائين، "ڇا اهو ڪهڙ آهي، ته ٻين وٽ ته ڪاڻي لاءِ به ڪجهه نه هوندو آ. ڪجهه سمجهڻي ليلي! ٻڌاءِ، ٻڌاءِ نه!" مون ڪاوڙ مان چيو، "نه ـ نه سمجهيم. آخر انهن وٽ سينڊل، ڪاڏو، گهر.... اهو سڀ ڪجهه آخر ڇو ناهي.... ڇو ناهي...."

امان چيو، "انهن جي ٻيءَ ـ ماءُ وٽ ايترا پئسا ڪونهن، جيترا امان وٽ آهن. سندن گهر گهاٽ فلسطين ۾ آهن، ۽ هتي لبنان ۾ هو واندا آهن، ڏس ليلي! اهي فلسطيني، جن جا مائٽ عرب ۾ ڪٿي به ناهن، تن لاءِ رهڻ لاءِ سواءِ خدا جي ڪُليل ڌرتيءَ جي ٻيو ڪجهه به ناهي. جڏهن سور ۾ اسانجا مائٽ نه هجن ها ته امان ڪٿي رهون ها. ڪُليل آسمان هيٺان، انهن ٻارڙن جيان، جن جي مٿان شاميانو آڏي ويو. جڏهن مون وٽ سونَ جا ڪنگڻ جيڪي وڪڻي مان توکي ڪاڏو ڪارائيندي رهي آهيان، نه هجن ها ته ٻڌاءِ امان ڪٿي هجون ها؟ اڄي ڏي نه، جتي اسانجا ٻيا ڀائر ڀينر آهن. امان ڇا ۾ هنن کان وڌيڪ آهيون، جيڪڏهن يهودي مونکي اغوا ڪري وڃن ها ته، تنهنجو، تنهنجي ڀينرن ۽ ڀائرن جو ڇا ٿئي ها؟ توهان حيفا مان سلامتيءَ سان نڪري اچو ها يا يهودين جي ظلمن جو شڪار ٿيو ها؟ ڇا توکي خبر ناهي، ته يهودين ڪيتري نه ئي اسانجي ماڻين کي ماريو؟ ۽

جوکي بچي نکتا، سي بک ۽ سيءَ سبب اجل جو شڪار ٿي ويا. منهنجي ڏيءَ! مان توکي ڏيڻارڻ لاءِ هزارين ڀيا داستان ٻڌائي سگهان ٿي. پر منهنجي مٺي! ڇڙو اهو خيال ڪر ته، تون پرائي ڌرتيءَ تي آهين، ۽ تنهنجي پنهنجي ڌرتي ڌاڙين جي قبضي ۾ آهي. اسان انهيءَ کي بچائڻ لاءِ ڏاڍو وڙهياسين .... پر شڪست اسان جو مقدر هئي، ۽ نيٺ اسان کي پنهنجي ئي ملڪ مان ڪڍيو ويو، تون؛ منهنجي مٺي، منهنجي ليليٰ! پنهنجي ڌرتيءَ کي نه وسارجانءِ. تون .... تنهنجيون پيڙهيون .... تنهنجا پائر .... توهان کي پنهنجو سڀ ڪجهه قربان ڪرڻ جي عزم سان ميدان ۾ لهڻو پوندو!"

مون کي انهن ئي لکيو، جڏهن مان ڪنهن ٻئي جي داستان ۾ گم ٿي ويٺي هيس. مان انهيءَ داستان کان متاثر ضرور ٿيس، پر مون کي ذرو برابر به اهو احساس نه هو ته، مان پاڻ انهيءَ داستان جو حصو آهيان. ڀا ئي سگهان ٿي. نيٺ ١٩٥٣ع جي بهار جي مند مونکي اهو احساس ڏياريو ته، مان انهيءَ داستان جو حصو آهيان. منهنجي عمر ٩ سال هئي، ۽ مان پاڻ کي ڪلاس جي سڀ کان تيز ڇوڪري پائيندي هيس. منهنجي خود پرستيءَ جو اهو بت، منهنجي ڪلاس جي ڇوڪريءَ سميرا ڀڳو. هوءَ ڪلاس ۾ پهريون نمبر آئي مون کي ڏاڍو ساڙ ٿيو. منهنجو وس پڄي ها ته مان کيس ماري وجهان ها. ظاهري طور مون سندس ڏاڍي

بي عزتي ڪئي، پر هڪ لڳان ڪلاس ۾ اسان جي ويڙهه به چڱي ٿي. اسان هڪ ٻئي جون چوٽيون پٽي رهيون هيونسين جو ڪلاس ٽيچر اچي ويو. هو حيران ٿي ويو ته ڪلاس جون سڀ کان ذهين ڇوڪريون پاڻ ۾ وڙهي رهيون آهن! اِنهيءَ استاد جي سامهان اسان وڙهڻ بند ڪري ڇڏيو، پر پوءِ ٻاهر اسان جي ويڙهه شروع ٿي ويئي. جڏهن استاد کي خبر پئي ته، هو مون کي ڊار ڪمري ۾ وٺي ويو، ۽ جيڪي ڪجهه هن چيو، سو مان ڪڏهن به وساري نه سگهنديس. استاد چيو، ”غريب هارين جا ٻار به تنهنجي خاندان ۽ تو جيان ذهين ٿي سگهن ٿا — ۽ اهي ٻار ئي ته اصل فلسطيني آهن. ليلي پٽ! انهن فلسطين خوشيءَ سان نه ڇڏيو آهي، انهن اميرن جيان، جيڪي اڄ قاهره ۽ بيروت جي عظيم الشان محلن ۾ رهن ٿا. هنن کي ته ظالم يهودين زوريءَ ڌڪي ڪڍيو آهي- ليلي! اهي ئي اصل فلسطيني آهن. انهن جي عزت ڪر. انهن سان پيار ڪر.“

انهيءَ ليڪچر کان پوءِ استاد سميرا کي اندر گهرايو. اسان ٻنهي کي هٿ ملائڻ لاءِ چيو. پوءِ استاد چيو، ”وڃ سميرا! ليلي کي پنهنجي ڪيمپ ۾ پنهنجي ..ائين سان ملائي اچ.“ ۽ هاڻي مان سميرا سان گڏ هوندس.

ڪيمپ ڏسي مون کي لڳو، ڄڻ مان ته محل ۾

ٿي رهيس- ۽ هاڻ مونکي پڇتاءُ، اميرن جي روبي ۽ سيڻي براين جو شدت سان احساس ٿيو. اتي ئي طبقاتي تضاد منهنجي ذهن جو حصو بڻيا، ۽ جيئن جيئن مان وڏي ٿيندي ويس، تيئن سماجي ننڍوڏائي کان نفرت شعور جو حصو بڻبي ويئي. مون کي احساس ٿيو ته اسان جا ڏک دور ٿي سگهن ٿا، جيڪڏهن سوشلزم اچي وڃي. پر منهنجا استاد، سميرا ۽ منهنجي ڪلاس جي هڪ سهيلي عامره جو خيال هو ته بهرين حقيقي آزادي ۽ سچي انسانيت جو دور اچي، پوءِ سوشلزم جي ڳالهه ڪري سگهجي ٿي.

مونکي هنن ڪجهه ڪلاڪن اندر اهو ڪجهه سيکاري ڇڏيو، جيڪو مان هزارين ڪتاب پڙهي به نٿي سگهي سگهيس. مون فلسطينين جي انهيءَ ڪيمپ بک، بي عزتي، مرض، لاچاري، اگهاڙا پير، ڦوڪيل پيٽ ۽ ڏبجي ويل اکين وارا ٻار ڏٺا. منهن جهڪايل، ڇپيءَ چپلهه وارا پيئر، سڪل ڇاتين واريون مائون ۽ پولار ۾ بي مقصد گهوريندڙ انسان ڏٺا. جن جو نه ماضي آسرو هو، نه مستقبل سندن پناهه! هتي مونکي غربت ۽ بک جو اصل مطلب معلوم ٿيو. مون کي پنهنجون هڏيون گوشت کان ڌار ٿيندي محسوس ٿيون. مان سچي ڪيمپ ۾ گهميس، ماڻهن سان مليس، ۽ گهر وريس ته حقيقت منهنجي رت ۾ شامل ٿي چڪي هئي. اٽڪل ست لک مهاجر انهن ڪيمپن ۾ رهيل هئا.

ڪجھ، ويجھن علائقن ۾ محنت مزوري ڪري روزي ڪمائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا، ۽ باقي سڀ بک جي راڪاس اڳيان بيوس پيا هوندا هئا. هو ڪڏيل قومن جي زباني خيرات جي شرم جهڙي عمل تي زنده رهڻ تي مجبور هئا. کين خبر هئي ته عزت جي ماني عرب فلسطين انقلاب کان سواءِ ممڪن ناهي.

هاڻي مون کي پنهنجي ساٿين بابت وڏيڪ اعتماد محسوس ٿيو. بريام جي شام ڪيترا ٻار هڪ هفتي جي موڪل جي تياري ڪري رهيا هئا. گهڻا ٻار لباس ۽ سوکڙين بابت ڳالهائي رهيا هئا، جيڪي انهيءَ ڏڻ جي موقعي تي کين ملڻ جي اميد هئي. اتي ئي هڪ خاموش ۽ اداس ڇوڪري ويٺي هئي. سندس ڪپڙا ڏاڍا ميرا هئا، ۽ هوءَ بلڪل اڪيلي ويٺي هئي. منهنجي سڃاڻو نه هئي، تنهن ڪري مان ڪانئس پڇي نه سگهيس ته، هوءَ اڪيلي ڇا ويٺي ڪري، ۽ اداس ڇو آهي؟ اسانجو استاد نبيل انهيءَ ڇوڪريءَ جي مصيبت بابت ڄاڻندو هو. انهيءَ ٻڌايو ته اسانجو ڏڻ آهي. اسان سڀ سوکڙيون وصول ڪنداسين، ۽ اها ڪهڙي نه غلط حرڪت ٿيندي جو اسان پنهنجي خوشين ۾ هن کي شريڪ نه ڪيون. اهو ٻڌي مونکي ڏاڍو جوش آيو. مونکي لڳو، ڄڻ وقت اچي ويو آهي، جو سوز ۾ موجود حڪومت جي آفيسن ۽ ڪڏيل قومن جي آفيسن تي پٿرن جو وسڪارو لائي ڏجي. استاد جا

اهي لفظ منهنجي دماغ ۾ هٿوڙن جيان وسڻ لڳا......

”جيڪڏهن انهيءَ ڇوڪريءَ کي نوان ڪپڙا نہ مليا تہ، توهانجي خوشي بہ بي بنياد ۽ بيڪار هوندي. مان اڪيلو هن لاءِ لباس خريد ڪري نٿو سگهان. توهان سڀني کي هن لاءِ ڪجهہ نہ ڪجهہ آڏو پوندو.“ ٻارن هڪ ٻئي ڏانهن ڏٺو. هو انهيءَ اپيل تي حيران هئا تہ، ڇا ڪن- پر مان حيران نہ، مطمئن هيس. مونکي خبر هئي تہ، مهاجرن جي ڪيمپن جو مطلب ڇا آهي، ۽ غربت آتي ڪيئن ٿي راڄ ڪري. مون اٿي ٻهي ڏاڍي جوش سان اعلان ڪيو، ”هي آهي منهنجي سڄي هفتي جي خرچي، پنج پياسٽر.“ منهنجو اهو چوڻ هو، جو سڀني ٻارن پنهنجي خرچي ڪڍي ٻاهر ڪئي، ۽ اسان خوشيءَ جي ڳوڙهن سان پيچندا، حسنہ لاءِ نئون لباس خريد ڪري آياسين.

مونکي پنهنجي استاد نبيل سان ڏاڍي عقيدت هئي. مونکي هن جي همت ۽ مضبوط اخلاقي ڪردار ڏاڍو سٺو لڳندو هو. هو بہ مونکي پنهنجي ننڍي ڀيڻ جيان سمجهندو هو. ١٥ مئي ٥٣ع تي جڏهن اسرائيل جي وائم ٿيڻ جي پنجين سالگرهہ هئي، اسان ڏک ۽ ڪاوڙ جي اظهار طور هڪ جلوس ڪڍيو، جنهنجي اڳواڻي استاد نبيل ڪري رهيو هو. جلوس جا نعرا هئا، عرب فلسطين زنده باد، فلسطين اسانجو آ، اسان فلسطين واپس وينداسين.

هزارين فلسطيني پوڙها، جوان ۽ ٻار گڏ ٿي ويا، ۽ شهر جي وچ ۾ استاد نبيل جي جهنڊي هيٺان ٻڌي قسم کنيائون ته هو فلسطين کي آزاد ڪرائيندا. استاد نبيل چئي رهيو هو، ”اسانجي وڏن کان فلسطين جي ڌرتي ڦري ورتي هئي، پر اسان ۽ اسانجي ايندڙ پيڙهي فلسطين کي آزاد ڪرائي پوءِ سک جو ساهه کڻندي.“ تقرير کان پوءِ نبيل سيني کي سامهان ڏکڻ ڏانهن منهن ڪري عهد ڪرڻ ۽ فلسطين واپس ورڻ جو عزم ڪرڻ لاءِ چيو، جو انهيءَ پاسي آها ڌرتي هئي، جنهن کي آزاد ڪرائڻو هو. مونکي انقلاب جي ذائقي جي ڄاڻ ٿي وئي هئي. مون پنهنجي ٻليءَ سارا کان به انقلاب جو سبق سکيو هو، جو هوءَ به مون جيان ڪاري هئي، ۽ اسان سدائين گڏ رهنديون هيونسين. مان هن لاءِ ڪپڙا ۽ هنڌ ٺاهيندي هيس، کيس وهنجاريندي هيس ۽ سندس وارن ۾ برش ڦيرائيندي هيس. سارا منهنجو ٻچڙو هئي. جڏهن هن ٻچا ڪيا، تڏهن مون دائيءَ جيان ڪم ڪيو. مونکي سندس ٻچا به ڏاڍا وڻندا هئا. جڏهن انهن ٻچن مان هڪ مري ويو ته، مون باقائدي ان جو جنازو تيار ڪيو، دفن ڪيو، ۽ روز مان انهيءَ جي قبر تي وڃي دعا ڪندي هيس. پوءِ هڪ ڏينهن مون ڏٺو ته هڪ چوزو، انهيءَ ٻچي جي قبر تي رکيل گلن کي کائي رهيو آهي. مون پنهنجي نندڻ جي ڪاوڙ ۾ انهيءَ چوزي کي جهلي،

منديءَ کان مروڙي ڇڏيو. هاڻي امان ضد ڪيو ته، يا ته ٻليءَ جا ٻچا ڪنهن کي ڏيئي ڇڏجن، يا ڦٽي ڪري ڇڏجن. مان ڏاڍي عذاب ۾ هيس. اسڙ جو ڇيو به موٽائي نٿي سگهيس. نيٺ مون اهڙا گهر ڳولي لڌا، جيڪي انهن ٻچن کي پيار سان رکن. ائين اهو جهيڙو پورو ٿيو — پر اها معاملو ختم نه ٿيو. منهنجي ٻليءَ کي وري پيٽ ٿي پيو. امان فيصلو ڪري ڇڏيو هو ته، هوءَ گهر کي وير گهر ۾ تبديل ٿيڻ نه ڏيندي. امان مون کان لڪائي ٻليءَ کي ٻوريءَ ۾ بند ڪيو، ۽ مامي کي چيو ته، شهر کان ٻاهر ڦٽي ڪري اچي. مونکي خبر پئي ته ڏاڍو رنس رڙيس، پر منهنجي ڪنهن نه ٻڌي — ۽ ايندڙ سال تائين مون وٽ ڪا به ٻلي نه هئي.

۱۹۵۴ع جي سياري ۾ مان ڏهن سالن جي ٿي ويس. اسڪول کان موٽندي مونکي پنهنجي ٻلي سارا نظر اچي ويئي. هوءَ هڪ ڊٺل عمارت ۾ ڏاڍي شان سان ويٺي هئي. مون جيئن ئي سارا کي ڏٺو، مون کان نه سهه ڪٿڻ ٿي وسري ويو. مان هن ڏانهن ڊوڙيس، چڱيءَ طرح يقين نه هيم ته پڪ سارا ئي آهي. پر نه، هوءَ ته سارا ئي هئي. امان وچڙيل ڏاڍي پيار سان ملياسين. سڄو گهر سارا کي ڏسي ڏاڍو خوش ٿيو. هر ڪنهن سارا کي هنج ۾ کڻي پيار ڪيو. جنهن ڏينهن استاد چيو ته، ڪو مضمون اهڙي واقعي تي لکو، جيڪو

نوهان کي زندگيءَ ۾ پيش آيو هجي. مون سارا وارو قصو لکيو، ۽ آخر ۾ لکيم ته جيئن سارا پنهنجي گهر موٽي آئي آهي، تيئن اسان به هڪ ڏينهن پنهنجي وطن ورنداسين. منهنجو استاد، جيڪو پاڻ به فلسطيني هو، مون ۾ فلسطين کي واپس وٺڻ لاءِ معجزي جهڙي رويي بجاءِ سائنسي رويي جي تلقين ڪئي، پر اها ڳالهه اڃا منهنجي شعور جو حصو بڻجي نه سگهي هئي.

(٣)

انقلاب جي پنيت کي سرد ڪرڻ، عرب جي ڪاري سون تي پنهنجا ڏند تيز ڪرڻ، ۽ پنهنجي دفاعي معاملن کي بهتر بنائڻ خاطر، اسرائيل جي خالق ۽ محافظ، آمريڪا ١٩٥٠ع جي شروع ۾ ئي، هن علائقي ۾ نيٽو جهڙيون فوجي سرگرميون شروع ڪري ڏنيون. ڊلز، مارچ ٥٣ع ۾ وچ اوڀر جو دورو ڪيو. آمريڪا پاڻ ميڪارٿزم جو شڪار هئي. ڊلز جو منصوبو اهو هو ته، اسان کي ڪميونسٽن کان بچائڻ لاءِ، آزاد دنيا جا آزاد رهاڪو، سڄي دنيا کان چورائي سگهي. تنهن ڪري هڪ طرف نيٽو جهڙيون سرگرميون هيون، ته ٻئي طرف عرب - اسرائيل تنازعي کي ختم ڪرائڻ لاءِ اهڙيون ڪوششون، جيڪي مغربي سامراجي تسلط کي سڄي علائقي ۾ برقرار رکي سگهن.

اسان زنده رهنداسين

ٻلز جي انهيءَ ڪوشش جو جواب اسانجي نسل، پاران انڪار جي صورت ۾ هو. سڀئي طبقا انهيءَ ڳالهه لاءِ تيار هئا ته، ٻلز منصوبي کي ناڪام بڻايو وڃي. بيروت يونيورسٽيءَ کي مرڪز ڪيو ويو. عرب يوٿ مو ومينٽ جي نالي سان آزاديءَ جي جدوجهد جي شروعات نوجوانن ڪئي. اهي نوجوان، هٿيار بند فوجن جي تنظيمي قطار ٽوڙي اڳتي وڌيا، ۽ سامراجيت مرده باد جا نعرا هڻندا، ٻلز ڏانهن وڌيا. هاڻي ته هر قسم جي قوت حرڪت ۾ اچي ويئي. ڪمترائي شاگرد پڪڙيا ويا، ۽ سوين شاگرد گهوڙن جي هيٺان چيڀاٽيا ويا. منهنجو ڀاءُ محمد به مظاهري ۾ شامل هو. گهر اچڻ سان هن سڄو احوال ٻڌايو.

سڄي ملڪ ۾ ڏک ۽ ڪاوڙ جي ڪيفيت ڇانئجي ويئي. اسانجي پنهنجي سپاهين، پنهنجن نوجوان کي چيڀاٽيو هو. ڦٽ تي لوڻ جو ڪم وري بيروت يونيورسٽيءَ ۾ حسن ابو اسماعيل جي قتل ڏنو. هاڻي ماڻهن کي آمريڪي اشتراڪ ۽ بغداد پيڪٽ جو مطلب سمجهه ۾ اچي ويو. هو ته اسان کي وڌيڪ سوکهو ڪرڻ لاءِ بغداد پيڪٽ جي صورت ۾ اسان مٿي ڪوريئڙي وارو ڄار آڻي رهيا هئا. حسن جو قتل ته اجان به افسوس جهڙو هو، جو هڪ ته اهو بيروت يونيورسٽيءَ جي سامهان ڪيو ويو، ٻيو ته يونيورسٽي انتظاميه فقط احتجاج رجسٽر ڪرڻ کان به انڪار ڪري ڇڏيو. هاڻي ماڻهن

اڳيان مغربي جمهوري ادارن جي اصليت به واضح ٿيڻ شروع ٿي ويئي.

پنجاهه واري ڏهاڪي جو اهو ڊرامو پنهنجي عروج تي تڏهن، سوئيز جنگ، يعني ١٩٥٦ع ۾ وڃي پهتو. برطانيه ۽ فرانس اسرائيل جي سهڪار سان مصر تي اٽڪل ڪاهه ڪئي جو، ناصر کي لاهي، عربن تي هڪ بظاهر امن منصوبو مڙهيو وڃي.

٢٥ مئي ٥٠ع جو آهو اعلان، جنهن ۾ ٽن وڏين طاقتن، برطانيه، فرانس ۽ آمريڪا، وچ اوڀر جي ملڪن جي سياسي ۽ علائقائي آزاديءَ جي ضمانت ڏني هئي؛ ۽ اهو اعلان به ڪيو هو ته، جيڪڏهن ڪنهن تي ڪائي آفت، حملو، مصيبت آئي ته ان جي مدد به ڪئي ويندي. انهيءَ اعلان جي خلاف ورزي نه رڳو ٻن وڏين طاقتون برطانيه ۽ فرانس سڌو سنئون ڪري رهيون هيون، جڏهن ته آمريڪا وري اسرائيل جي حوالي سان.

انهن ڳالهين سبب سمورا عرب ملڪ، آمريڪي ڪئمپ جي ڪنهن هيلان ـ لڪل واراَ چوزا نه ٿي سگهيا، پر واضح تفرقو پوڻ لڳو. ناصر ڏانهن لاڙو رکندڙ قومي خودمختياري ۽ نيشنلسٽ ۽ نوري جي بغداد ڏانهن لاڙو رکندڙ انقلاب دشمن قرار ڏنا ويا.

اسان سپ ڊلز، ايڪ، ميڪميلن، بن گوريون ۽ موشي دايان جا ٿوراٿتا آهيون جو، سندن سازش ڪارڻ ڏي

اسان سياسي طور تي سجاڳ ٿياسين. هن جي ٻه طرفي ۽ ٻه اکيائيءَ وارين پاليسين اسان کي سماجي بنياد جي کولا ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو. هاڻي عربن کي پنهنجي اندرين دشمنن ۽ دوستن ۾ فرق ڪرڻ جو هنر به اچي ويو هو، ۽ پنهنجي ٻاهرين دوستن ۽ دشمنن سان سلوڪ ڪرڻ به سکي ويا هئا.

تعليم ۽ انقلاب

”ماڻهو آزاد پيدا ٿيو آهي، پر هر طرف اهو قيد آهي.“ (روسو)

١٩٥٥ع تائين مان موجود ھ. مسئلن ۽ مستقبل جي منصوبن کان گهڻي حد تائين واقف ٿي چڪي هيس. بهار جي منڊ ۾ مونکي ابتدائي اسڪول سرٽيفڪيٽ مليو، ۽ هاڻي منهنجو ارادو سيڪنڊري اسڪول وڃڻ جو هو. مان ٻارهن سالن جي هيس، ۽ اسرائيل جي عمر ست سال هئي. اسان اسرائيل جي ستين سالگره ۾ سامراجيت، يهوديت ۽ عرب رجعت پرستيءَ خلاف نعرا هڻندي، ۽ پنهنجي جلاوطنيءَ جو ماتم ڪندي گذاري. انهن ستن سالن ۾ اسرائيل اندروني استحڪام، ۽ افرو ايشيائي آباديءَ کي يهودين سان ملائڻ ۾ گذاريا. ١٩٥٤ع ۾ موشي شيرٽ، امن جا وڏا دعوا ڪيا، پر يهودي قزاقن حڪومت جو تختو اونڌو ڪيو، ۽ بن گوريون اقتدار ۾ آيو. شيرٽ جي تختي اونڌي ٿيڻ کان اڳ، حڪومت ڊي پلو موسيءَ جي تاريخ ۾ انتهائي خوفناڪ

منصوبي تي عمل ڪري رهي هئي. انهيءَ منصوبي جو نالو هو "ليون افيئر" ۽ بنيادي مقصد اهو هو ته، مصر ۾ موجود آمريڪي ۽ برطانوي سفارت خانن ۽ مغربي دفاعي مفادن کي بمن سان اڏايو وڃي، جيئن مصر جي حڪومت کي ڪمزور سمجهڻ جو اعتبار اچي. جيئن اسرائيل کي تحفظ ڏيڻ وارا چميل رهن ۽ سوڊان مان پنهنجون فوجون نه گهرائين. اسرائيلين جو خيال هو ته، هو انهيءَ منصوبي جو ڪنڊ مصرين تي هٽائيندا. پر سندن بدقسمتي هئي جو، هو سڀ سوڊ و جهلجي پيا. منصوبو پڌرو ٿي پيو، ۽ "ليون افيئر" اسرائيلي سياست کي ايندڙ ڏهن سالن تائين لوڏي رکيو.

اسرائيلي جي توسيع پسنديءَ جي شروعات ته ١٩٤٩ع جي روڊز معاهدي تحت غير فوجي علائقن ڏانهن پنهنجا هٿ وڌائڻ، ۽ اسرائيل مان عربن جي لڳاتار نيڪاليءَ مان ظاهر هئي. تنهن کان سواءِ جيڪي عرب اسرائيل ۾ رهجي ويا هئا، تن کي دٻائي به، توسيع پسنديءَ جون نيون راهيون تلاش ڪيون پئي ويون. هڪ پيو اهم واقعو، وڏي تعداد ۾ عربن کي نيڪالي ڏيڻ جو هو. انهيءَ جي شروعات ٢١ آڪٽوبر ١٩٥٢ع تي ٿي، جو ان ڏينهن ڳوٺ ڪبيا تي ڪاهه ڪئي وئي ــ ۽ انهيءَ جو انت ٢٨ فيبروري ١٩٥٥ع تي ٿيو، جڏهن اسرائيلين غزا جي پٽيءَ تي حملو ڪيو، مصرين جو ناهيل سمورين حد بند ين ٽوڙيون ويون، ۽

ڏيڍ سئو کان وڌيڪ ماڻهن کي ماريو، ۽ زخمي ڪيو
ويو. انهيءَ حملي جو اثر اميد مطابق نه ٿيو. ناصر
پنهنجون فوجون پوئتي نه هٽايون، پر هن سڄي عرب
دنيا کي گڏ ڪيو. ٥٥ع جي سرءُ جي مند ۾ ناصر
هٿيارن حاصل ڪرڻ جو مشهور ٺاهه، چيڪوسلواڪيا
سان ڪيو. انهن هن اولهه جي انهيءَ حاڪمالي انفراديت
کي ٽوڙيو، ته اولهه ئي وچ اوڀر کي هٿيار ڏئي سگهي
ٿو، ۽ انهيءَ نموني پين عربزم تحريڪ هي شروعات
ٿي.

انهن واقعن کي سمجهڻ ۾، اسڪول ويندڙ ٻارن
سان ڪوئي مشڪل سان اهڙو هوندو، جنهن کي تڪليف
ٿي هوندي. مون اهي سمورا واقعا ياد ڪري ڇڏيا
هئا. هاڻي منهنجي گهر جي اقتصادي حالت ۽ گهر جي
عام حالت به پهرين کان گهڻو چڱي هئي. هاڻي
اسان وٽ ٽن ڪمرن وارو اپارٽمينٽ هو، ۽ بک به
هاڻي ڪو خطرو نه رهي هئي. سبب اهو هو ته، منهنجون
ٻه ڀينر محنت ڪري رهيون هيون، ۽ اسان به دانشمنديءَ
سان ڪنهن ڌنڌي ۾ ڏوڪڙ ميڙيا هئا. اسان محسوس
ڪيو ته عرب، فلسطين کي آزاد ڪرائڻ لاءِ ضرورت
کان ڪجهه وڌيڪ سرگرمي ڏيکاري رهيا آهن، پر
اسان هڪ الله ڪري، نيشنلسٽ تحريڪ سان
رهياسين.

٢٦ جولاءِ ٥٥ع تي ناصر سوئيز واهه کي قومي

ملڪيت ورتي، عرب راڪاس جي جاڳڻ جو اعلان ڪيو.
رنهه ڏانهن اها ڀرپور نڪي نظر هئي، جنهن کي عرب
عوام جي ڀرپور حمايت حاصل ٿي. اولهه کي انهيءَ
ڳالهه تي وڏيڪ ڌڪ لڳو، جڏهن هن ڏنو ته عرب
پائلٽ، اولهه جي هم عصرن کان وڌيڪ سٺي نموني
سوئيز واهه جو انتظام هلائي سگهن ٿا.

دنيا اڪيون ڦاڙي اهو سڀ ڪجهه ڏٺو. ٽمين دنيا
جي ملڪن پنهنجا عيوضي قاهره موڪليا، حمايت ۽
سات جو يقين ڏياريو. جڏهن آسٽريليا جو وزير اعظم،
واهه کي استعمال ڪرڻ وارن جي تنظيم جي صدر جي
حيثيت سان قاهره پهتو ته، ناصر نه فقط سڌي سنئين
انڪار جي صورت ۾ جواب ڏنو، پر کيس واپس اماڻي
ڇڏيائين. عرب دنيا ناصر جي انهيءَ قدم کي به عزت
۽ احترام سان ڏٺو. يورپ ۽ آمريڪا ڪاوڙ ۾ ڳاڙها
ٿي ويا، پر ٽيئن دنيا جو عظيم رهنما ناصر ٿي ويو هو.
پوءِ مصر تي اهو حملو ڪيو ويو، جنهن کي ٣٠ آڪٽوبر
٥٦ع جي ڏالي سان سڏيو وڃي ٿو. پر ناصر هاڻي به
طاقت ۽ سوئيز واهه کي پنهنجي هٿ وس رکيو. جڏهن
ته اسرائيل برطانيه ۽ فرانس سان اها سازش ڪئي هئي
ته، ناصر جو تختو اونڌو ٿيڻ کان پوءِ عربن جي قسمت
ٻوري گردش ۾ ايندي، ۽ اسان جي دنيا تي وري
سامراجي سازشن جو چار حڪمراني ڪندو ـ سرءَ جي
اها رت، سنهنجي تمدن جو سڀ کان وڌيڪ داد رکڻ

وارو زمانو آهي. اسان پهريون ڀيرو فخر ۽ اعتماد جي روح کان واقف ٿياسين.

٥٦ع کان وٺي ڏهه سال، منهنجي سياسي تربيت وارا سال آهن — منهنجي وڏي ڀيڻ ذفير ۽ رهاب ته اڳ ئي ٥٦ع ۽ ٥٧ع ۾ عرب نيشنلسٽ مووومينٽ جون ميمبر ٿي چڪيون هيون. مون ٥٧ع ۾ مووومينٽ سان لاڳاپا قائم ڪيا. مونکي ان وقت تائين اِها ڄاڻ هئي ته، مووومينٽ جي ڪارڪن هئڻ جو مطلب اهو آهي ته، ٿوري گهڻي تقرير ڪري سگهو، ضرورت پوي ته مظاهري ۾ شريڪ ٿيو. پمفليٽ لکو ۽ ورهايو. اها خبر ته مون کي پوءِ پيئي ته، مووومينٽ ته ڳالهه ٻي ئي آهي.

٥٧ع ۾ مووومينٽ تيز ٿيڻ جو سبب اهو هو ته، اهڙو افواهه اٿيو هو ته، ترڪي شام تي ڪاهه ڪري، شام جي ترقي پسند حڪومت جو تختو اونڌو ڪري، آمريڪا جي دخل اندازي وڌائڻ ٿي گهري. مان جيئن ته اڃا شروعاتي ڪلاس ۾ هيس، تنهن ڪري مون ڀينرن کي معلومات ڏيڻ لاءِ چيو. هنن انڪار ڪري ڇڏيو ته، مان اڃا مووومينٽ جي باقائدي ميمبر نه ٿي هيس — البت ٥٨ع ۾ لبناني فوج پاران آرڊلري فائر ڪارڻ ميمبر ۽ غير ميمبر جو فرق ختم ڪيو ويو. ستور جو گهيرو ڪيو ويو. فلسطينين ۽ عرب-زم جي ڪوڙن دوستن تارا ڏيکارڻ شروع ڪيا، جو ان وقت

يو-اي-آر- وجود ۾ اچي چڪو هو. پنهنجي ڪرندڙ طاقت کي سنڀالڻ لاءِ عراق ۽ اردن جي دشمنن هڪ الڳ ڪنفيڊريشن اولهه جي اشاري تي ٺاهي. سيني عربن ۾ ڦيٽارو وڌو ويو. پين عربزم، علائقائي سلامتيءَ جي مقابلي ۾، انقلاب، انقلاب جي مخالفت جي مقابلي ۾؛ قاهره، بغداد جي مقابلي ۾؛ جهڙا نعرا هنيا ويا. انهيءَ سياسي سرگرميءَ جي زماني ۾ لبناني صدر چمون، اولهاين طاقتن جي لاڏلي هئڻ جي حيثيت ۾، ٻيو دفعو صدر ٿيڻ لاءِ چوندن جو ڍونگ ڪيو. عرب نيشنلسٽ موومينٽ ۽ ٻين طاقتن، جي ترقي پسند هيون يا رجعت پسند، سيني چمون جي آئيني تبديليءَ کي روڪڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪئي. اندروني وڳوڙ وڌيو. نصيب المتني، عرب سياسي ايڊيٽر جي قتل کان پوءِ، سول وار اچا ٻه تيز ٿي ويئي.

جيتوڻيڪ مون ٢ دع کان ٨ دع تائين مظاهرن ۾ حصو ورتو هو، پر مون حيفا ۾ پنهنجي گهر جي سامهان قتل ٿيندڙ ماڻهوءَ کان سواءِ، ٻيو ڪوبه اهڙو واقعو نه ڏٺو هو. حلاوا کي ان وقت مرندي ڏٺم، جڏهن سندس باغي ساٿي ڪيس ڪلهن تي کڻي بيٺا هئا. محمد قاسم کي ان وقت ماريو ويو، جڏهن انتظاميه ستور تي ٻه ڪرفيو لاڳو ڪرڻ چاهيو، ۽ محمد قاسم ان جي مخالفت ڪئي. جڏهن ته مان محمد قاسم کي پٽڙ کلي ٿيي ڏٺا هئڻ لاءِ. جڏهن محمد قاسم تي حملو

ڪيو ويو ته، مان رڙيون ڪندي مدد لاءِ ڊوڙيس.
هن جي قاتل پيٽ کي ميڙي، ڪار ۾ رکيو ويو ۽
آپريشن ٿيٽر مان ڊاڪٽر ڳوڙها اگهندو ٻاهر نڪتو.
مون کي زندگيءَ ۾ ٻهريون دفعو ڪنهن ڪامريڊ جي
هيئن وڇڙڻ جو ڏک ٿيو. مان ڪيترن ڏينهن تائين
رئندي رهيس. شهر مان انهن ٻنهي ڪامريڊن جا
جنازا ڏاڍن رڙين ڪوڪن سان ڪڍيا ويا. پر اها ته
هڪ نئين جيون جي شروعات هئي. هڪ صبح جو
ڇيمون جون فوجون، آمريڪي هٿيارن جو اشتهار
ٻڌيون، اسان جي شهر کي فتح ڪنديون اڳتي وڌيون.
سڄي سرگرمين ۾ مون کي ڪابه اهڙي رات ياد
ڪانهي، جڏهن آرام جي ننڊ ممڪن ٿي سگهي هجي.
مان ١٣ سالن جي مجاهده هيس، ۽ منهنجي
خواهش هئي ته، مان سڄي سپاهي جيان ياد ڪئي وڃان.
لبنانين ۾ قوت پيل هئي. پياءُ، پياءُ جو دشمن ٻڌيو بيٺو
هو. غير ملڪي سازشن ڪارڻ، ڏيهي ماڻهو راند يڪا
ٿي پيا هئا. ١٦ جون ٥٨ع تي آمريڪي ميرينز لبنان
۾ لٿيون، ۽ ان ڪان فقط ٻه ڏينهن پوءِ ماڻهن
حشتمني خاندان کي اقتدار مان هٽائي، نور السعيد ۽
عبدالله (ٻيئي برطانيه جي خريد ڪيل ايجنٽن جيان
هئا) کي سزا ڏني. لبناني عوام ڇهين بحري ٻيڙي
جي غصبناڪ بجائي ڏني. آمريڪا لاءِ نوري ۽
سندس چاڙتن کي هاٿي حڪومت هٿ ڪري ڏين

ناممڪن ٿي پيو هو. پر اهي لبنان ۾ ٿي رهيا. سول وار ۾ وچوٽي پيدا ڪيائون. عرب سياسي مبصرن ان کي ”نه فتح، نه شڪست“ جو نالو ڏنو.

١٩٥٨ع جي گرمين جي مند نه وري برسانتيڪي رهي، پر ڪتي ٻهاري زور وٺي ويندي هئي ته، اسان جي ڪاڏي جي سپلائي رڪجي ويندي هئي. هڪ لڳان اهو ٿيو ته، هڪ پاسي ته اسان جي خوراڪ جي سپلائي بند ٿي ويئي، ۽ ان کي چڱا ڏينهن لنگهي ويا، ۽ ٻئي پاسي ٻن جي وسڪاري ساهه کڻڻ نٿي ڏنو. ٻيڪ وکهي ماڻهن جا حوصلا خطا ٿيڻ لڳا. اسان جي گهر ۾ ڏهه ڪلو اٽو ايندو هو. مون انهيءَ سوري اٽي جون مانيون پچائڻ جو فيصلو ڪيو. پر پوءِ مون سمورو اٽو ماني بجاءِ، زيتون جي تيل ۾ پچي حلوي جهڙو ڪجهه ناهي، ان جون مانيون ناهيون. اهي ورهائيندي مون کي حضرت عيسيٰ جا اهي معجزا ياد آيا ته، جيترو خرچ ڪندو ويندو، اها شيءِ اوتري وڌندي ويندي هئي. ورهاست مهل مون کي ڏاڍي مشڪل سان منهن ڏيڻو پيو. هر ڪنهن اهو ٿي سمجهيو ته مان دشمن جي ڪيمپ مان آهيان. گوليون زوڪات ڪنديون ٿي هليون، ۽ مون کي مانيون بڪايل مجاهدن ۾ ورهائيون هيون. مون رڙ ڪري چيو، ”گوليون بند ڪيو، منهنجي مٿي تي مانيءَ جو ٿال آهي.“ انهن مان هڪ ڪامريڊ مون کي سڃاڻي ورتو.

هن ئي الحال حملو ڪرڻ کان روڪيو. مان ٻوڙندي سڏ و ڏانهس ويس، ڪاڻ لاءِ ماني ڏني مانس، ۽ اهين جنگ جو هڪ ٻيو منظر منهنجي ذهن ۾ محفوظ ٿي ويو.

هڪ ٻيو سبق ٻه. مون انهيءَ جنگ مان پرايو. جڏهن ٻه ڪو لبناني سپاهيءَ پاڻيءَ لاءِ مون وٽ ايندو هو ته، مان کيس چوندي هيس، "پاڻيءَ بجاءِ مان توکي زهر ڏيندي ئس، جو تون اسان جي ماڻهن کي قتل تو ڪرين." هو کلي چوندو هو، "اسانکي حڪم مليو آ ته گولي هلايو سو اسان گولي هلايون ٿا. پر اسان ڪنهن کي نشانو نٿا بڻايون. اسان ته توهانجي ماڻهن کي پنهنجي حد اندر رهڻ لاءِ گولي ٿا هلايون. پنهنجي سائين کي چئو ته اڳتي وڌڻ چڏي ڏين، نه ته اسان هنن کي پورو ڪرڻ لاءِ مجبور هونداسين."

مون اها ڳالهه ٻڌي، ٺڪ اچليندي چيو هو، "اها سڀ بڪواس آهي. کيس پاڻيءَ جو هڪ ڍڪ ٻه نه ڏيڻ گهرجي." پر امان سندس ڳالهه کي سچ سمجهي کيس پاڻي ڏنو. مون امان کي چيو، "امان، اسان کي گهرجي ته هن کي جنگي قيدي بڻايون." هن اهو ٻڌي بندوق جو گهوڙو مون ڏانهن ڪندي چيو، "جيڪڏهن همت اٿئي ته منهنجي پاسي واري شهر جي حصي تي حملو ڪري ڏيکار!" امان هنکي سمجهائيندي چيو ته، هو اهين گوليون نه هلائين. هن

۽ امان کي اهو ئي چيو ته، لبنان سندس ڌرتي آهي، هو انهيءَ کي هيئن تباهه ٿيندي ڏسي نٿو سگهي.

۱۹۵۸ع جي جنگ ۾ خدمتن جي بدلي ۾ بون اهو ثابت ڪري ڏيکاريو هو ته، هاڻي مان عرب نيشنلسٽ مومينٽ ۾ ڪارڪن جي حيثيت سان شامل ٿي سگهان ٿي. امان کي ڏاڍو اعتراض هو ته، ڇوڪريون سياست ۾ حصو وٺن. سندس خيال هو ته، جيئن ته گهرو ويڙهه ختم ٿي چڪي آهي، تنهن ڪري هاڻي سياست فقط مردن جو ڪم هئڻ گهرجي. يعني، سندس خيال ۾ محمد مرد هو ته، سياست ڪيس سونهين ٿي. امان جو خيال هو ته امان سان جيڪڏهن ڪنهن سماجي قيد ٽوڙيا ته قيامت اچي ويندي، جو هوءَ سياست ۾ آيل ڇوڪرين جا، پاڙي وارين کان اسڪينڊل ٻڌي ته گهندي. منهنجي ڀينرن امان کي يقين ڏياريو ته، هو بالغ آهن، ۽ پنهنجو بچاءُ پاڻ ڪري ڄاڻن ٿيون. تنهن کان سواءِ، هنن اهو به چيو ته، انهيءَ نصب العين سان لاڳاپيل ماڻهو، ڇوڪرين ۽ خاص ڪري ڪامريڊ ڇوڪرين کي ڪجهه نه چوندا آهن، پر سندن خاص خيال رکندا آهن.

آخر بابا ۽ محمد جي وڪالت اسانجي ڪم آئي ۽ منهنجي ڀينرن جو سياسي ڪم جاري رهيو. فلسطيني مهاجرن ۾ به پنجاهه سيڪڙو عورتون هيون. اسرائيل منهنجي سمورين عورتن جي جنگي بنيادن تي فوجي

تربيت ڪئي هئي. تنهن ڪري ضروري هو ته فلسطيني عورتون به جنگي تربيت کان واقفيت رکن. امان جي لڳاتار ڪاوڙ کي ڏسي، نيٺ بلڪي هڪ ڏينهن پڇيو، ”تون فلسطين کي آزاد ڏسڻ گهرين ٿي؟“ ”ها ها- ڇو نه.“ امان هڪدم جواب ڏنو، هاڻي محمد جو وارو هو، ”پوءِ ته تون پنهنجي ڌيئرن جي سياست ۾ حصو وٺڻ تي اعتراض ڪري ڪو نٿي سگهين.“ امان چيو، ”مان ذفيه ۽ راهاب جي حصي وٺڻ تي اعتراض نٿي ڪيان، پر هي فتنو، (مون ڏانهن اشارو ڪندي) هن ڌرتيءَ کي ته گهر ۾ رهڻ کپي.“

مان انهيءَ سودي بازيءَ ۾ قرباني جو ٻڪر ٿيس، ۽ نيٺ اها زنجير ڪٽجي، ۽ ڇوڪريون سياست ۾ حصو وٺڻ لڳيون. جيئن ته منهنجون ڀينر سياست ۾ حصو وٺي رهيون هيون، تنهن ڪري دير- سوير منهنجي سياست ۾ حصي وٺڻ جي ڳالهه ناممڪن نه هئي.

١٩٥٩ع ۾ جڏهن مان عرب نيشنلسٽ مومينٽ جي باقائده ميمبر ٿيس، تڏهن امان منهنجي گڏجاڻين ۾ وڃڻ تي اعتراض ڪيو. مان امان کي ناراض به نٿي ڪرڻ چاهيو. مون چيو ته، مان ته فقط مومينٽ جي سهڪاريءَ جي حيثيت سان وڃندي آهيان، ميمبر ته مان آهيان ئي نه. پر امان کي اعتبار نه آيو.

هڪ رات نهايت اهم گڏجاڻي هئي. مونکي ضرور وڃڻو هو. پر امان کي يقين ڏيارڻ لاءِ ته، مان ڪيڏانهن

نتي وڃان: نڙ ڪيم، رات جو پاڄامو پائم ۽ سمهي پيس. اڌ رات جو، ٻارهن ۾ ڪجهه منٽ هئا جو مون چيو، "اسان مونکي ننڊ نٿي اچي، مان ٻاڙي ۾ سهيليءَ ڏانهن ٿي وڃان." اسان اجازت ڏيئي ڇڏي، ۽ مان وڏيون وڏيون وڪون کڻندي سوليڊيئري ڪلب وڃي پهتس.

سڀ ماڻهو مونکي پاڄامي ۾ ڏسي حيران ٿيا، ۽ انهيءَ کي منهنجي بي حيائي ٿي سمجهيائون، ۽ مونکي اخلاقي حدون اورانگهڻ تي گهٽ وڌ ڳالهايون. ڪجهه رجعت پسندن ته منهنجي پاڄامي کي جنس جي دعوت ۾ چيو. گڏجاڻيءَ ۾ مان ڪاوڙ ۾ ويٺي رهيس، جو منهنجين گهرو مجبورين کي نه سمجهندي: ماڻهن پنهنجي مردانگي ظاهر ڪرڻ لاءِ هر ڪميڻي حرڪت ڪئي. مون سوچيو، اڃا اسان پاڻ ذهني طور تي آزاد ناهيون. اسان فلسطين ۽ عرب ڌرتيءَ کي ڪيئن آزاد ڪرائي سگهنداسين!

اسان کي منهنجي انهيءَ چوريءَ جي خبر نه پيئي. پر هن جلد ئي مونکي سياسي سرگرمين ۾ حصو وٺڻ جي اجازت ڏيئي ڇڏي. مان الڪل ڏهه سال عرب نيشنلسٽ موومينٽ ۾ ٻهرو وٺي ڪان پوءِ، عورتن لاءِ ڪم ڪرڻ، ۽ اڳتي وڌڻ جو ماحول پيدا ڪري سگهيس.

سيڪنڊري اسڪول جي تعليم لاءِ مون ڇوڪرين

جي سائره اسڪول ۾ داخلا ورتي. مونکي نئين نئين آزاديءَ جي مستي ٻه هئي، پر گڏوگڏ اها مصيبت به هئي ته، گهٽ ۾ گهٽ ٻه سال رهي امتحان ڏيو، تڏهن وڃي سرٽيفڪيٽ ملندو. انهيءَ جو مطلب اهو هو ته، مونکي ٻن سالن تائين سياسي سرگرمين کان پاسو ڪرڻو پوندو. پر تعليم کي سياسي ساڃاهه لاءِ ضروري سمجهي، مون پاڻ سان عقلي ناهه ڪيو.

١٩٦٠ع جي سرءَ جي ُرت گڏيل قومن لاءِ بين الاقوامي گڏجاڻيءَ جو سال هو. انهيءَ سال وڏين طاقتن جي پاڻ ۾ چڪتاڻ گهٽ هئي. صدر ناصر گڏيل قومن جي اداري ڏانهن ويو. هاڻي هو ٦٥ع جي پيٽ ۾ نرم ٿي لڳو. انقلاب مٿان ڊپلوميسي حاوي ٿيڄي ويئي هئي. تئين دنيا جو اوپر هاڻي تڏو ٿي ويو هو. فقط الجزائر ۾ انقلاب ۽ فسادن جو ماحول هو. مونکي ان تئين سياسي ۽ سماجي ماحول سان ڌڪو هو، ۽ ڪنهن انقلابي مسيحا جو اوسيئڙو ڪرڻو هو. پر نومبر ٦٧ع تائين پاپولر فرنٽ نه ڌهيو هو.

سائره اسڪول ۾ ڪم گهٽ ۽ سوچڻ لاءِ گهڻو وقت هو. ان وقت مان به فلسطيني سياست ۾ بلڪل ٻڏل نه هيس. اسڪول جو سڄو ماحول سياست جو مدفن هو. مونکي ١٢ ٻين ڇوڪرين سان گڏ هاسٽل ۾ جاءِ ملي هئي. انهن ۾ فقط چند فلسطيني هيون، جن سان ڳالهه ٻولهه ٿي سگهندي هئي. پر انهن سيني لاءِ

فلسطين بس هڪ وسريل ياد هئي، جنهن سان هن کي ڪابه دلچسپي نه هئي. هن کي ته فقط تعليم حاصل ڪرڻي هئي، جيئن پوءِ ڪين سٺو مڙس ملي سگهي. مون اڌهن ڇوڪرين سان وڌ ۾ وڌ گهاٽي تيڻ ۽ گڏ رهڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ڪو نتيجو نه نڪتو. مون کي لڳندو هو ته، مان ٻارهن ڇوڪرين سان گڏ رهندي به اڪيلي آهيان - هتي هڪ ٻي ٻه مون جيان اڪيلي ڇوڪري رهندي هئي. مس ميڪ نائٽ، آمريڪن ڪاري ڇوڪري هئي، جيڪا آمريڪا کان هتي پڙهائڻ آئي هئي. مان سندس هتي اچڻ تي، ان وقت تائين اچرج ۾ رهيس، جيسين مون کي ان جو ڪارڻ نه معلوم ٿيو. لبنان ۾ هن سان انسانن جهڙو سلوڪ ٿيندو هو، ۽ عرب دنيا ۾ جيڪو رتبو استادن کي حاصل آهي اهو کيس به حاصل هو. جڏهن ته آمريڪا ۾ کيس گهٽ درجي جو شهري سمجهيو ويندو هو.

مس ميڪ نائٽ ۽ مان، لاشعوري طور تي دوست ٿي ويونسين. ٻه ڪاريون عورتون، مان ۽ مس نائٽ، هڪ ٻئي جي آرام جو خيال رکڻ لڳيونسين. مس نائٽ هئي به ڏاڍي پياري عورت. سدائين مرڪندڙ، سٺي سياهه واري. مون لاءِ ته وڏي ڀيڻ واري پناهه ۽ نمونو هئي. هوءَ حيران ٿي ويئي؛ جڏهن مون يهودين لاءِ سخت نفرت جو اظهار ڪيو. هن مون کي چيو

ته، هيئن بنا سوچڻ سمجهڻ جي اعلان ڪرڻ نه گهرجي.
هن چيو ته، يهودي صيهونيت زده نه هوندا آهن، پر اينٽي زايونسٽ به هوندا آهن. اهو نڪتو مون پنهنجي ذهن ۾ محفوظ ڪري ڇڏيو.

بالفور اعلان ۽ اسرائيل جي سالگره جو ڏينهن ويجهو اچي رهيو هو. مون اسڪول ۾ عام هڙتال جي رٿ پيش ڪئي. بلڪل ائين، جيئن مان سور ۾ ڪندي هيس. مس نائٽ انهيءَ خيال کي پسند ڪيو، پر هوءَ عام هڙتال جي خلاف هئي، ۽ انهيءَ جي به ته، انهيءَ ڏينهن اسڪول ۾ عام موڪل ڪئي وڃي، جلوس ڪڍيا وڃن، ۽ پوليس اسٽيشن تباهه ڪيون وڃن. در اصل هوءَ ماٿر ڪنگ اسڪول جي ٿڌي ماحول جي گريجوئٽ هئي. هن دشمن کي ساڃاهه اچڻ لاءِ دعا گهري. پر مان ته انقلاب جي هنج ۾ پلجي وڏي ٿي هيس.

اسان اختلافن هوندي به دوست رهيوسين، جو اسان ٻيئي بنيادي حقن کان محروم هيوسين. مس نائٽ عرب لبناني پرنسپل کي هڪ پرسڪون عرب ريلي، ۽ فلسطين جي حق ۾ خاموش جلوس ڪڍڻ جي اجازت ڏيڻ لاءِ مجبور ڪيو. پر ريلي ۱۵ مئي ۶۱ع تائين ملتوي ڪئي ويئي. هي اهو موقعو هو. جڏهن مون فلسطين جي مسئلي تي پهرين عوامي تقرير ڪئي.

(٢)

مون فلسطين، صيهونيت جي تاريخ ۽ مستقبل اميدن جي باري ۾ تقرير ڪئي: ”صيهونيت سياسي ڍانچو ويهين صديءَ ۾ اختيار ڪيو. انهيءَ جا بنيادي مذهبي نظريا اهي آهن ته، ڪجهه پوڙهن يهودين بيت المقدس جي زيارت لاءِ سفر ڪيو، ۽ هو اتيئي وفات ڪري ويا.

”صيهونيت جو لفظ ١٨٨٦ع ۾ هڪ يهودي، ابن اچڪر جي ذهن جي پيداوار آهي، هو ڪڏهن به فلسطين نه آيو هو. پوءِ وري هرزل پنهنجي پمفليٽ ۾ صيهونيت جي سياسي وضاحت ڪئي هئي. اهو به يهودي هو، ۽ سندس تعلق آسٽريا سان هو - پر ١٨٨٠ع کان اڳ، هو پنهنجي يهودي هئڻ بابت خاص سنجيده نه هو. سياسي مبصر جي ناطي، ڊريفس مقدمي دوران هو صيهوني ٿي ويو. ڪيس اها ڪاوڙ هئي ته، فرانس هڪ سڌريل ملڪ هئڻ جي باوجود، هڪ يهوديءَ کي اهڙي ڏوهه جي سزا ڏيڻ تي سندرو ٻڌي بيٺو هو، جيڪو هن ڪيو ئي نه هو. انهيءَ موقعي تي هرزل کي احساس ٿيو ته، فقط يهودي رياست ۾ ئي يهودي ماڻهو نارمل زندگي گهاري سگهي ٿو هن پنهنجو سمورو سرمايو ۽ سمورا وسيلا يورپي جيوريءَ کي متحرڪ ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيا، ۽ بيسل ۾

١٨٩٧ع ۾ پهرين صيهوني ڪانفرنس ڪوٺايائين. سندس سچي منصوبي کي تسليم ڪيو ويو. عالمي صيهوني تنظيم قائم ڪئي ويئي، ۽ هرزل کي ان جو چيئرمن مقرر ڪيو ويو. هرزل پنهنجي سپنن کي ساڀيان ڪرڻ لاءِ قيصر جي مدد حاصل ڪرڻ چاهي. هو استنبول پهتو. ۽ سلطان پورٽي کان مدد گهريائين، ۽ کيس چيائين ته، يهودي سرمايو، علم ۽ هنر برلن ۽ استنبول جي قدمن ۾ رکيو ويندو، جيڪڏهن پورٽي يهودين کي ڏکڻ عرب، شام ۽ فلسطين ۾ داخل ٿيڻ جي اجازت ڏني. پر پورٽي عربن جي ڏک ۽ ڪاوڙ کان ڊڄي، اها اجازت ڏيڻ کان نابري واري.

هاڻي هرزل کي ڪنهن ٻئي پاسي نظر ڦيرائڻي پيئي. کيس برطانيه ۾ اها قوت ملي، جنهن مصر، سوڊان ۽ خليج عرب کي سامراجي زنجيرن ۾ سوگهو ڪري رکيو هو. هن برطانيه آڏو پنهنجو مطالبو ورجايو، ۽ منطق اها پيش ڪئي ته، يهودي رياست عرب انقلاب کي روڪڻ ۾ سڀ کان اهم ڪردار ادا ڪندي، خاص طور تي سوئيز واهه ۽ ڏور اوير جا واپاري لاڳاپا محفوظ ڪرڻ ۾ مددگار ٿيندي.

شروع کان ئي اسرائيل جي وجود جو مقصد عربن کي متحد ٿيڻ کان روڪڻ هو. برطانيه کي عالمي يهودي اميرن جي اها رٿ وڻي، ۽ هن ارجنٽائن ۽ يوگنڊا جي علائقن کي يهودي آبادي لاءِ چونڊيو.

جيئن ٿيڪ هرزل ڪيي يهودي آبادي فلسطين ۾ قائم ڪرڻ مناسب ٿي لڳو، پر هن في الحال يوگنڊا جي تجويز کي ٿي قبول ڪيو، ۽ اها ڳالهه عالمي صيهوني تنظيم آڏو پيش ڪيائين. اهو ١٩٣٠ع جو واقعو آهي. ان کان ڪجهه وقت پوءِ ٿي هرزل مري ويو، ۽ يوگنڊا پراجيڪٽ به چئن سالن کان ٿي دفن ٿي ويو.

"برطانيه مصر ۾ بحيره روم جي ڪناري تي، اهو علائقو، جيڪو فلسطين جي ويجهو هو، ۽ العرش جي نالي سان سڃاتو ويندو هو، يهودين کي پيش ڪيو، پر هنن اها رٿ رد ڪري ڇڏي. (١٩٧١ع جي سرءُ جي مند ۾ اسرائيلين نه فقط سڄي فلسطين تي قبضو ڪيو، پر العرش، سمنا ۽ شام ۾ شاملي گولان جي ٽڪرين تي به قبضو ڪري ورتو.) ١٩١٧ع ۾ يهودين، برطانيه کان زوريءَ اعلان بالفور تيار ڪرائي ورتو. جيتوڻيڪ يهودي انهيءَ علائقي جو ڏهون حصو هئا، پر اعلان تيار ڪرڻ وارن کي اهو اختيار هو ته، هو اقليت کي اڪثريت ۾ بدلائي ڇڏين. برطانوي طاقتور هئا، ۽ اهڙن طاقتور ماڻهن کي پسند ڪندا هئا، جيڪي سرمايو به ڏئي سگهن. صيهوني پنهنجي مقصد لاءِ ڪيترو ... معاوضو ۽ ڪو به معاهدو ڪرڻ لاءِ تيار هئا، ۽ ١٩٤٨ع ۾ فلسطينين جي لاشن مٿان اسرائيل کي قائم ڪيو ويو.

”وڏين طاقتن جي سهڪار سان هو پنهنجا مقصد حاصل ڪرڻ ۾ سوڀارا ٿيا، جو برطانيہ ۽ فرانس ابرندي عرب ۾ ست رياستون قائم ڪرائي ڏنيون هيون، ۽ عربن تي اولهہ جي تهذيب جا ترست مڙهيا ويا هئا. وري سندن چاڙتن عرب نيشنلسٽ مووميٽ کي دٻايو ۽ انقلابي عمل کي ناس ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، جيڪو اڳتي هلي ۱۹۱۶ع ۾ عظيم عرب انقلاب جي صورت ۾ پڌرو ٿيو. ۱۹۳۶ع جي عام هڙتال هڪ اهڙو شاندار مثال هئي، جنهن ۾ مزورن ۽ هارين گڏجي انقلاب جو جهنڊو کنيو، ۽ مٿين درجي جي ماڻهن کي، عام ماڻهن سان گڏجي ڪم ڪرڻ تي مجبور ڪيو، امير طبقي عام ماڻهوءَ سان سهڪار ضرور ڪئي، پر ذاتي مفاد خاطر عام ماڻهوءَ جي قربانين کي بہ موت جي منهن ۾ ڏيڻ کان بہ نہ ڪيٻايو.

”اسانجي زميندارن حا ذهن ڪنڌ ۽ اسانجي سماجي ڍانچي جي تباهيءَ جا رستا، سامراجي چاڙتن جي قائم ڪيل حڪومتن ذريعي اڃا بہ وڌيا. انهيءَ وچ ۾ صيهونين پنهنجي لاءِ هڪ ڌار نسل پرست معاشرو قائم ڪيو، جنهن ۾ يورپي صيهوني، پولش ۽ روسين حڪومت ۾ مڪمل عمل دخل رکيو. افرو ايشائي يهودي هتي بہ نند وڏائيءَ جو شڪار هو، ۽ يورپين جي مقابلي ۾ حقارت جي نظر سان ڏٺو ويندو هو. عرب، جيڪي فلسطين جا اصل رهاڪو هئا، تن کي نوجي انتظام

هيٺ رکيو ويو، ۽ سستي مزوري حاصل ڪرڻ وارن ۾ انهن جو نالو عرب بهودين سان گڏ ايندو هو."

مون پنهنجي تقرير آزاد فلسطين جي قائم ٿيڻ جي زور تي ختم ڪئي. مون زڏيڪ چيو ته، "هيءَ حالت نه گهڻو وقت هلي سگهندي، نه هلڻ گهرجي. اسان انهيءَ کي عرب اتحاد ۽ فلسطين جي آزاديءَ سان ڏي ختم ڪري سگهون ٿا. اسان جا مقصد حاصل ٿي سگهن ٿا، جيڪڏهن يو-اي-آر- کي وڌيڪ وسعت ڏني وڃي، ۽ سموريون عرب رياستون، هڪ قومي رياست ۾ گڏجي وڃن. اسان کي جدوجهد ڪرڻي آهي، هڪ عرب قوم، اتحاد، آزادي ۽ سوشلزم لاءِ. اڳ ۾ اسان کي دشمن نمبر هڪ، يعني آمريڪا کي شڪست ڏيڻي آهي، جو انهيءَ جهاز ڪيرائيندڙ ميزائيل اسرائيل کي ڏنا آهن - اسان کي پنهنجي تيل جي زخيرن کي قابو رکڻو آهي. اسانکي فلسطين کي آزاد ڪرائڻ لاءِ، پنهنجي فلسطيني ڀائرن جي نقش قدم تي هلڻو آهي.

"عرب ۽ انقلابي دوستو! فلسطين زندهه باد."

(٣)

منهنجي تقرير ٻڌي، شاگردن ۾ ڏاڍو جوش پيدا ٿيو. هنن ڏاڍيون تاڙيون وڄايون، ۽ منهنجي فلسطين

جي تاريخ بابت چالڻ کان به متاثر ٿيا، ۽ عرب اتحاد لاءِ يقين ته سندن دل ۾ پيهي ويو. (ان وقت نه منهنجي ذهن ۾ اهو خيال هو، ۽ نه شاگردن جي ذهن ۾ ته، يو - اي - آر - ٢٨ سيپٽمبر ١٩٦١ع تي ختم ٿي ويندو.) جڏهن شام، عرب اتحاد کان مايوس ٿي، پنهنجا علائقا ڌار ڪري ڇڏيا ته، فلسطين جي آزاديءَ جو پيڙو پار اڪارڻ لاءِ وري نوان ونجهه ڳولڻا پيا. يو - اي - آر - جو خاتمو اسانجي اميدن جي وقتي زوال جو زمانو هو. پر ان سان گڏوگڏ فلسطيني انقلاب جي آسري ڪئي ڪنيا. هر هنڌ فلسطيني تنظيمون قائم ٿيڻ لڳيون. ايرندي عرب ۾ اها نئين روشني هئي، جڏهن ته اولهائين عرب ۾ الجزائر جي هٿيار بند جدوجهد، ڪاميابيءَ ۽ آزاديءَ جو پيغام ڏيئي رهي هئي.

انهيءَ سال بهار جي مند ۾، مون اسڪول مان امتحان پاس ڪيو، ۽ گرميون گهارڻ لاءِ صور واپس هلي آيس، اهو به سوچيو هوم ته، سرءَ جي مند ۾ آمريڪن يونيورسٽي بيروت ۾ داخلا وٺنديس، جيڪڏهن انٽرنس ۾ پاس ٿي ويس، انهيءَ سال عرب جي قوميت ۽ قسمت جي فيصلن جو مرڪز صور هو. تحريڪ جيتوڻيڪ گهڻو تيز نه هئي، پر ناصر جي راڪيٽ ۽ فليٽ ڏاهڻ جي منصوبن سان حوصلو وڌيو ٿي. ٢٣ جولاءِ ٦٢ع تي ناصر انقلاب جي ڏهين سالگرهه ملهائي انهيءَ موقعي تي مصر جي ڏاهيل راڪيٽن، جهازن، ۽

ٽينڪن جو نماءُ ٻہ ڪيو ويو. ھن دنيا جي ساھمان اعلان ڪيو تہ مصري راڪيٽ بيروت جي ڏڪڻ ۾ پھچندا. ناصر ۽ عامر پريڊ جي سلامي اٿين ورتي، جيئن اسٽالن، چرچل ۽ روزويلٽ، سڀ گڏجي، ھڪ شخصيت ناصر ۾ گڏجي ويا ھجن. اسان جا حوصلا وڌيا تہ ھاڻي بلا اسرائيل عربن جي مٿان ڪان ڪيئن بچي سگھندو. اسان کي اڳو تہ، انتقام جو وقت اچي ويو آھي. اسان کي ترڪيءَ کان ٻہ ڀھرين مھاڀاري لڙائي جي عام قتل جو بدلو وٺڻ جو خيال ٻہ اپارڻ لڳو.

١٩٦٢ع ۾ مون کي وري عرب فلسطيني عورت ھئڻ جي مسئلي سان منھن ڏيڻو پيو، اولھہ ۾ منھنجون ڀيئر ٻن قسمن جي استحصال جي ڳالھہ ٿيون ڪن، طبقاتي ۽ جنسي. پر مون کي چئن قسمن جي استحصال سان منھن ڏيڻو ھو. قومي، سماجي، طبقاتي ۽ جنسي. منھنجي خاندان ۾ زباني مساوات تہ ھئي، پر جيئن سڀني ترقي پسند خاندانن ۾ ٿيندو آھي، عملي طور تي اھڙي ڪا ڳالھہ نہ ھئي. جيتوڻيڪ مون اسڪول مان امتحان سٺين مارڪن سان پاس ڪيو، ۽ منھنجو ڀاءُ خالد ناپاس ٿيو، پر پوءِ اسان جي خاندان خالد کي يونيورسٽيءَ موڪلڻ ٿي چاھيو، ۽ مون لاءِ فقط ھڪ لفظ "انڪار" ھو، جو مان ھڪ عورت ھيس. نيٺ منھنجي ڀاءُ محمد جي ڪري مون کي ٦٢–٦٣ ۾ آمريڪن يونيورسٽي بيروت ۾ داخلا ملي، جو محمد ان

وقت ڪويت ۾ انجنيئر جي حيثيت ۾ ڪم ڪري رهيو هو. يونيورسٽي امتحان ۾ منهنجون ٨٧ سيڪڙو مارڪون آيون، ۽ هاڻي مون کي اسڪالرشپ ملي ٿي سگهي. پر هتي به ڪا ڳ اڪيائي ٿي، ۽ مون کي اسڪالرشپ نه ملي. پر مان امتحان پاس ڪرڻ، ۽ داخلا جي موڪل ملڻ تي ئي خوش هيس. نه ته عام عورتن جيان ٻار ڄڻي رهي هجان ها، شاديءَ جي جهڙ ۾ ڦاسجي رهي هجان ها، يا ڪنهن آفيس ۾ فائيلن جو بڪ ٿي چڪي هجان ها.

١٩٦٢ع ۾ جڏهن مان بيروت پهتس ته مون وٽ ڪل ميڙي چونڊي ٦٠٠ لبناني پوند هئا. مون چيو ته مان قسطن واري خاني ۾ پنهنجو نالو لکرايان– پر نه پرنسپال راضي ٿيو، ۽ نه رجسٽرار. مون ڏاڍي ميڙ منٿ ڪئي ته، مون کي رجسٽر ته ڪيو، مٿان ڪو پيو منهنجي جاءِ ونئي وڃي. مون اهو وعدو به ڪيو ته، ايندڙ ماڻي سال کان اڳ مان سموري بقايا جمع ڪرائي ڇڏيندس، پر هو راضي نه ٿيا. منهنجي ميڙ منٿ ٻڌي، آفيس جي هڪ ڇوڪريءَ چيو، ”تون اهي پيسا ڪيئن پورا ڪندينءَ؟“

مون ٽڪڙ ٽڪڙ ۾ چيو، ”منهنجو پيءُ ڪويت ۾ انجنيئر آهي. مان سندس چوڻ تي داخلا وٺي رهي آهيان اهو ئي في به ڀريندو.“

”وڃ، پنهنجي پيءُ کي تار ڪر.“ انهيءَ ڇوڪريءَ

مونکي صلاح ڏني. مان ٽڪڙي ٽڪڙي شهر ۾ ٿيس. محمد کي تار ڪيم، جنهن تي ٻارهن پائونڊ لڳا. هاڻي مون وٽ فقط ٣٨ پائونڊ هئا. مونکي لڳو، اها رقم به جلدئي ختم ٿي ويندي، ۽ نه مان داخلا وٺي سگهندس، ۽ نه باقي ڪجهه بچندم. مون سچو ڏينهن انتظار ڪيو. هر پل اهو ئي آسرو هو ته، ايندڙ گهڙيءَ رقم مون وٽ هوندي. ڪڏهن ڪڏهن سڪون جي مرڪ منهنجي منهن تي تري ٿي آئي. منهنجي پاءُ هڪ سچي عرب جيان پنهنجو وعدو پاڙيو.... مان واپس يونيورسٽيءَ ويس، ۽ رجسٽرار کي ڏاڍي فخر سان وجي في ڏنم. منهنجي رجسٽريشن ٿي ويئي. منهنجي داخلا چئن ڪورسن لاءِ ٿي. ڪيمسٽري، عربي ادب، انگريزي ۽ حساب. منهنجي چئن استادن مان فقط هڪ عرب نسل جو هو. باقي ٽي استاد پنهنجي خيال ۾ به آمريڪن هئا، ته روبي ۽ ورتاءُ ۾ به. هو پراونشل اسڪول ۾ پڙهيا هئا، جتان جا سند يافته سي-آئي-اي جا ايجنٽ يا وزير ٿي ٿيندا آهن، مون کي خبر ڪانهي ته انهن مان ڪهڙي صورت بدتر آهي.

آمريڪن يونيورسٽيءَ ۾ منهنجي تعليم وچٿري ٿي رهي هئي. پر منهنجي اصل تعليم عرب ڪلچرل ڪلب بيروت ۽ عرب نيشنلسٽ مومينٽ جي درجن ۾ ٿي رهي هئي. اي-سي-سي ۾ منهنجي واقفيت عرب دانشورن سان ٿي. مثال طور يوسف موغيزل، جيڪو

ڪلب جو صدر هو. محسن ابراهيم، جيڪو ”الحريت“ جو ايڊيٽر هو. ”الحريت“ عرب نيشنلسٽ مووميٽ جي سرڪاري اخبار هئي. مان جن به اديبن ۽ شاگردن سان مليس، سي سڀئي ڪاپي ڌر سان لاڳاپيل عربن ۽ پاپولر فرنٽ لاءِ ڪردار ادا ڪري رهيا هئا.

امريڪن يونيورسٽي هڪ لحاظ کان مون لاءِ دانشمنديءَ جو قبرستان هئي. اها يونيورسٽي دراصل وچ اوڀر جي امور پارن لاءِ سوشل ڪلب يا اٽي ويهڻ سيکارڻ جو ادارو هئي. شاگرد يونين تي پابندي هئي، ۽ يونيورسٽيءَ جا معاملا ڪنهن امريڪن ڪارپوريشن جيان طئي ٿي رهيا هئا. جن شاگردن جي في پوري ڏنل نه هوندي هئي، تن کي ڪلاس ۾ اچڻ کان روڪيو ويندو هو. يونيورسٽي ڪيمپس ۾ جن شين جي اجازت هئي، سي ڊانس پارٽيون ۽ ڊراما هئا. ڪابه واضح سياسي ڪلب ٺاهڻ جي اجازت نه هئي. يونيورسٽيءَ ۾ ڪنهن به قسم جي مظاهري، سياسي جلوس يا تقرير ڪندڙ مهمان کي اچڻ جي اجازت نه هئي.

مان جيوٽ هال هاسٽل ۾ هڪ آمريڪي ڇوڪريءَ سان گڏ رهندي هيس. سندس نالو جوڊي سننگر هو. مان سندس سوشل زندگي ڏسي حيران ٿيندي هيس، هڪ هفتي ۾ هن جا ٽن مختلف ڏينهن تي عشق هلندا هئا. هر عشق ۾ هوءَ جسم ۽ جان جي مڪمل شدت سان شامل ٿيندي هئي. بين ڇوڪرين جي سامهان

هوءَ پنهنجي محبوب سان ڇم ڇم ڪندي ڪاٻہ هٻڪ محسوس نہ ڪندي هئي. مان جڏهن جوڊيءَ کان پڇندي هيس، ”تون اهو سڀ ڪجهہ ڪيئن ٿي ڪرين؟“ تڏهن هوءَ کِلي جواب ڏيندي هئي، ”دل نہ ڏيو، مزا ڪيو، سڀ جائز آهي.“ ۽ مان بہ کِلي ڏيندي هيس.

جوڊي ۽ مان، هاسٽل جي ساٿيءَ کان وڌيڪ ڏانشورانہ ساٿي هئاسين. هوءَ مونکي آمريڪي حڪومت سماج ۽ اخلاقي قدرن بابت ليڪچر ڏيندي هئي، ۽ مان ڪيس عربن بابت، هوءَ آزاد خيال هئي، ۽ ڪينيڊيءَ جي پرستارن ۾ هئي، ۽ مان ناصر جي پرستار هيس. آڪٽوبر ٦٢ع ۾ اسان جي دوستي امتحان ۾ پئجي. ڪينيڊيءَ ڪيوبا تي حملو ڪرڻ جو اعلان ڪيو، جيڪڏهن سوويت ميزائيل هڪدم ڪيوبا مان نہ هٽايا ويا. ٢ آڪٽوبر تي يو - اي - آر - سرڪاري طور تي پنهنجون فوجون يمن موڪليون هيون. جوڊي ۽ منهنجو انهن معاملن تي زبردست بحث ٿيندو هو. اسان پنهنجي هڪ ٻئي کي سمجهائڻ جي ناڪام ڪوشش ڪندي يون هيون سين. جوڊي چوندي هئي، ”اهو آمريڪا جو حق آهي تہ هو روس کي چوي تہ هو ڪيوبا مان پنهنجا ميزائيل ڪڍي وٺي، جو انهيءَ نموني آمريڪا بہ خطري جي نشان ۾ اچي ٿو وڃي.“ ۽ منهنجو خيال اهو هو تہ يمن ڏانهن يو - اي - آر - جي دستن

کي روڪڻ لاءِ ناصر جو قدم انقلاب کي تحفظ ڏيڻ جي برابر آهي. جوڊيءَ جو خيال هو ته، ناصر هڪ لالچي سياست دان هو، جيڪو خليج جو تيل پنهنجي ذاتي مفادن ۽ عروج لاءِ ٿو خرچ ڪرڻ چاهي. مان چوندي هيس ته، تيل تي اسانجو حق آهي، تنهن ڪري اسان جيئن چاهينداسين، تيئن اهو عربن جي مفاد ۾ استعمال ڪنداسين. هوءَ ناصر جي ڪاروائين کي روسي چالبازين جو حصو سمجهندي هئي، جو سندس خيال ۾ روس، ناصر ذريعي عربن تي قبضو ڪرڻ ٿي گهريو. مون جوڊيءَ کي چيو ته، اسان سامراجيت سان انهيءَ ڪري نٿا وڙهون ته، اسان چانديءَ جي ٿالهيءَ ۾ رکي پنهنجو علائقو ٻئي وڏي طاقت کي پيش ڪنداسين. جوڊي پنهنجي آزاد خيالي ۽ لبرل نظرين جي باوجود سامراجي ذهن واري عورت هئي، ۽ مان هڪ جلاوطن عرب عورت هيس، جيڪا آمريڪي ڪالوني بيروت ۾ زندگي گهاري رهي هئي. هوءَ هر شيءِ هارائي سگهي ٿي، ۽ مان هر شيءِ جيتڻ جي خواهش ٿي رکي. اها حقيقت آهي ته، فرد جي سماجي حيثيت ئي سندس سماجي شعور جي نگراني ٿي ڪري.

يونيورسٽي ڪئمپس ۾ سياست تي پابندي هئي، ۽ فلسطيني شاگردن جون سرگرميون به ڏاڍو گهٽ ۽ خفيه هيون، ۽ ١٩٦٣ع ۾ متحارب سياست جو نشانو ٿي چڪيون هيون. فلسطين جي رياست جي قائم ٿيڻ جي

اعلان، جنهن جو هيڊڪوارٽر نيبلس هو، اسان کي ڪجهه ڪري ڏيکارڻ جو موقعو ڏيئي رهيو هو. اهو چوڻ جي ضرورت نہ ناهي تہ، نيبلس اڳ شاهہ حسين جي قبائلي نظام جو حصو هو، پر چڱو احتجاج ٿيو. جنهن مان ثابت ٿيو تہ، فلسطيني بي چيني، سماجي ماحول جي باري ۾ عرب رياستن جي بارہ ۾ ڪافي وڌيل هئي. تنهن کان سواءِ نيون فلسطيني تنظيمون ظاهر ٿي رهيون هيون. عرب رياستن کي مجبوراً انهن جو نوٽيس وٺڻو پيو، ۽ عربن کي مجبوراً فلسطيني اتحاد جي ڳالهہ ڪرڻي پئي. پوءِ اهو بہ ٿيو تہ، امريڪن يونيورسٽي بيروت ۾ مظاهرو ٿيو. انتظاميہ پهرين تہ اسان جي سرگرمين تي ڌيان نہ ڏنو، ۽ سمجهيو تہ مينهوڳيءَ جي ڏيڏرن جيان پاڻيهي ختم ٿي ويندا.

اسان هڪدم انهن افواهن جي تصديق ڪرڻ چاهي تہ، اردني سفارت خاني ۾ شاگردن کي گهرائي ڌمڪيون ڏنيون ٿي ويون تہ، جيڪڏهن هنن سياسي سرگرميون بند نہ ڪيون تہ، سندن پاسپورٽ رد ڪيا ويندا. اسان اردني سفارتخاني جي ڇاپڙائي ڏسي سرگرميون اڃا بہ وڌائي ڇڏيون. هاڻي تہ ڪيترا غير ملڪي شاگرد بہ اسان جا حمايتي ٿي ويا، ۽ اسان سان گڏ مظاهرن ۾ حصو ورتائون. هاڻي يونيورسٽي انتظاميہ جوابي عمل جي تياري ڪئي. هوڏانهن شاگردن پنهنجو هڪ وفد

تيار ڪيو، جنهن ڪي اردني سفارتخاني وچي، فلسطيني شاگردن جي نمائندگي ڪرڻي هئي. مون کي به انهيءَ گروپ ۾ شامل ڪيو ويو. اردني سفارتخاني ۾ گهڻو ڳالهائڻ جو ڪم منهنجي ذمي هو. ۽ منهنجا ساٿي منهنجي پٺ ڀرائي ڪري رهيا هئا. آهستي آهستي يونيورسٽيءَ جي چوڪيدار لبناني انٽيليجينس جا ماڻهو وٺندا ويا. سفير کي خبر هئي ته ٻاهر ڇا ٿي رهيو آهي، جيتوڻيڪ هن ظاهر اهو ئي ڪيو ته ڪيس ڪابه ڄاڻ ناهي. ڪاميٽيءَ جي سامهان بهرحال سفير کي پنهنجا لفظ بدلائڻا پيا، ۽ پوليس کي چوڻو پيو ته، هي ڏوهاري ناهن پر يونيورسٽيءَ جي شاگردن جو هڪ جٿو آهي. محافظ واري واري سان اسان جي تلاشي ورتي، ۽ ڪمري کان ٻاهر هليا ويا. هنن جي نڪرڻ سان ئي مون وري سخت لهجي ۾ ڳالهائڻ شروع ڪيو ۽ زور رکيم ته اسان کي لکت ۾ يقين ڏياريو وڃي ته، اسان جا پاسپورٽ رد نه ڪيا ويندا. پر هن انهيءَ الزام کان انڪار ڪيو. اسان فخر جي احساس سان سفير سان گڏ عرب ڪافي پيتي. اسان جيئن ته انگريزيءَ ۾ ڳالهائي رهيا هئاسين، ۽ مان ڪجهه تيز ڳالهائي رهي هيس، تنهنڪري هن سمجهيو ته مان شايد عرب ناهيان، وڃڻ کان اڳ مون سائنس عربيءَ ۾ ڳالهائي مٿس اهو واضح ڪري ڇڏيو ته مان عرب ئي آهيان، فلسطيني آهيان ۽ جلد ئي فلسطيني عورتون انقلابي

مقام حاصل ڪنديون. منهنجون ڳالهيون ٻڌي، هو وڏن واري شفقت سان مرڪيو.

ساڳي بهار جي رت ۾، مون کي وري عورت هٿان ڪارڻ مسئلن سان منهن مقابل ٿيڻو پيو. اي - اين - ايم - فيصلو ڪيو ته، يونيورسٽيءَ جي شاگردن کي پڻ فوجي سکيا ڏني وڃي. مان درخواست ڏيڻ واري پهرين جٿي ۾ شامل هيس. پنهنجي سياسي ڪارگذارين ۽ تجربي جي بنياد تي سمجهيم ٿي ته، هاڻي منهنجي درخواست ڪنهن بيهودي سبب سان رد نه ڪئي ويندي. جيئن ته مان اي - يو - بي - ۽ جي - يو - پي - ايس جي انتظامي ڪاميٽين ۾ شامل هيس، تنهن ڪري منهنجي نالي کي رد ڪرڻ مصيبت پلڻ پائڻ برابر هو. پر هاڻي هنن هڪ پيو طريقو استعمال ڪيو. مونکي قائل ڪرڻ جي ڪوشش ڪيائون ته موسم جي سختي مون کان برداشت نه ٿيندي، تنهن ڪري مان تربيت لاءِ نه وڃان. مون کين يقين ڏياريو ته مان هر قسم جي ڏکيائي برداشت ڪنديس. چڪي تائي نيٺ هنن مون کي اجازت ڏني.

يونيورسٽيءَ ۾ سياسي بندش سبب اي - اين - ايم کي خفيہ ڪارڪردگي رکڻي پوندي هئي. منهنجي ذمي جيوت هال ۾ لٽريچر ورهائڻ، ۽ انهيءَ علائقي جي وٽن تي پوسٽر هڻڻ جو ڪم رکيل هو. مان رات جو هڪ وڳي يا صبح پنجين وڳي اهو ڪم ڪندي هيس، هڪ

رات چوڪيدار مونکي پڪڙي ورتو. پهرين تہ هن مونکي ڏاڍو ڊيڄاريو ۽ ڌمڪايو، پر پوءِ اهو بہ اسان جي خفيہ تنظيم جو ميمبر نڪتو. پوءِ هن مونکي سمجهايو تہ پوسٽر ڪٿي، ۽ ڪهڙي وقت لڳائڻ گهرجن. جيڪڏهن مان پڪڙجي پيس تہ، انهيءَ جو مطلب بنا پڇا ڳاڇا جي هڪدم يونيورسٽيءَ کان نيڪالي هئي. هاڻي مان جيوت هال ۾ وڏيڪ اعتماد سان ڪم ڪندي هيس. عورتن جي ٽپال جي ڏهن ۾ بنڊلن جا بنڊل رکي ڇڏيندي هيس. گڏوگڏ اهڙا پمفليٽ بہ رکي ڇڏيندي هيس، جنهن ۾ اسان جي مواد جي ابتڙ ڳالهيون هونديون هيون. جيئن خبر نہ پوي تہ، اهي ڪي شيون رکڻ وارا آخر آهن ڪير! ڪڏهن ڪڏهن اسانجا ڇوڪرا ٿي اهو چوندا هئا تہ، هي ڳالهيون چاڙهڻ ضروري آهن. هنن جي وڪالت جو اهوئي انداز مونکي سندن سوچ جي چاڻ ڏيندو هو.

شاگردن کي منهنجي باري ۾ پڇاڙيءَ تائين خبر نہ پيئي تہ، مان ڪهڙي خفيہ تنظيم جي ميمبر يا نيشنلسٽ آهيان. جڏهن تہ انتظاميہ کي اهو يقين هو تہ، جيوت جي نيشنلسٽ رويي جي واحد ۽ زوردار حمايتي مان ئي آهيان. مان جڏهن اسرائيل جي پندرهين سالگره جي موقعي تي لٽريچر ورهائي رهي هيس تہ، مونکي هيٺين ڏينهن ڏسي ڪم ڪندي ڏسي، ڊين جي آفيس ۾ گهرايو ويو. ڊين مون سان آمريڪي

لهجي ۾ ڏاڍي سخت انگريزي ڳالهائي. مون هرو ڀرو چيو، ”مونکي ته ڪجهه سمجهه ۾ ئي نه آيو!“ هائي ته هن کي وڌيڪ ڪاوڙ وٺي ويئي. ڪاوڙ ۾ چوڻ لڳي، ”ڪيڏي نالائق آهين، آمريڪن يونيورسٽيءَ جي شاگردياڻي آهين، ۽ انگريزي نٿي ڄاڻين!“ هن هڪدم ترجمان گهرائڻ لاءِ چيو، ۽ مون کان پڇيو، ”تو شاگردن لاءِ جاري ڪيل هينڊ بوڪ ناهي پڙهيو؟“

”ها، مون پڙهيو آهي.“ مون ترجمان ذريعي جواب ڏنو.

”ڇا توکي سڌ آهي ته، آرٽيڪل نمبر ٦ جي حوالي سان، توکي بنا اجازت جي لٽريچر ورهائڻ جي ڏوهه ۾، يونيورسٽيءَ مان نيڪالي ملي سگهي ٿي.“

”ها. مونکي سڌ آهي.“ مون وري ترجمان وسيلي جواب ڏنو.

”پوءِ تو ائين ڇو ڪيو؟“

مون جواب ڏنو، ”مان جيڪو ڪجهه ورهائي رهي هيس، اهو سياسي نوعيت جو نه هو.“

هن سيڪريٽريءَ جي هٿ مان پمفليٽ ورتي. هڪ-ٻه پئراگراف پڙهي، ڪاوڙ مان چيو، ”ڇا هي آرٽيڪل نمبر ٦ هيٺ نٿو اچي.... ڇا هي سياسي لٽريچر ناهي؟“

مون چيو، ”مونکي ته خبر ئي ڪانهي ته، پمفليٽ ڇا ٿيندو آهي، ۽ دين صاحب ڇا ٿي چوي!“ هائي ويچاريءَ دين سياست، سياسي تحرير ۽ اهڙي لٽريچر

جي نوعيت ۽ مقصد کي بيان ڪرڻ شروع ڪيو. مون سندس سمورين ڳالهين سان متفق ٿيندي چيو ته، مون لاءِ فلسطين سياست ناهي، پر زندگيءَ ۽ موت جو سوال آهي - ۽ مون کي ڪوبه آمريڪي شخص، يا اهو شخص جيڪو عربي ڳالهائي نٿو سگهي، اهو نٿو ٻڌائي سگهي ته، مون کي پنهنجي ملڪ لاءِ ڪهڙي نموني وڙهڻ ۽ جد و جهد ڪرڻ گهرجي! ڊين مون کي ضدي شاگرد سمجهي، اهو ئي مناسب سمجهيو ته، مونکي يونيورسٽيءَ مان نيڪالي ڏني وڃي، جيئن مونکي تنظيم جو مطلب سمجهه ۾ اچي وڃي.

"ڪجهه ڪري ته ڏيکار!" هاڻي مون سڌو سنئون انگريزيءَ ۾ رڙ ڪئي، "تون سي - آئي - اي - جي ايجنٽ آهين! اهڙو ڏينهن به ايندو، جڏهن مان تنهنجي جاءِ تي ڪرسيءَ تي ويٺي هونديس، ۽ تو جهڙين سڀني کي نيڪالي ڏيندس." ۽ مان سندس آفيس مان نعرا هڻندي ٻاهر نڪتس، "فلسطيني زنده آباد، اي - اين - ايم - زنده آباد انقلاب ...."

اهو ٻڌي ڊين جي حالت بيهوشيءَ جهڙي ٿي ويئي هوندي. مان سمجهان ٿي، هن پنهنجي آفيسرالي ڪرسيءَ تي ويهڻ کان اڳ به ٽي گوريون ضرور کاڌيون هونديون.

١٩٦٣ع ۾ مون ٻهرين سال جو امتحان پاس ڪيو جيتوڻيڪ منهنجي ڪا چڱي پوزيشن نه آئي هئي، ۽

منهنجو خيال هو ته، مان پيهر داخلا وٺي تعليم مڪمل ڪيان، پر مون وٽ پئسا نه هئا. هاڻي مون کي نوڪريءَ جي ڳولا هئي. تعليم جي شروعاتي ٽن سالن ۾، مون کي تاريخ ۽ ادب وڻندا هئا، پر تعليم جي پڄاڻيءَ تي مون کي حساب ۽ ڪيمسٽري وڻڻ لڳا. پوءِ مون فارماڪالاجي يا زراعت ۾ خاص مهارت حاصل ڪرڻ لاءِ سوچيو، جو اسان فلسطين واپس ورنداسين ته، سائنسي بنيادن تي پوک ڪري، اسان زمين کي صيهونين کان بهتر نموني استعمال ڪنداسين.

سيڪنڊري اسڪول جي شروعاتي ٽن سالن ۾، مون لنڪن، لينن، هٽلر ۽ نيپولين بابت پڙهيو. شروع ۾ مون انهن سڀني کي پسند ڪيو، پر هاڻي مان لنڪن کي پنهنجي وقت ۾ لبرل هئڻ تي، ۽ لينن کي انفرادي طور تي عظيم تاريخي ڪارنامو ڪرڻ تي وڏو سمجهان ٿو - جن جي تقليد مائو، هوچي منه ۽ چي گويرا ڪئي. اڳ ۾ مان هٽلر کي به عظيم سمجهندي هوس، جو يهودين جي خلاف هو. پر پوءِ مون کي پتو پيو ته، هن ذاتي سببن ڪري ڪيو. تنهن ڪري پوءِ هٽلر مونکي چڱو نه لڳو.

ادب ۾ مون کي ڊڪنز ۽ شا سٺا لڳندا هئا. مون کي سندن سموريون لکڻيون وڻنديون هيون. مون شاعري انداز ۾ لکڻ جي ڪوشش به ڪئي. عربي شاعري ۾ مون کي عباسي دور جي شاعري وڻندي هئي. بس،

سهنجي ڪل تعليم اهائي هئي.

٦١ – ١٩٦٠ع ۾ مون وٽ چڱو وقت هو. ان وقت مون گالاڊيءَ کي پڙهيو. سندس اخلاقي ڪردار مون کي ڏاڍو موهيو، پر مون کي لڳو ته هو پيدائشي غلام هو، ۽ هن ڪڏهن به غلاميءَ سان جان نه ڇڏائي هئي. ذاتي ۽ سماجي سطح تي مان نارمل عرب ڇوڪري جهان زندگي گهاري رهي هيس. ڇهن سالن تائين مون کي پنهنجو هڪ فلسطيني ڪلاس فيلو، جيڪو ڪنهن زميندار گهراڻي جو هو، پسند رهيو. اڳ ۾ ته هن جي ڇوڪرين کان پاسو ڪرڻ جي رويي مون کي ڏاڍهس ڇڪيو. پوءِ مون کي خبر پئي ته، هن جي ڇوڪرين کان نفرت جو نصابي سبب، اسرائيلين هٿان سندس ماءُ جي لوٽي لوڙجڻ هو، جنهن کي هو وساري نٿي سگهيو. اهو واقعو تڏهن پيش آيو هو، جڏهن ١٩٤٨ع ۾ هو صفد جي علائقي مان هجرت ڪري رهيا هئا. جڏهن هو پاڻ ڪمائڻ لائق ٿيو، تڏهن هن پنهنجي ماءُ جو سات ڇڏي ڏنو. جڏهن کان مان آمريڪن يونيورسٽيءَ آئي هيس، عديل سان نه ملي هيس. خبر ڪانهيم ته هو اسان جي مجاهدن ۾ شامل آهي، يا شهيدن ۾. شايد هو مايوس ٿي عرب جي ڪنهن شهر يا ٻهراڙي ۾ رهي پيو هجي.

مختلف وقتن تي منهنجا دوست پيدا ٿيندا رهيا پر مان ڪنهن سان به لاڳاپا قائم ڪري نه سگهيس، جو منهنجو اصل عشق ته انقلاب هو.

ڪويت ۾ جلاوطن

(١)

”ڪويت ۽ خليج عرب ۾ هر اهو شخص ڌاريو آهي، جيڪو ڪويت جو ناهي. سواءِ برطانوي، آمريڪي ۽ سندن چاڙتن جي.“ (ڪاتب ڪروني)

عرب نيشنلزم ته اڻويهين صديءَ جو خيال هو. انهي جو پهريون ڏاهه ته ادبين تخليق ڪيو، جيڪي يورپي خيالن ۽ فلسفي، ۽ برطانوي ۽ فرانسيسي يونيورسٽين جي ليڪڪن جي خيالن کان واقف هئا. شاگردن ۽ هٿياربندن انهيءَ خيال کي اڳتي وڌي اچي هٿي ڏني، ۽ عرب ڪلب قائم ڪيائون. انهيءَ زماني جي قوم پرستيءَ جي ڪا خاص مقرر ڪيل تعريف نه هئي، ۽ نه ئي ڪو واضح پروگرام هو. نيشنلزم ڪٿي اوڀر جو هجي يا اولهه جو، پر سندس دائرو اولهه ايشيا ۽ اتر آفريڪا تي اچي ٿي بيٺو. ڪجهه اهم دانشورن، مثال طور افغانيءَ ”اسلامي غسل“ جو نالو ڏنو، ۽ عربزم ۽ اسلام ۾

فرق ڪرڻ وساري ويا. الافغانيءَ ۽ سنڌس پوئلڳن جو خيال هو ته، اسلام کي درپيش مشڪلاتون تهذيب ۽ برادريءَ ناﻻ ڳاپو رکن ٿيون. سندن خيال ۾ ١٧٩٨ع ۾ نيپولين جو مصر تي حملو ۽ پوءِ فرانس جو اولهه عرب تي تسلط، وري مصر تي برطانيه جو قبضو، اهو سڀ اسلام ۽ عيسائيت جي جنگن جو سلسلو هو.

انهيءَ ڳالهه جي وضاحت ۾ ٽيهارو سال لڳا ته، عربزم ۽ اسلام به ڌار ڌار نظريا آهن. اهو اعلان گهڻن لاءِ ڏندين آڱريون اچي وڃڻ جهڙو هو. ڪين ته بس اها چاڻ هئي ته، ڪهڙين صليبي لڙايون وڙهيون آهن، ۽ عيسائين سان مذهبي ويڙهه ڪهڙي معنيٰ تي رکي. هاڻي سندن هم مذهبن، ترڪن اوپر عرب کي ترڪ قوم پرستيءَ جو بخار ڏنو. جيڪو پهرين مهاڀاري لڙائيءَ تائين هليو.

عربن جو رد عمل ڏاڍو حيرت وارو هو. ڪين جلد ئي اهو سڪيو هو ته، سڀ مسلمان ڀائر ناهن ۽ ترڪ عرب ناهن. اهو به، ته دنيا مذهب جي بنياد تي نه، پئسي جي بنياد تي قائم آهي. اهو به، ته عربن کي دنيا بابت پنهنجي سوچ بدلائڻي پوندي، يا محڪوميت جي زندگيءَ کي قطعي سمجهڻو پوندو. انهن معاملن تي حاوي پوڻ لاءِ ڪابه سياسي پارٽي ڪم نه ڪري رهي هئي. پر دمشق، قاهره ۽ بيروت ۾ ڪي فرد ۽ جٿا هئا، جن اها ڳالهه ڪئي ٿي. ”اولمان

آرمي" ۾ ۽ "نوجوان ترڪن" جي نالي سان قوم پرست آفيسرن هڪ جٿو ناهيو هو. انهن آفيسرن کي پيا ترڪ ان ڪري حقارت جي نظر سان ڏسندا هئا، جو هي نوجوان ترڪ ڪنهن ٻئي سان تي هئا. اها ڳالهه ۱۹۰۱ع ۾ وڃي پڌري ٿي ته، هنن قومي خود مختياريءَ جي لامرڪز رياست جي منصوبي کي تڏيو هو. انهن آفيسرن، شاگردن ۽ دانشورن ۱۹۱٦ع جي عظيم عرب انقلاب لاءِ راهون ڏنيون. انهيءَ انقلاب جي نتيجي ۾ دمشق جي مرڪزيت ۾ عرب رياست ۱۹۲۰ع ۾ وجود ۾ آئي.

انقلاب، اڳواڻن ۽ لاڳاپو رکندڙ ماڻهن کي جلدئي دٻائي، چڙوڇڙ ڪيو ويو. عرب جو اوڀر وارو حصو ٽڪرا ٽڪرا ڪيو ويو، ۽ ان تي برطانوي ۽ فرانسيسي سامراجين قبضو ڪري ورتو. جن انهن علائقن کي سائڪس پيڪوٽ سمجهوتي تحت پاڻ ۾ ورهائي ڪنيو. انهيءَ نموني لبنان ۽ شام فرانس جي قبضي ۾، ۽ عراق، فلسطين ۽ اردن جو علائقو برطانيه جي قبضي هيٺ آيو. غير ديني عرب قوم پرستن کي ختم ڪيو ويو. مذهبي رهنمائن کي رياست انعامن اڪرامن وسيلي خريد ڪري ورتو حشمتين جي قسمت جو ستارو، برطانوي حڪومت جي مهربانيءَ سبب عروج تي رهيو. پر نيشنلزم جو خيال ڪٿي نه ڪٿي، خاص طور تي اوڀر عرب ۾ جاري رهيو، جو اهي

علائقا برطانيه ۽ فرانس جي اثر هيٺ هئي جي باوجود، اچا به اهڙين سرگرمين جو مرڪز هئا. فلسطين اعلان بالغور تحت صيهونين کي ڏنو ويو.

نيشنلزم جي تصور کي سوشلزم سان لاڳاپيل سمجهي ۽ واڌارو ڏيڻ لاءِ، ڪجهه اڌ صديءَ جي محنت جي ضرورت هئي. جو موجوده جاگيردارن ۽ سرمائيدارن کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ۾ ٽي دفعا ته شڪست مقدر هئي. انهن شڪستن کي صيهونين پنهنجي فتح جو نقارو سمجهي وڄايو، ۽ ائين پنهنجي لاءِ پاڻ قبرون کوٽيائون.

١٩٢٠ع کان ١٩٤٨ع جي وچ ۾ قوم پرستن، سيڪيولر لبرل سوشلزم جي خيال کي وسعت ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي. پر هو ناڪام ٿيا، جو سيڪيولر ۽ جاگيردار، ٻنهي طبقن جو بنياد عوام جي پٺ پرائي تي نه، پر اولهه جي سرمائي تي رکيل هو. ان جي پيٺ ۾ لبرل سوشلسٽن پنهنجي وسيع نقطهءِ نظر سبب (جنهن ۾ مصر جي وفد پارٽيءَ جو اثر به شامل آهي) عربن کي اولهه جي دشمنيءَ لاءِ مڃايو. ٻين لفظن ۾ عرب ڪمزور ۽ ڇڙوڇڙ رهيا ۽ انهيءَ جو ذميوار اولهه کي سمجهو ويو. اهو به چيو ويو ته، اولهه جي پاليسين ۽ سندن ڇاڙتن سدائين عوام کان پري رهڻ، ۽ فقط حڪومت ڪرڻ سان مطلب رکيو.

١٩٤٨ع ۾ عرب سنڌيڪي جو تختو صيهونيت اونڌو

ڪري وڌو. نتيجي طور عرب نيشنلسٽ پارٽيءَ ۾ شامل ٿي، پنهنجي مفادن کي تحفظ ڏيڻ لاءِ "عرب باٿ" محاذ جوڙيو. اهو عرب باٿ واقعي جاندار ثابت ٿيو. هڪ پاسي عرب نيشنلزم ٻيهر زنده ٿيو، ته ٻئي پاسي ان کي سيڪيولر فڪر طور پنهنجو ڪيو ويو. عرب باٿ ١٩٤٣ع ۽ ١٩٤٧ع جي وچ ۾ وجود ۾ آيو، جنهن جي حيثيت گذريل اسلامي باٿ کان مختلف هئي. باٿ جا سلوگن هئا، آزادي، اتحاد ۽ سوشلزم. پر ان ۾ عرب انقلاب جي خيال جو عمل دخل نه هئو. ڇو ته ان جي پليان جيڪي ذهن هئا، تن کي لبرل جمهوريت ۽ سوشلزم جي گڏيل هڪ جهڙائي ۾ فرق جي ڄاڻ ئي نه هئي. تنهن کان سواءِ انهن اڳواڻن کي ذاتي مفاد بڻ پيارا هئا. ڇهين ڏهاڪيءَ ۾ ته ان جا فوجي اڳواڻ عوام تي قطعي يقين نه ڪندا هئا. ڪرنل پنهنجي ڪرنل تي، ۽ عام ماڻهو قبائلي تي پروموٽ ڪندو، جڏهن ته دانشور پنهنجي مفلوج ٻڌندڙن تي. ١٩٧٠ع ۾ باٿ فقط نالي ماتر ادارو وڃي رهيو. ڪمزرا قوم پرست ته اهو ٿا چون ته، ١٩٦٠ع ۾ ئي ختم ٿي ويو هو. انهن قوم پرستن باٿ جي جاءِ تي هڪ عرب اتحاد جو هڪ ٻيو ادارو قائم ڪيو، "ڪاتب الفدالعربي" ٥٢-١٩٥٧ع ۾ اهي نوجوان "الشباب العربي" يعني عرب نوجوانن جي نالي سان سڃاتا وڃڻ لڳا. ٢٥ع

۾ ٿي ڪين "عرب نيشنلسٽ مووميٽ" ٻه ڇيو ويو.
۶۷ع ۾ اها تحريڪ ٻه ختم ٿي. ۱۹۷۰ع ۾ عرب
ورڪ سوشلسٽ پارٽي وجود ۾ آئي. فلسطين جي
آزاديءَ لاءِ پاپولر فرنٽ، جيڪو نومبر ۶۷ع ۾ قائم
ٿيو هو، ان ۾ ٿي فلسطين لاءِ اي- ايم- اين- شاخ
ٻه قائم ڪئي ويئي هئي. شروع ۾ اها تحريڪ
جذباتي قوم پرستن جو گڙهه هئي، جنهن ڪي ساتش
الحاري نالي هڪ اديب جي لکئين هئي پئي ڏني.
انهيءَ اديب جو قوم پرستيءَ جو فلسفو تاريخ ۽
۽ زبان مان پنهنجا مطلب ڪوليندو هو. ۱۹۶۳ع ۾
مووميٽ وري بحران جو شڪار ٿي ويئي. انقلابي
قوم پرستيءَ کي هاڻي نئين جواز سان پيش ڪيو ويو.
سماجي سوال بنيادي حيثيت حاصل ڪري رهيا هئا.
سندن اخلاقي، تاريخي، ۽ ذهني توجيهه ڏسي، مان ٻه
ميمبر ٿيس. اي - اين - ايم - جو بنيادي عملو
آمريڪن يونيورسٽي بيروت جو گريجويٽ هو. انهن ۾ اهم
شخصيتون ڊاڪٽر جارج حباش، ڊاڪٽر وديع،
حاني الهندي ۽ احمد الخطيب هئا. يعني ڀهريان رضاڪار
آهي هئا. جيڪي ۱۹۴۸ع جي تباهيءَ ڪان پوءِ فلسطين
مان نڪتا هئا.

صيهوني رياست جي قيام هن جدوجهد کي ٻه جلا
بخشي، جو اڪواڻ ڏاڍا مقبول هئا، سامراجيت جي
خلاف هئا، ۽ قوم پرست هئا. اسرائيل سندن بنيادي

دشمن هو. تنهن ڪري ١٩٥٠ع جي جنگ ۾
سمورا قوم پرست نوجوان، انهن سڀني مريضون
سان وڙهيا، جيڪي مغربي اتحاد جي اثر هيٺ هئا.
خاص طور تي اردن جي صمي خاندان ۽ عرب جا اهي
مدلل جيڪي اولهه جي سرمائي پرستيءَ کي بنيادي
تصور سمجهندا هئا. ناصر کي ٽئين دنيا جي ملڪن ۾
ڏاڍو مان مليو هو. خاص طور تي روس ۽ چيڪوسلواڪيا
سان فوجي اهميت جي معاهدن ۽ سوئيز واهه کي قومي
ملڪيت ۾ وٺڻ کان پوءِ ته، قوم پرستن انهيءَ تحريڪ
کي ناصر ازم جي نالي سان ايندڙ ڏهن سالن تائين
ڏاڍو ڦهلايو. ناصر کي پنهنجي ۽ تحريڪ جي قوت تي
ڏاڍو فخر هو، جڏهن ته اي ـ اين ـ ايم ـ جي اڳواڻن
کي عوامي تحريڪ تي ڀروسو هو. ١٩٦٠ع جي ڏهائيءَ
جي وچ ۾ اي ـ اين ـ ايم ـ وارا هٿيار بند جدوجهد ۽
سائنسي سوشلزم جا قائل ٿي ويا. ١٩٧٠ع ۾ ناصر
وفات ڪئي. عوامي جد و جهد جي اڳواڻ جي حيثيت
سان نه، پر ڊپلوميٽ سپاهيءَ جي حيثيت سان.

انهيءَ وچ ۾ ناصر ۽ موومينٽ جي ويڇوڙائي،
شاهي تيشلسٽ ليڊر سراج ۽ مصري سياسي مفڪر
ابولنور سبب مظبوط رهي. انهيءَ رشتي کي هٿي ٢١
نومبر ١٩٦١ع تي ملي، جڏهن حاني الهنديءَ شامي
وراثت ۽ سياست جي باري ۾، عرب انقلاب جي حوالي

سان سوال اٿاريا. اُن وقت ناصر جو سياسي نظريو
”مصري سوشلزم“ ٿي چڪو هو. ڊاڪٽر جارج حباش
۱۱ اپريل ۱۹٦۴ع تي ناصر سان اي - اين - ايم - جي
سيڪريٽري جنرل جي حيثيت سان مليو، ۽ ڪانٿس
چڱو متاثر ٿيو. اختلاف ڏکڻ يمن جي مسئلي تي پيدا
ٿيو. انهيءَ صورت حال کي به ناصر پنهنجو مسئلو
ٿي سمجهيو، ۽ پاڻ ئي حل ڪرڻ ٿي چاهيائين. هن
ڏکڻ يمن کي آزاد ڪرائڻ لاءِ فرنٽ (فلوسي) به قائم
ڪيو. جڏهن ته اي - اين - ايم - پنهنجو يونٽ مرتب
ڪيو. هٿيار بند جدو جهد جي شروعات ٿي، ۽ ساري
انقلاب پرست ٻنجي ويا. فلوسي قاهره جو قرب حاصل
ڪري، اتي به برطانوي عملدارن سان ناهه جي ڪوشش
ڪري رهيا هئا. نيٺ برطانوي عملدار ڀڄي ويا، ۽
نومبر ٦٧ع ۾ جمهوريه ڏکڻ يمن قائم ٿيو، ۽ ان سان
گڏ ئي فلوسي به تاريخ جي نقشي تان گم ٿي ويا-
ناصر ازم هاڻي افق تان گم ٿيندو پئي ويو، ۽ ان جي
جاءِ اي - اين - ايم انقلاب وٺڻ لڳو. جون واري ويڙهه،
کان پوءِ ته، اي - اين - ايم - انقلابي عرب عوام جا
نمائندا بنجي ويا، جو سندن نقطهء نظر اهو هو ته؛
انقلاب عوام وسيلي ايندو آهي، ۽ اسان انهيءَ تي
قناعت ڪري رهيا آهيون ته انقلاب اچي رهيو
آهي.

تنهن ڪري سان ڪل وقتي انقلابي ٿي ويس.

(٢)

٦٣ع جي سياري ۾ اسرائيل کي قائم ٿي ڏهه سال ٿي ويا هئا. مون کي اندازو ٿيو ته مان هائي اسڪول ۾ يونيورسٽيءَ ۾ وڃي سگهنديس. فيصلي جي گهڙي مون مٿان هئي. ڪجهه ڪم ڪرڻ جا امڪان به هئا، پر انهن مان ڪو هڪ به لبنان ۾ نه هو. مان ١٩ سالن جي ٿي چڪي هيس. مون کي خدمت لاءِ ماڻس جي ڳولا نه هئي، جو مان گهر ۾ پلجڻ واري مخلوق نه هيس. انهيءَ زماني ۾ ٻي هڪ خانداني مسئلي مون کي لبنان مان ٻاهر پناهه وٺڻ تي مجبور ڪيو.

منهنجو خاندان پندرهن سالن تائين اباڻي ڌرتيءَ کان جلاوطن رهيو، جيئن ته جنگ رڪي رڪي هلي رهي هئي، تنهن ڪري حيفا يا مجدي الڪروم کان ڪو مٽ، مائٽ ملڻ لاءِ به اچي نٿي سگهيو، جو سفر جون پابنديون سخت هيون. بهرحال گهڻي سوچ ويچار کان پوءِ بابا، پنهنجي خاندان سان ملڻ لاءِ يروشلم ويو. هن اتي ٽن ڏهاڙن تائين انتظار ڪيو، پر اتي ڪو به نه آيو. ڪجهه هفتن کان پوءِ ملاقات جو وري بندوبست ڪيو ويو، پر هاڻي بابي تي اڌرنگ جو حملو ٿيو، تنهن ڪري امان ويئي.

اها ملاقات هئي يا ڪنڊن وارين تارن جي وچ ۾

هڪ ڀوائتو خواب! جڏهن ڏاڏيءَ اسان کي ڏنو ته،
سمجهائين بابا مري ويو آهي ۽ هوءَ هڪدم بيهوش
ٿي ڪري پيئي. منهنجي چاچين، ڀينرن ۽ اسان ڳوڙها
ڳاڙيندي ڪلاڪ کن ڪچهري ڪئي. ڪچهري به ڇا
هئي، ماضيءَ جو ماتم — ۽ جيترا به نالا ياد هئا، انهن
جو احوال. اسان هڪ ٻئي کي انهيءَ سوال جي صليب
هيٺان لڙڪندي محسوس ڪيو، ته زندگيءَ ۾ وري
ملڻ يا نصيب! ڪنهن به چڱي نموني نه ڳالهايو، جو
پهريدار مٿان بيٺا هئا.

جڏهن اسان ڏاڏيءَ کي الله واهي چيو ته، ڏاڏي
پنهنجو هار لاهي اسان جي ڳچيءَ ۾ وڌو. اسرائيلي
پهريدار ڏسي ورتو. هن هار اسان جي ڳچي مان سٽ
ڏيئي پٽي ورتو، اسان ڪانئس ڦرڻ جي ڪوشش ڪئي،
پر جيئن ته هٿيار واري جي ٿيٺي هئي. اسان رڙندي
رڙندي موٽي آئي. آهو ڏينهن، هي ڏينهن، اسان وري
مائٽن جو منهن ناهي ڏٺو. بابو، پنهنجي ماءُ ۽ ڀينرن
جو ارڙهن سالن تائين منهن ڏسڻ کان سواءِ لاڏائو
ڪري ويو!

پر انهن حالتن مان منهنجو ڪهڙو واسطو هو!
مون کي جنت ۾ پناهه نٿي ملي، پر دوزخ به وري
ڪهڙو ڪامل هو. في الحال ڇڙو ڪويت جو رستو ڪامل
هو.

(٣)

١٩٦٣ع جي اونهاري جي منڍ ۾، سڄي عرب دنيا ۾ فلسطين جي ڳالهه جو چرچو ٿي ويو. بي شمار فلسطيني، جن ۾ مان به شامل هيس، فلسطين جي ڳالهه ۾ قائم ٿيندڙ اداري جي باري ۾ سوچڻ لڳاسين. جنوري ١٩٦٤ع ۾ عرب ليگ جي ملڪن فلسطين جي آزاديءَ واري تنظيم پي-ايل-او - جو اعلان ڪيو. انهيءَ تنظيم جي قائم ٿيڻ جو مطلب فلسطينن کي گڏ ڪرڻ، ۽ ڪين آزاديءَ لاءِ منظم ڪرڻ هو. انهيءَ وقت فقط چند سمجهو مائٽن عرب ليگ جي اهميت کي محسوس ڪيو، انهن جي هٿ ۾ طاقت نه هئي.

قاهره جي عظيم ترين صدارتي محل ۾ عربن بادشاهن گڏجاڻي ڪئي. جيتوڻيڪ هنن پاڻ ۾ اسرائيل سان نه وڙهڻ جو عهد ڪيو، پر مائٽن کي اهو سمجهائيندا رهيا ته، اسان هر وقت جنگ لاءِ تيار آهيون. ڪيترن هفتن کان پوءِ، هنن لبنان ۾ پنهنجي ناڪاميءَ جو الزام، لبنان جي انتظاميه ۽ شامي ۽ اردني حڪومت تي مڙهڻ جي ڪوشش ڪئي. هنن اردني پاليءَ جو رخ بدلائڻ لاءِ ١٣ ملين پونڊ رکيا، پر ايترا پئسا ته گڏ ڪوڙڻ لاءِ به اڻ پورا ٿي هوندا آهن.

هنن ٻي – ايل – او – کي فلسطينن جي سامهان ڪيو ڦٽي ڪرڻ جيان تخليق ڪيو، ۽ مخلص ماڻهن اڳواڻن تي اعتبار نہ ڪيو.

جون جي مهيني ۾ حالتون وڌيڪ خراب ٿي ويون. ٻي – ايل – او – کي مفلوج ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي، جو عرب رياستن فلسطينين کي نہ تہ ڏار آزاديءَ سان ڪم ڪرڻ جي اجازت ڏني، ۽ نہ ئي فلسطينين پنهنجي مفادن جي حفاظت ڪئي، جو پي – ايل – او – جو ڊانچو عرب ليگ جي هيڊ ڪوارٽر ۾ نمائش لاءِ رکيو ويو هو. نہ انهيءَ جو ڪم آزاديءَ لاءِ وڙهڻ هو، ۽ نہ مهاجرن جي مفادن جي حفاظت.*

(٤)

سيپٽمبر ٦٣ع ۾ مان ڪويت هلي ويس. اميد ہ هئي تہ نوڪري ملي ويندي، ۽ اها ناااميدي بہ تہ سفر سوڀارو نہ ٿيندو. اتي ٻن مهينن ٽائين واندي رهيس، ۽ تعليم واري وزارت جي خط جو انتظار ڪندي رهيس. نيٺ ڊسمبر جي وچ ڌاري جواب آيو تہ، ڪويت شهر کان ٥٠ ڪلوميٽر پري، الجاهره ۾ نوڪري ملي سگهي ٿي. ڪويت شهر ۾ منهنجو ڀاءُ

---

*ليکڪ سان اختلاف جي گنجائش آهي.

رهندو هو.

انهن واندڪائيءَ جي ڏينهن ۾، مون عالمي صورت حال ۽ زندگيءَ جي معني تي ڏاڍو غور ڪيو. خاص طور تي ڪينيڊيءَ جي قتل ڪان پوءِ، جو سندس قتل جو مون تي جذباتي اثر ٿيو هو. جيتوڻيڪ هو انهيءَ ملڪ جو صدر هو، جنهن جي رويي سبب اسان پنهنجي ڌرتيءَ ڪان جلا وطن ٿيڻ لاءِ مجبور ٿيا هئاسين ۽ اهو ملڪ صيهونيت جي واڌاري لاءِ ڪم ڪري رهيو هو. ڪينيڊيءَ پنهنجي حڪومت جي دور ۾ ڪن ڪٽر صيهونين کي اهم عهدن تي رکيو هو. هن اپريل ١٩٦١ع ۾ ڪيوبا تي حملي کي جائز قرار ڏنو هو. ۽ مان هيڏي سخت جدوجهد جي قائل فلسطيني انقلابي عورت، ڪينيڊيءَ جي قتل جي خبر ٻڌي روئي پيئي هيس.

مون ٽيليويزن تي جنازي جو منظر، ۽ آمريڪين کي روئيندي ڏٺو. تنهن وقت مان امريڪين کي غنڊن جي قوم سمجهندي هيس، جهڙي هر ڏوهه بنا ڪنهن هٻڪ جي ڪري ٿي سگهيا. پر اهو جنازو ڏسي مون پنهنجي راءِ ٿوري بدلائي ڇڏي. پر پوءِ لنڊن جانسن جي لالچ ۽ نڪسن جي منافقت سبب، منهنجي من ۾ آمريڪا جو پهرينءَ مون، ساڳيو تصور ابري آيو.

مان شايد ڪينيڊيءَ لاءِ ان ڪري رني هيس جو، مون کي ڪجهه عرب نوجوانن جيان يقين هو ته،

ڪينيڊي فلسطينين جي حقن لاءِ ضرور ڪجهه ڪندو، جيئن ڪينيڊي ۽ ناصر جي خطن مان محسوس ٿي رهيو پئي. منهنجو خيال آهي ته منهنجا لڙڪ فقط انساني، جذباتي رد عمل هئا. منهنجي وجود جو سمورو تعصب به اهي ڳوڙها روڪي نه سگهيو. پر انهن لڙڪن ڪارڻ مون کي ڪو به پڇتاءُ ناهي.

بيروت يونيورسٽيءَ جي شاگرديائيءَ، ۽ بيروت جي سياسي رمز جي پرزي لاءِ، الجاهره بور قسم جو هنڌ هو. ڪويت حڪومت جي نظر ۾ اسان سڀ ”غير ملڪي“ هئاسين. انهيءَ اسڪول ۾ ڪيترن ئي لهجن ۾ عربي ڳالهائي ويندي هئي. مصري، شامي ۽ فلسطيني ٽي وڏا گروپ هئا. مان پهريون دفعو مصرين سان ويجهي کان ملي رهي هيس. شامي بلڪل فلسطينين جيان هئا، سواءِ پرنسپل جي. جيڪا شامي هئڻ جي باوجود ظالم عورت هئي، ۽ استادن کي مٺ ۾ رکڻ لاءِ، سندن مٿان هن جاسوسيءَ جو چار وچائي ڇڏيو هو.

الجاهره مان اسان بنا اجازت جي ڪيمپس کان ٻاهر نٿي وڃي سگهياسين جمعي جي رات اسان پاڙي وارن سان ملي، ۽ سندن گهر ۾ رات به رهي سگهياسين ٿي. نه آتي ڪا سئنيما هئي، نه ڪو ڇوڪرو دوست، جنهن سان وقت گذاري سگهجي. ڪا برطانوي ميوزم جهڙي شيءِ به ڪانه هئي جو ڪجهه سکي سگهجي. وري مصيبت اها ته، سياسي سرگرمين تي پابندي هئي.

مونکي اهي ننڍڙيون ڳالهيون ياد اهن، جڏهن مون جاني واني حڪمن جي خلاف ورزي ڪئي هئي. پرنسپل مونکي ننڍين ٻانهن واري قميص پائڻ تي ڪيمپس کان نيڪالي ڏيڻ جي ڌمڪي ڏني، ۽ مون کيس پنهنجي جسم کي وڏيڪ اگهاڙو ڪرڻ جي ڌمڪي ڏني، ۽ هلي آيس. پر مان پنهنجي ڌمڪيءَ تي عمل ڪري نه سگهيس. وري مون کي نياپو مليو ته، جيڪڏهن مون ساڳيو رويو اختيار ڪري رکيو ته، پرنسپل انهيءَ اڻ وڻندڙ رويي بابت تعليم واري وزارت کي ٻڌائڻ تي مجبور ٿي پوندي. پر پرنسپل ائين نه ڪيو، پر منهنجي ڪنهن ٻي ڳالهه بدلي ڪرڻ لاءِ ضرور لکي موڪليائين. مان خوش هيس ته شايد ڪجهه بهتر ماحول ملي وڃي. جيتوڻيڪ الجامره جي ساٿين دوستن کان وڇڙڻ جو ڏک به هو.

الجامره ۾ پڙهڻ وارن ٻارن لاءِ، غلاميءَ مان آزاد رهڻ ۽ آزاديءَ لاءِ وڙهڻ جو هنر سيکارڻ جي ضرورت هئي. مان لڪ چپ ۾، ڏاڍي مشڪل سان ٻارن تائين اهو رستو ڳولهيو هو جو ٻار ڏاڍي ذهانت سان منهنجي ڳالهه سمجهي ويندا هئا.

مون انهيءَ وچ ۾ اي. اين. ايم. سان پنهنجو لاڳاپو ظاهر ٿيڻ نه ڏنو. نه ته اها ڳالهه سياسي خودڪشيءَ برابر هجي ها، ۽ ليڊي پرنسپل الله جي انهيءَ نعمت مان ڏاڍو خوش ٿئي ها، ۽ مونکي ڪڍائي اعزاز حاصل

ڪري ها. جيڪي ٻار مهنجون ڳالهيون ٻڌاندا هئا، انهن جي وڏن کي به خبر هئي ته ٻار ڇا سکي رهيا آهن. بهرحال الجاهره جو ماحول انهن ماڻهن لاءِ مزي وارو هو، جن جو سياست سان ڪوبه واسطو نه هو.

(٥)

بهار جي مند آئي. عرب حڪومتون رڙيون ڪري رهيون هيون ته، اسرائيل دريا ۽ اردن مان عربن جي حصي جو پاڻي، جوراڻي ٿو وڃي. هنن ڏهه سال دير سان درياهه جو رخ بدلائڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هاڻي ته گهڻي دير ٿي چڪي هئي. اسرائيل انهيءَ حرڪت کان نه روڪيو ويو، سواءِ ايڪڙ ٻيڪڙ انفرادي ڪوشش جي. اهو ٿي منافقيءَ وارو رويو سال کن جاري رهيو. انهيءَ وچ ۾ اسرائيل ڪم ڪندو رهيو. هن درياهه جو رخ پاڻ ڏانهن ڦيرائي ورتو، ۽ سمورو پاڻي پاڻ حاصل ڪندو رهيو.

انهيءَ وچ ۾ عرب ملڪن جي قابل احترام بادشاهن ۽ صدرن، فلسطين جي ماڻهن سان صلاح ڪرڻ کان سواءِ، يا ٻين ماڻهن جون صلاحيتون ڏسڻ کان سواءِ احمد شڪيريءَ کي پي. ايل. او. جو چيئرمين مقرر ڪيو.

شڪيري سنڌن ماڻهو هو. هو سنڌس مرضيءَ مطابق،

۽ فلسطينين کان پڇڻ بنا، فلسطين بابت اهڙا بيان ڏيڻ تي سگهيو، جو فلسطينين کي بچاءُ لاءِ ڪُڏ بہ نہ ڪري سگهجي. اها ليڊر شپ حاڪمن جي مقرر ڪيل هئي، ۽ انهن جي سامهان ٿي جوابدار هئي.

ٻيو ڪيري عرب دنيا جو دورو ڪري رهيو هو، جيئن فلسطينين کي تحريڪ ۾ آڻي سگهي. انهيءَ دوري جي سلسلي ۾ هو ڪويت بہ آيو. تحريڪ سان مراد اها هئي تہ، فلسطيني پنهنجا عيوضي چونڊي، پنهنجي آئيني اسمبلي ۽ پارليامينٽ ٺاهين. ڪويت ۾ هن پنهنجي سڃاڻو ماڻهن سان رابطو قائم ڪيو. مثال طور فلسطين جو امير طبقو، جيڪو هاڻي ڪويت ۾ انجنيئر يا ننڍين صنعتن جو مئنيجر هو. مهاجرن جي ٻارن، اسڪولي استادن يا مزورن سان هن ڪابہ لهہ وچڙ نہ ڪئي. جيئن تہ ڪويت ۾ رهيل فلسطينين کي گڏجاڻين ۽ تنظيم جي اجازت نہ هئي، تنهن ڪري انهن جي گڏيل رد عمل کي سمجهڻ مشڪل هو. انهيءَ حالت ۾ ڪجهہ خود غرض، خود پرست ماڻهن فلسطينين جي نمائندگيءَ جو شرف حاصل ڪيو.

(٦)

سڀني مشڪلاتن ۽ محدوديت جي باوجود، مون هاءِ گهوڙا ڪئي تہ، پي. ايل. او. جي شاخن ۾ فلسطيني

حصو وٺن، پر الجاهره ۾ ڪابہ شاخ قائم ٿي نہ سگهي، جو عوام شڪ ۾ مبتلا هو. مون اهو شڪ دور ڪرڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪئي، پر نيٺ پاڻ کي اهو يقين ڏيارڻو پيم تہ، پي. ايل. او. ڪجهہ بہ ناهي. ان کي چڙو ڪويت جي حڪومت فلسطينن جي سرڪاري عيوضي سمجهيو آهي، ۽ ان ۾ فلسطينين کي شامل ٿيڻ جي اجازت انهيءَ شرط تي هئي تہ، هو ڪويت جي سياست ۾ ڪوبہ دخل نہ ڏيندا.

منهنجي ڪاليج ۾ تحريري طور تي فلسطينن جي ڪلب ٺاهڻ جي اجازت نہ هئڻ ڪري، پرنسپل مونکي گهرائي، سموريون سرگرميون بند ڪرڻ لاء چيو. هن مونکي اهو بہ چيو تہ، ”تون لبناني آهين، لبناني شهريت ۽ پاسپورٽ رکندڙ آهين، تنهنڪري تنهنجو هونءَ بہ فلسطيني تحريڪ سان ڪوبہ واسطو ناهي.“

مون پرنسپل جي اها ڳالهہ ڏاڍي صبر سان ٻڌي. هن بس ڪئي تہ مان اٿي بيٺيس، ”محترم پرنسپل! تو جهڙا حڪم جا ٻندا، بزدل ۽ سياست کان پاسو ڪندڙ ماڻهو ئي تہ فلسطين جي ڦرجي وڃڻ جا ذميوار آهن. تنهنجي هن قبرستان جهڙي اسڪول ۾ ذهانت پيدا ٿيڻ کان اڳ مري ويندي آهي. تون دشمن جي ڪئمپ مان ئي لڳين. مون کي يقين آهي تہ، تون مجيل دشمن کان وڌيڪ خطرناڪ آهين. پرنسپل صاحب! مان هڪ عرب فلسطيني ۽ لبناني عورت آهيان. سواء

موت جي مونکي پنهنجي مقصد کان ڪو به روڪي نه سگهي. الله واهي!" مان اهو چئي، ٻاهر نڪري زور سان در بند ڪيو. اها انهيءَ آفيس ۾ منهنجي آخري حاضري هئي.

(٧)

٢٨ مئي ١٩٦٤ع تي شاهه حسين يروشلم ۾ فلسطيني قومي ڪانگريس جو افتتاح ڪيو. انهيءَ جي ٣٥٠ ميمبرن ۾ مختلف طبقن جا عيوضي، خاص طور تي روايتي ۽ رجعت پرست طبقن جي اڪثريت هئي. چند تيز انقلابي ماڻهن کي اردني عملدارن ڪانگريس ۾ وڃڻ کان روڪي ڇڏيو هو. ڪانگريس سمت رکڻي ايگزيڪيوٽو ڪاميٽي ٺاهي. احمد شڪيريءَ کي ان جو چيئرمين مقرر ويو. هڪ پڌرنامو جاري ڪيو ويو، جنهن کي نيشنل چارٽر جو نالو ڏنو ويو. پي. ايل. او. قاهره ۾ عرب ليگ هيڊ ڪوارٽرز ۾ فلسطيني سيمينار تي ٻه قبضو ڪري ورتو. ٦٤ع جي سرءُ جي منڍ تائين عرب حاڪمن جي اها حاڪميت هلندي رهي. سال کن اندر پاڻ هر تن اڳواڻن کي پنهنجي ڳالهين تي ڪو اعتبار نه رهيو.

(٨)

مان جون ١٩٦٤ع ۾ لبنان موٽي آيس. لبنان جي

خفيہ سرگرمين ۾ شامل ٿي، مون ڪويت جي بي انتها گرمي ۽ الجاهره جي تنهائيءَ جي چادر کي لاهي ڦٽو ڪيو. مون ڏٺو ته اي - اين - ايم - بيروت جي بنيادي جوڙجڪ ۾ ڏار پئجي رهيا آهن. جيتوڻيڪ اتحاد ۾ سدا ذاتي دوست هئڻ سبب، اختلاف ٻاهر نه آيا. پر نظريا، منصوبا ۽ ڪم ڪرڻ جا طريقا، تنظيم ۽ شخصيت بابت سنجيده اختلاف وڌي ويا. آخر ايسي ساڳيا ئي ايندڙ پنجن سالن ۾ تبديليءَ جو ڏيڪ ايري اچي اڏو ٻيهو.

مرڪ جي منڊ آئي ته، مون وري ڪويت واپس ورڻ جو پروگرام رٿيو. هاڻي مونکي پنهنجي ماءُ سان گڏ نه، پر بيرڪن ۾ رهڻو هو. ڪويت ۾ هڪ عورت جي اڪيلي رهڻ جو تصور به ڏکيو هو. هاڻي منهنجي بدلي به ٿي ويئي هئي، ۽ مونکي شعيب اسڪول وڃڻو هو. مون کي سينئر اسڪول کان جونيئر اسڪول ڏانهن بدلي ڪيو ويو هو. ايندڙ پنجن سالن تائين مون کي ڇهين گريڊ جي ٻارن کي پڙهائڻو پيو. ۽ انهيءَ نموني مون کي نوجوان ذهنن جي تربيت کان محروم ڪيو ويو، جو منهنجي خيال ۾ مان ڪلاس روم کي به سياسي سطح تي آڻي بيهاريو هو. هاڻي مان چاڪي ڪري سگهيس. استعيفا اچا به غلط قدم هو، جو بيشمار عرب ڪارڪنن ۾ هڪ جو واڌارو ٿئي ها.

منهنجا شاگرد ڏاڍا مزي وارا هئا. ڪيترا ته

ايراني نسل جا هئا. سندن وڏا ڏنڌي جي ڳولا ۾ ڪويت آيا هئا. ٻارن کي پنهنجو ڪم ڪرڻ جو شوق هو. هو نه ٽڪجندڙ ٻار هئا. مون کي پڪ آهي ته، جيڪڏهن کين موقعو ملي ها ته، هو اٺ جي ٻچڙي کي به ٻوڙ ۾ پوئتي ڇڏي وڃن ها. هنن سان گڏ رهڻ ۽ کين پڙهائڻ ۾ مزو ايندو هو. پر سياسي طور تي هو اڃا بيڪار هئا. هڪ لڳان ڪلاس ۾ مون غير جذباتي طور تي ڪجهه چيو. پرنسپل ڏنو ته • مسئلو اِهو هو ته، ستن – اٺن سالن جي ٻار سان ڪهڙي نموني ڳالهايو وڃي، جو هو جواب به ڏيئي سگهن. مون سوچيو ته فلسطين بابت ڪجهه بنيادي ڳالهيون کين ٻڌائي ڇڏجن. مثال طور اعلان بالغور، فلسطين جو ورهاڱو ۽ صيهوني اسرائيل جي قائم ٿيڻ جو مسئلو. فيڪلٽيءَ جي سطح تي سياسي ڇڪتاڻ يا پرنسپل يا استاف سان ڪابه رنجش نه هئي • ١٩٦٨ع ۾ پرنسپل ۽ استادن ”فتح“ جي پٺ ڀرائي ڪئي هئي. مون پنهنجي سياسي حيثيت کي هتي به لڪائي رکيو. هاڻي مون کي استاد تنهن جا طريقا به اچي ويا هئا، جنهن ڪري انتظاميه سان جهيڙو به گهٽو نه ٿيندو هو.

الجاهره جي مقابلي ۾ ڪويت بين الاقوامي شهر هو. اسان تي پابندي نه هئي • مان هر هفتي پنهنجي پٽ ۽ سندس زال – ٻارن سان ملڻ ويندي هيس • محمد

جي گهر وڃي مان اي - اين - ايم - جي ماڻهن سان رابطو قائم ڪندي هيس. مووومينٽ ان وقت سخت بد انتظاميءَ جو شڪار هئي. بيروت جي هڻ وٽ جي مقابلي ۾ هتي اسان تهذيبي طور تي سڪون واري ماحول ۾ هئاسين. ماڻهو ڏاڍي تڏي سياهه وارا هئا، ۽ ساڄي ڌر جي سياست به موجود نه هئي. اهو زمانو عقلي طور تي مون لاءِ سکڻ جو زمانو هو. منهنجي گهڻن ساٿين جو مقصد لطف حاصل ڪرڻ هو، سو به ڪاڏي مان. ڪي پنهنجي وڏيڪ پڪهار گهر موڪلي ڇڏيندا هئا. ۽ پاڻ رکي سڪي تي گذر ڪندا هئا. مان سياسي طور تي آگاهه هيس. سگريٽ ڏاڍا پيئندي هيس، ۽ مون کي فراريت جي ڪنهن به راهه جي ضرورت نه هئي.

(٩)

پهرين جنوري ١٩٦٥ع تي "فتح" فلسطين جي تاريخ، جديد فلسطيني انقلاب جي تاريخ سمجهي وڃي ٿي. هٿيار بند جدو جهد، انفرادي ۽ اجتمائي تعليم ۽ تربيت جون ڪوششون. اهي سڀ ڳالهيون ٿي لڳيون. اي - اين - ايم - ٣٥ع کان لڪل سرگرمين ۾ مصروف هئي. ۽ ٥٥ع تائين لڳاتار فدائين ڪمانڊووالاريل فلسطين ڏانهن موڪلي رهي هئي. فدائين جي سرگرمين جو سونهري وقت ته ١٩٥٠ع جي وچ وارو آهي، جڏهن

والاريل علائقي ۾ فدائين ازاديءَ ۽ حوصلي سان ڪهمند ٻه هئا. جنوبڪ ڪمانڊو جي سگهيا جون مالي ضرورتون مصر پوريون ڪري رهيو هو. ڪمانڊو جو حملو ايڏو اوچتو هوندو هو جو، اسرائيلي حڪومت انهيءَ ڪري سبب چاڙائي، برطانيه ۽ فرانس کان مدد حاصل ڪئي، جيئن سوئيز واهه جي مسئلي جي حوالي سان پنهنجو بچاءُ ڪري سگهي. ١٩٥٧ع ۾ پرڏيهي فوجن جي نڪرڻ کان پوءِ، ناصر گوريلا سرگرمين تي پابندي وجهي ڇڏي، ۽ اٽڪل ٻارهن سالن تائين مصر - اسرائيل سرحد تي گولي ٻڌڻ جو آواز نه آيو. مصر گڏيل قومن جي پناهه ۾ غازا جي علائقي جو انتظام سنڀاليو، ۽ عرب رياستون ايندڙ ڏهن سالن تائين اسرائيل جون پهريدار ٿي رهيون. انهن ملڪن به گوريلا سرگرمين کي دٻائڻ جي ڪوشش ڪئي.

٦٤ع جي مرڪ جي منڊ ۾ وري سرگرميون تيز ٿي ويون. پي - ايل - او ڪنهن درد جو دارون نه ٿي. عرب اڳواڻ پنهنجي ازادي جي منصوبن تي ڏار ڏار عمل ڪرڻ لڳا. يو - اي - آر ۽ آمريڪي لاڳاپا به خراب ٿي رهيا هئا، ۽ صدر جانسن ڌمڪيون ڏيئي رهيو هو ته، هو مصر کي ڪڻڪ وڪڻڻ گهٽائي ڇڏيندو. شامي ٻاٿسٽ پلاڻ کي يو - اي - آر ۽ عراق جي گهيري ۾ محسوس ڪري رهيا هئا. هنن پنهنجون سرگرميون تيز ڪري ڏنيون، جنهن تي ناصر کي ڇنڀائي اڳي. فلسطيني

سالهن کان پنهنجي عرب ڀائرن جي روئي ڏٺائين. انهن سڀني سببن ڪري فلسطينين پنهنجون نيون پاليسيون ناهڻ شروع ڪري ڏنيون. عربن جي عيوضي اڳوڻ ناصر کي آمريڪا سان سودي بازي ڪرڻ ۾ تڪليفون پيش اچڻ لڳيون، تنهن ڪري هو جارحيت جي حمايت ڪرڻ لڳو. جيئن اسرائيل تي بار پوي ۽ آمريڪا سان سودي بازي ٿي سگهي. ناصر کي پنهنجي حق ۾ طاقت جو توازن رکڻ بهر حال ايندو هو.

مٿي جي ڳالهه اها آهي ته، ناصر ”فتح“ جي ڪاروائي لاءِ سنجيدگيءَ سان غور ئي نه ڪيو هو. هن سوچيو هوندو ته پنجاهه واري ڏهاڪي جي وچ واري فدائين جي موومينٽ جي نقل پي - ايل - او - هوندي. پر نئون اپرينڊز گروپ پي - ايل او - کي به مات ڏيئي رهيو هو، ۽ عرب ليگ جي ڪنٽرول ۾ به نه هو. انهيءَ تحريڪ جا اڳواڻ جوشيلا نوجوان ۽ فتح جا ميمبر ۽ انقلابي هئا. هي هڪ آزاد گروپ هو. جنهن جو ڪنهن به عرب ملڪ سان مالي امداد لاءِ لاڳاپو نه هو. هنن آزاد فلسطين ۽ فلسطينين جي خود اراديءَ جي حق جي ڳالهه به ڪئي. اڳ ۾ ته فتح کي نظر انداز ڪيو ويو، پوءِ ان کي سنئون جو ايجنٽ سڏيو ويو.

هاڻي حالت اها هئي ته، فتح تي جيترا الزام هنيا ٿي ويا، فتح اوترو مقبول ٿيندي ٿي ويئي. سندس

جيترا رضاڪار ماريا ٿي ويا، اوترائي نوان پيرتي پئي ٿي ويا. جيتري پي - ايل - او اميرن جي نمائنده ٿيندي ٿي ويئي، اوتري ٿي هٿيار بند جدوجهد وڌندي ٿي ويئي، جو اها ئي اميد جي روشني رهجي ويئي هئي. مون کي هڪ فلسطينيءَ جي حيثيت ۾، انسانيت جي ترجمان فقط بندوق نظر ايندي هئي، جيڪا مون کي ۽ منهنجي ساٿين کي آزاد ڪرائڻ لاءِ مددگار ثابت ٿي پئي.

انقلابي سرگرمين جون خبرون ڪجهه زباني ۽ ڪجهه اخبارن وسيلي به ڪويت ۾ پهتيون، عراقي، مصري ۽ اردني اخبارن، فتح ۽ انقلابين جون خبرون ٽوڪ واري نموني، مثال طور ”ساڄي ڌر جا انتهاپسند“ جي نالي سان ڇپينديون هيون، جيڪي انهن خبرن کي عارف هسنين هيڪل جي نظر سان نه ڏسنديون هيون. ١٩٦٦ع ۾ يو-اي-آر تي آمريڪي ڪٽڪ جي وڪري جي بندش پئي ته، صدر ناصر فتح تي وڌيڪ ڌيان ڏيڻ شروع ڪيو. خاص طور تي جڏهن حسين پي-ايل-او جي سمورن ڪوشش کي نظر انداز ڪيو، ۽ پنهنجي اردني سرحد جي ويجهو فلسطين جي آزاديءَ واري فوج کي منظم ٿيڻ کان روڪيو.

عرب اڳواڻ گڏيل احلاس کان منحرف ٿيڻ شروع ٿيا، ۽ هڪ ٻئي تي الزام هڻڻ وارا ٺاهه پاس ڪرڻ شروع ڪري ڏنائون. ناصر فتح جي، سندس مقصدن سبب مدد ڪندو هو. تنهن ڪري ناصر عرب دنيا

کي بن حصن ۾ ورهائي ڇڏيو هو. ترقي پسند عرب دنيا، ۽ رجعت پسند عرب دنيا، هو پاڻ کي ترقي پسند عرب دنيا جو اڳواڻ سمجهندو هو. سعوديءَ وارن واشنگٽن جي چوڻ تي، اسلام جي مقصدن کي ڪميونزم جي مقابلي ۾ ڦهلاءُ ڏيڻ جو منصوبو رٿيو. شاهه فيصل ”اسلامي پيڪٽ“ جو اڳواڻ ليکيو ويو، ۽ منصوبو اِهو هو ته سڀني اسلامي ملڪن کي گڏ ڪري، انهن جو واشنگٽن سان لاڳاپو قائم ڪيو وڃي.

فلسطيني عوام جلاوطنيءَ جا ١٧ سال عرب اڳواڻن ۾ اميدون رکي گهاريا هئا. ١٩٦٥ع ۾ هنن فيصلو ڪيو ته پنهنجي آزاديءَ لاءِ الله تي رکي ويهي رهڻ کان بهتر آهي ته ڪجهه ڪيو وڃي. گهٽين خامين هوندي به فتح اسان جي زندگيءَ ۾ اهم جاءِ والارڻ لڳي، ان وقت باقي سموريون تنظيمون جنگ جو فلسفو سمجهائينديون هيون، جڏهن ته فتح جنگ ڪرڻ جي تيارين ۾ عملي يقين رکندي هئي. ان کي فلسطينين هٿيار بند جدوجهد لاءِ تخليق ڪيو هو. ڪجهه ماڻهن اِها جدوجهد شروع به ڪئي، مان بهرحال اڃا تيار نه هيس.

(١٠)

١٩٦٥ع ۾ منهنجون سياسي دلچسپيون ڪافي وسيع

ٿي ويون. ٽيڪساس جي ڪاڻو ٻواهه لنڊن جا نسن سبب
مون کي ويٽنام ۽ لاطيني آمريڪا بابت ڪافي معلومات
حاصل ٿي. الجزائيري عوام کان پوءِ، ويٽ نام جي
جدوجهد مون لاءِ وڏي قوت رکندي هئي. هڪ ننڍڙي
قوم، ڪارا پاڻجاما پائي، دنيا جي سڀ کان وڏي
طاقت آمريڪا سان وڙهي رهي هئي، ۽ کيس شڪست
ڏيئي رهي هئي. جانسن بمن جو مينهن وسائي ڏنو، ۽
سندس جرنيلن کيس سوب جي اميد ٻه ڏياري. مان
انهيءَ ظلم تي ڪجهه نه ڪري سگهڻ سبب ڪاوڙ ۾
ڳاڙهي ٿي رهي هيس. ويٽنام جا ماڻهو ٻ. ٢٥ بمن جي
سامهان پنهنجي ڌرتيءَ جي حفاظت لاءِ بيٺا رهيا. اهي ٿي
آهي ماڻهو هئا، جيڪي انسانيت لاءِ سچي دنيا ۾ سدائين
لاءِ روشنيءَ جا مينار هئا. فلسطينين کي ٻه ويٽناميين وارو
انداز اختيار ڪرڻو پوندو. مقصد لاءِ جان جي قرباني،
ڌرتيءَ لاءِ قربانيءَ جو جذبو، ۽ سياسي طور تي هڪ
اهڙي پارٽيءَ جو عمل، جيڪا نظرياتي، تنظيمي ۽ دفاعي
طور تي واضح پروگرام رکندي هجي. اسان کي ائين
ڪرڻو پوندو، ڪرڻو آهي، نه ته پوءِ "مهاجر" جو
لفظ ته اسانجي تقدير بڻجي چڪو آهي.
مونکي آمريڪي حڪومت کان نفرت هئي. اها
نفرت اڃا به وڌي جڏهن مون اپريل ١٩٦٥ع تي،
اسٽيونس کي ڊومينڪن ريپبلڪ تي حملي جي حمايت
ڪندي ڏٺو. مونکي آئزن هاور جي زماني جي انهيءَ

لبرل سورهيه کي اهڙي ڳالهه ڪندي ڏسي ، پنهنجي
نظر ن تي اعتبار نٿي آيو . هو ڪرنل فرانسسڪو ڪمانو
جي آرميءَ جي ستو نجاهه ڪميونسٽن جا الزام ٻڌائي
رهيو هو . ويهه هزار آمريڪي فوجي سانتو ڊومنگو
موڪليا ويا هئا ته ، آمريڪن جي زندگيءَ ۽ ملڪيت
جي حفاظت ڪري سگهن . اهو بهانو هو انقلابي
حڪومت جي تختي اونڌي ڪرڻ جو . مان ڪلي ڪلي
ڪيري تي پوس ، جڏهن بي . بي . سي . تان اها خبر ٻڌم
ته ، عيسائي سائنس مانيٽر ٥٧ ڪميونسٽن کي چيڪ
ڪيو ، ۽ خبر پيئي ته انهن مان ڪهڙا يا ته مري چڪا
آهن ، يا جيل ۾ آهن ، يا جلاوطنيءَ جي زندگي گهاري
رهيا آهن . آمريڪي فوجن بيٽ کي آزاد ڪرايو هو ،
۽ آزاد چونڊون ڪرايون ويون . نيڪ سيرت ماڻهو
ڪامياب ٿيا ، ۽ رئيسن جي طبقي جي حڪومت مسٽر
بلاگور جي اڳواڻيءَ هيٺ قائم ڪئي ويئي . اهو سڀ
ڪجهه آزاديءَ جي عزت ، آمريڪا جي خوابن جي
تعبير ۽ سٺي معاشري جي تخليق لاءِ ڪيو ويو .

مون کي ويتنام ۽ ڊومينڪن ريپبلڪ تي حملي
جو مطلب سمجهه ۾ اچي ويو . هائي مونکي ڪوبه
ڏينهن اهڙو نظرنه ايندو هو . جڏهن آمريڪا اسانجي "آزاديءَ
جي عزت" لاءِ اسانجي ملڪ ۾ نه اچي ، جو روس جي
حملي ۽ توسيع پسنديءَ جي ڊپ جو بهانو ، برازيل
کان ويتنام تائين ، ڊومينڪن کان الجزائر تائين ، مالي

کان انڊونيشيا ڏانئين، ۽ بوليويا کان يونان ڏانئين تاريخ جي ڏاڍاڪي "صحت مند" پاسي موڙڻ جو هڪ داستان آهي. ١٩٦٠ع جي ڏهائي واقعي آمريڪي ڏهائي هئي. ١٩٧٠ع جي ڏهائي ان جو تنزليءَ جو داستان ٿيندو (١)

(١١)

١٩٦٦ع مون لاءِ ذاتي مصيبتن جو سال هو. بابا چئن سالن جي ڊگهي بيماريءَ کان پوءِ وفات ڪري ويو. مون کي سندس شفقت کان محروميءَ جو شدت سان احساس ٿيو. انهيءَ خزان جي مند ۾ هر اسڪول ٽيچر ڪارا ڪپڙا پهريا، جو هر ڪنهن کي ڪانءُ ڪا ڏکوئيندڙ خبر پڌ ٿي پيئي هئي. اسان سڀ ڏاڍو ڏکارا هئاسين. منهنجي ڏاڏي تي لوڻ انهي نموني برڪيو ويو، جو منهنجي پاءُ کي سياسي سرگرمين سبب ملڪ نيڪالي ڏني ويئي.

صيهونين کي ناصر جي ڪمزورين جي جاڻ هئي. هنن "فتح" جي مرڪزن تي حملا ڪري عربن جي طاقت کي آزمائش شروع ڪيو. نومبر ۾ اسرائيلين اسماؤ تي خوني حملو ڪيو. سڄو شهر ڊاهي، ڪيترن ماڻهن کي ماريو يا زخمي ڪيو ويو. انهيءَ جي مقابلي

---

(١) اهو به ڏلهو خيال نڪتو.

۾ عربن جون فوجي سرگرميون بلڪل نہ هيون، گذيل عرب فوج جو ردعمل ڪجهہ بہ نہ هو. ها، ابترو ڪمائون جو گـڏيل قومن تائين ويا. آمريڪا ڪان منظور ڪرائي، اسرائيل خلاف قرارداد ون پيش ڪمائون.

اپريل ١٩٦٧ع ۾ ناصر جبي شام سان سياسي وابستگيءَ جو امتحان بہ ٿي ويو. ٧ اپريل تي اسرائيلين شامي جيٽ فائيٽرز کي ڪيرائي وڌو، ۽ مصري مگ جهاز پنهنجا پر لڪائي ويٺا رهيا. اسرائيلين جي دليريءَ جو داستان اتي ئي ختم نتو ٿئي. هنن مٿي ۾ ناصر کي چيلينج ڪيو، ۽ هو سندن چار ۾ ڦاسي پيو. جون ۾ هڪ هفتي اندر مصري فوج پيسجي ويئي، ۽ ”اوپر جو جن“ بوتل ۾ بند ڪيو ويو. عرب نيشنلزم جي ڦوڪڻي جي هوا ادائي ڪلاڪن ۾ نڪري ويئي.

٥ جون ٦٧ع عربن جي تاريخ جو ڪارو ڏينهن آهي. عرب اتحاد جو پاڇو بہ نہ رهيو. ناصر تہ چيا، ناصر ازم جو لفظ مري ويو. هالي تہ فقط جوابي حملي ۽ عرب جي فتح جي، مون کي تہ پيو ڪوبہ رستو قبول نہ هو. اهو اعتماد مون کي ٩ جون ٦٧ع تي ناصرؔ جي استعيفا ڏيڻ جي خبر ٻڌي حاصل ٿيو. مون پنهنجو ريڊيو ڀڃي وڌو ۽ خاموشيءَ جي سمنڊ

۾ ٻڌي ورتو، منهنجي سڄي دنيا ڍانون ڍول ٿي رهي هئي. اُهين لڳي رهيو هو ڄڻ هر عرب غلام ٿي ويو هجي. فلسطين وڃڻ جون سڀ تياريون دفن ٿي ويون. بيروت وڃڻ ٿي به منهنجي دل نٿي ڪئي. پوءِ مجبوراً فيصلو ڪيم ته آخر وڃي ڏسان ته قومون مرندي مرندي ڇا ڪنديون آهن. انهيءَ سال سرءُ جي مند ۾ ئي فلسطيني آزاديءَ جو پاپولر فرنٽ وجود ۾ آيو.

٦٧ع جي اونهاري جي مند بيڪار گذري. اميدون ختم ٿي چڪيون هيون. منهنجو اعتماد لوڏا کائي رهيو هو. مان پنهنجي ساٿين سان گڏ ڪويت واپس آيس. اولهه واري ڪناري جا خاندان لونءِ ڪانڊاريندڙ خبرون ٻڌائي رهيا هئا. صيهونين جون انيڪ ڪريل حرڪتون، خون، چوريون، هوائي حملا، گهرن کي باهيون، نيپام بم — ڄڻ هر قسم جي اذيت فلسطينين جو مقدر ٿي رهي هئي. قسمون قسمين اهڙيون ڪهاڻيون، جيڪي ٻڌي دل جو دهڪو بند ٿي وڃي. مثال طور هڪ ماءُ پنهنجي ٻار جي زبان آلي ڪرڻ لاءِ ايترو رني، جو ٻار جي زبان آلي ٿي ويئي. مان جيترو اهڙيون ڳالهيون ٻڌيون ٿي، اوترو اندر ۾ انتقام جي باهه وڌندي پئي ويئي. ڪٿي سڄو شهر زمين ۾ دفن ڪرڻ جو واقعو ٻڌڻ ۾ ٿي آيو ته ڪٿي سڄو شهر ساڙڻ جي "جرئت" جو قصو هو. ٢٢ نومبر تي

يو - اين - سيڪيورٽي ڪونسل عربن جي راضپي سان اسرائيل پاران فلسطين تي مڪمل ۽ باقائدي قبضي ڪرڻ جو اعلان ڪيو.

منهنجي نااميدن ۾ اڃا به واڌارو ٿيو، جڏهن ۹ آڪٽوبر تي سي. آئي. اي. منهنجي سورهيه چي گويرا کي ماري ڇڏيو. چي گويرا جي خون منهنجي ضمير کي زخمي ڪري وڌو. هي هڪ ارجنٽائيني انتها پسند هو، جيڪو ڪيوبا جي فيڊرل ڪاسترو سان جدوجهد ۾ گڏ هو، ۽ جنهنجي ڪري پهرين جنوري ۱۹۵۹ع تي انقلاب طاقت حاصل ڪري سگهيو. ايندڙ اٺن سالن ۾ چي گويرا جو مرتبو بين الاقوامي حيثيت حاصل ڪري ويو. سندس شخصيت به ڪاسترو جهڙي هئي. جڏهن ڪاسترو ۽ چي ۾ اختلاف ٿيا ته، چي وزير صنعت جي حيثيت سان استعيفا ڏئي ڇڏي ۽ خاموش ٿي ويو هو. جيتوڻيڪ هو ڪيوبا جي انقلاب کي نقصان رسائڻ لاءِ پنهنجي ۽ ڪاسترو جي اختلافن کي مشهور ڪري سگهيو ٿي، هن آفريڪي ملڪن جو دورو ڪيو. الجزائر جي بن بيلا سان سندس دوستي ٿي وئي. هن ڪانگريس ۾ پاڙيٽو يوربي فوجن ۽ شومبي جي علحدگي پسندن سان وڙهه ۾ حصو ورتو. ڪانگو ۾ روسي اثر سبب چي کي سوپ حاصل ٿي. پوءِ هو ۱۶ گوريلن جي جٿي سان گڏ بوليويا ويو. پارهن مهينن تائين هو انقلابي محاذ ڏاهڻ ۽ بيرنٽو جي ڊڪٽيٽرشپ ختم ڪرائڻ لاءِ ڪم

ڪندو رهيو. هو اڪيلو شخص آ.ر.ڪا جهڙي طاقت جي اکين ۾ اکيون وجهي ڳالهائيندو هو. نيٺ اهوئي ٿيو، آمريڪا، لنڊن جانسن، همفري، هي گوبرا کي قتل ڪرائي ڇڏيو.

منهنجي ديس واسين کي به فلسطين جي ڌرتي آزاد ڪرائڻ لاءِ هي جهڙي اکوائن جي ضرورت هئي.

نئين انسانيت جو اعلان

(۱)

عرب عوام ڏهن سالن تائين ناصر ازم کي، عرب ۽ فلسطيني عوام جي آزاديءَ جو امڪان سمجهيو هو. اها لاٽ به هاڻي وسامي چڪي هئي. موشي دايان پنهنجي آفيس ۾ ويٺي ناصر جي فون جو انتظار ڪيو، ته هو اسرائيل سان امن ناهه تي صحيح ڪرڻ لاءِ ڪڏهن مهل ٿو چوي. البت سامراجي قوتن کي اهو سمجهه ۾ نه آيو ته ناصر، موشي دايان کي فون ڇو نه ڪئي. پر هن ڄاتو ٿي ته ائين ڪرڻ سان مصري ڪيمپ ڇڏي پوري ڇڏين ها. ڪو به رجعت پرست عرب اڳواڻ اڄ به جرئت نٿو ڪري سگهي ته، موشي دايان سان ناهه ڪرڻ جو عوامي سطح تي اعلان ڪري سگهي. فلسطيني عوام ته موشي دايان جي امن پلان جو جواب ڏينهن ڏٺي بمن سان ڏنو. ڇو ته کين يقين ٿي ويو هو ته، مصري، آمريڪي، اسرائيلي، روسي، ڪولانيمت ۽

برطانوي، سڀ قومون فلسطينين کي تباهه ڪرڻ جا منصوبا ٺاهي رهيون آهن. جون واري ويڙهه ۾ ته بلڪل ائين ٿي لڳو، ڇڻ آمريڪا ۽ روس جي گڏيل مرضيءَ سان ٿي سڀ ڪجهه ٿي رهيو هو. ليسٽر ويلي ان باري ۾ لکيو آهي: ”ٽي سال ۽ ڏهه مهينا ڪريملن ۽ وائيٽ هائوس وچ ۾ رابطو فقط مبارڪن جي ستيهن تائين محدود رهيو. ۵ جون ۶۷ع تي ماسڪو سان سخت چتاءُ ڏنو ويو، پر روس اهو به چيو ته، جيڪڏهن آمريڪا دخل اندازي نه ڪري ته روس به وچ اوير تي هٿ نه وجهندو. جانسن به اهڙوئي واعدو ڪيو.

جانسن کي سي. آئي. اي. ۽ اسٽيٽ ڊپارٽمينٽ اهو يقين ڏياريو هو ته، اسرائيل ٽن ـ چئن ڏينهن اندر ڪٽي ويندو. جيڪڏهن اهو اندازو غلط نڪري ها ته، آمريڪا هٿ چراند ڪري ها.

يو. اين. قرار دادون پاس ڪندي رهي. جنگ بندي به ٿي ويئي. پر يو. اين. فوجن جي واپسيءَ بابت ڪابه قرار داد پاس نه ڪئي. روسي ۽ آمريڪي پنهنجي پنهنجي مدار ۾ واپس هليا ويا. عرب ڊپلوميٽ فاتح جيان اسرائيلي فوجن جي واپسيءَ جا ڪوڙا نعرا هڻندا رهيا. اهو سڀ ڪجهه ڏسي، مان ڪويت واپس موٽي آيس، ۽ پنهنجي ساٿين سان خيالن جي ڏي ـ وٺ ڪيم. جيڪي ماڻهو عرب ملڪن مان ٽي آيا هئا، سي ته سخت مايوس هئا. جيڪي والاريل علائقا ڏسي

آيا هئا، آهي هتيار بند جدوجهد جي حق ۾ هئا. نئون سال جي اچڻ سان ”فتح“ ۾ نئين خون ۽ انتظامي تبديلين جون خبرون اينديون رهيون. نومبر ۾ پاپولر فرنٽ قائم ٿي ويو.

مان اونهاري ۾ لبنان ۾ هيس، ۽ سور ۾ رهيل پنهنجي ساٿين سان رابطو قائم ڪري نٿي سگهيس. تنهن ڪري پي. ايف. ايل. پي. جي سرگرمين جي حقيقت پرکڻ جو ڪو پيمانو مون وٽ نه هو. تنهن ڪري انهيءَ ڳالهه کان سواءِ بي ڪا واهه نه هئي ته ”فتح“ جي سرگرمين ۾ حصو وٺجي. هڪ سال ته اسانکي نوجوانن کي اهو سمجهائيندي گذريو ته ناصر ڇو فيل ويو.

ڪويت ۾ فتح جي سرگرمين کي شڪ جي نظر سان نه ڏٺو ويندو هو. پي. ايل. او. کي سرڪاري سطح تي فلسطيني عوام جي عيوضي سمجهيو ويندو هو. پر ڪويت ۾ نه ان جا ليڊر هئا ۽ نه حمايتي. مان به نه حمايتي هيس، ۽ نه مخالف. جيئن ته فتح ۱۸ - آگسٽ ٦٧ع تي ملٽري آپريشن وري شروع ڪيو هو. مون پنهنجي استادن ۽ پرنسيپال سان گڏجي فتح لاءِ ڪم ڪرڻ ۽ فلسطين جي آزاديءَ لاءِ جدوجهد جو عزم ڪيو. اسان جي هر قدم، ڪم ۽ خيال جو اي. اين. ايم. شعوري ۽ منطقي جواز پيش ڪندي هئي. فتح مون لاءِ هڪ نئون تجربو هئي. هيل تائين اسان جي

بنيادي ذميواري فقط چند و ڳڻ ڪرڻ هئي. ڪڏهن ڪڏهن مبهم قسم جا ليڪچر به ڏنا مي. اسان فتح جي پاڇي ۾ فقط تماشائي هئاسين، نظريا ۽ پاليسيون ناهيندڙ نه هئاسين. جهڙي به مقرر هئا، سي به چڙ و ڪاٺهيون ڪندا هئا، ۽ موومينٽ ۾ شامل ٿيڻ جا فقط اصول ٺي پڙهائيندا هئا.

شروع شروع ۾ مون سوچيو ته، گهڻا سوال پڇڻ مناسب ڪونهي. پر پوءِ مون پاڻ کي يقين ڏياريو، ته هر فلسطينيءَ کي چاڻ هئڻ گهرجي ته هو فلسطين لاءِ ڇا ٿو ڪري ۽ پوءِ مان وڌيڪ شدمد سان سوال ڪرڻ لڳيس. مثال طور فتح جا معاشي ۽ سماجي مقصد ۽ طريقا ڪهڙا آهن ۽ هوندا؟ اسان سعودي عرب جهڙي رجعت پسند ملڪ کان امداد ڇو ورتي آهي؟ موومينٽ ڪنهن جي آڏو جوابدار آهي؟ فتح عربن کان ڪٽيل ڇو آهي؟ ۽ اهم سوال اهو، تہ فتح ۾ عورتن جو ڪردار چندو ڳڻ ڪرڻ کان سواءِ به هوندو؟

جواب طور پڌايو ويو ته، موومينٽ خودمختيار آهي - پر انهيءَ جي اڳواڻن کي حفاظت جي خيال کان نامعلوم رهڻ گهرجي. جيتري قدر مونکي چاڻ آهي ته، فتح جو هرڪو راز سڀ کي معلوم هو، ۽ سندس اڳواڻن جي نالن جي سڄي دنيا کي چاڻ هئي. عمان ۾ تہ هر دوست - دشمن اڳيان موومينٽ جا منصوبا پڌرا ڪيا ويندا هئا. سعودي عرب بابت ڇيو

ويو ته، شروع ۾ پنهنجي دشمن کي به مددگار ۽ حامي ڪرڻ گهرجي. شروع ۾ فقط فلسطيني رضاڪار ڀرتي ڪيا ويندا هئا، پر پوءِ عربن تان اها پابندي ختم ڪئي ويئي. منهنجو ڪمشنر مون کان پڇندو هو ته تون ايترا سوال ڇو ٿي ڪرين، اهڙي مشڪل ڇو ٿي پيدا ڪرين؟ مان چوندي هيس: ابوعلي! اسان تهسين ڪجهه نٿا سکهون، جيسين واضح پروگرام ۽ منظر ميمبر نه هجن. تنهن کان سواءِ انقلاب جي نعري سان نه، پر حقيقت سمجهڻ کان سواءِ اسان ڪجهه به نه ڪري سگهنداسين. منهنجا سوال پڇڻ وارن کي دلچسپ ۽ اهم لڳندا هئا. هڪ ڏينهن فتح جو هڪ اهم ڪارڪن فتحي عرافات، ياسر عرفات جو ڀاءُ مون سان مليو آهي. مون هن کان به فتح ۾ عورتن جي ڪردار بابت سوال ڪيو. مون کيس عرض ڪيو ته مون کي فوج جي ڪاتي "ال آصفه" ۾ شامل ٿيڻ جي اجازت ڏني وڃي، جو مون سالن تائين فوجي سکيا به حاصل ڪئي آهي. مان والاربل علائقن ۾ ڇاپا مار جي حيثيت سان ۽ آپريشن تي وڃڻ لاءِ به تيار هيس. هن مون سان واعدو ڪيو ته هو ڪوشش ڪندو ۽ مهيني اندر مون کي جواب ڏيندو. مهيني کان پوءِ فتحي مون کان پڇيو، "ڇا تون اردن ڏانهن، درياءَ اردن جي ڪناري الاغوار جي علائقي ۾ وڃي سگهين ٿي؟" مون هڪدم هائوڪار ڪئي، ۽ تياريون

شروع ڪري ڏنو. پر وري هو ٻڌائي ته آيو ته مون کي ڪٿي رپورٽ ڪرڻي آهي. ڪهڙو آپريشن ڪرڻو آهي؟ انهيءَ وچ ۾ منهنجي ساٿي فتحين مون لاءِ ڪم ڳوليو. هن چيو ته اسان سڀني کي هڪ جٿي جي صورت ۾ ٦٨ع جي اونهاري جي مند ۾ ڪجهه ڪرڻ گهرجي. هڪ ته اهو ته ڪيمپن ۾ تڪل لڙل مائرن جي ڪم ڪار ۾ هٿ ونڊائڻ ۽ شهيدن جي خاندانن جي مدد. اهو ٻڌي، مون رڙ ڪري چيو، ”اهي معاشرتي انقلاب جون ڳالهيون آهن. مان انقلاب لاءِ ڪم ڪرڻ تي چاهيان.“

منهنجي انهن ڳالهين جو جواب ٢١ مارچ جي ڪراما واري جنگ جي صورت ۾ ملي ويو.

درياهه اردن جي اڀرندي ڪناري تي ڪراما هو. ١٩٤٨ع کان پوءِ اتي فلسطيني ٿي رهيل هئا ۽ لڳو ٿي ته فلسطينن لاءِ ٿي وسايو ويو هو ۽ سندن آس ۽ اميدن جو مرڪز هو. اسرائيل ڪراما جو نالو نشان ختم ڪرڻ جون ڪوششون ڪيون، پر پورو زور لائڻ کان پوءِ به ناڪام ٿيو. جيتوڻيڪ فوجي لحاظ کان سندن پاسو وزني رهيو. هاڻي عربن جي نشرياتي ڪاتي اعلان ڪرڻ شروع ڪيو ته، فلسطين جي آزاديءَ وارو سڀنو پورو ٿيڻ وارو آهي. هزارين رضاڪارن نالا لکائڻ شروع ڪيا. سڀن جي حساب سان سون ڪڏ ٿيڻ لڳو. ۽ انهن جي حساب سان هتيار گڏ ٿيڻ لڳا. فتح، جيڪا جلد ئي تربيت يافته ماڻهن تي ٻڌل هئي،

آهن عربن کي چين جي ۱۹۴۹ع واري طاقت نظر ۾ اچڻ لڳي. مزي جي ڳالهه اها آهي ته، شاهه حسين ۽ ٻاڻ کي ڪماندو سڏائڻ شروع ڪيو. عرب فلسطيني عوام سمجهيو ته بس هاڻي فلسطين واپس وٺڻ وارو آهي. عرب حڪومتن فتح کي راڪيٽ، آرٽلري، ملٽري ٽرانسپورٽ وغيره جي سپلاءِ شروع ڪري ڏني. اصل ۾ عرب حڪومتن فتح جي ٻاڇي ۾ پنهنجي ناسرديءَ کي لڪائڻ ٿي گهريو. فتح ياسر عرفات جي اڳواڻيءَ ۾ پي - ايل - او - کي قابو ڪرڻ ٿي گهريو. اڄ فتح ۽ پي - ايل - او - ۾ رقابت ۽ رفاقت جي راند هلي رهي هئي ته، ٽن انقلابين انفرادي سطح تي ڊرامائي واقعو ڪيو، جنهن کي پي - ايل - او - پنهنجي ذميواري مڃڻ کان انڪار ڪيو. فلسطين جي آزاديءَ جي پاپولر فرنٽ، يعني پي - ايل - ايف - پي - اسرائيل جو نيم فوجي ۽ نيم سولين جهاز اغوا ڪري ورتو. جهاز کي الجزائر آندو ويو پوءِ بنا ڪنهن اصرار يا بدلي جي جهاز ۽ مسافرن کي آزاد ڪيو ويو. سڀني عرب ملڪن ۽ فلسطيني محاذن پي - ايف - ايل - پي - کي ننديو، ۽ مخالفت شروع ڪري ڏني، ۽ انهيءَ واقعي کي فضائي ڌاڙو سڏيو.

اهو حادثو منهنجي زندگيءَ کي رخ ڏيڻ ويو. مون هڪدم پي - ايف - ايل - پي - سان رابطو قائم ڪيو. انهيءَ زماني ۾ واهه - ڊبليو - سي - اي - جي

هڪ آمريڪن ڇوڪري جين مارلو، سور ۾ هڪ هفتو رهڻ لاءِ اسان جي گهر آئي. هوءَ اسان جي گهر انهيءَ ڪري آئي ته، منهنجي ننڍي ڀيڻ خالده جو واءِ - ڊبليو - سي - اي - سان رابطو هو. اسان هڪ ٻئي سان گهڻو ڪري انگريزيءَ ۾ ڳالهائيندا هئاسين. جين بلڪل معصوم هئي. هوءَ مهاجرن کي ترڙ، ڊرائنگ ڪرڻ ڪيڏڻ سيکارڻ آئي هئي. جين جنهن ؛ وٽس ۾ آئي هئي، هئي نه آمريڪي. اسان هن کي آمريڪي ۽ صيهوني سامراجيت تي زوردار ليڪچر ڏنا ته ۽ هن چيو ته، سياست جو تجزيو ڪرڻ مهل جذباتي بيان ۽ زبان•پاڻ لاءِ هاڃيڪار ثابت ٿيندو آهي. هوءَ پاڻ چوندي هاي ته، هوءَ سياسي طور تي ڄاڻو شخصيت نه هئي. پر ڪڏهن ڪڏ هن فتح کي دهشت پسند گروپ سڏيو، جنهن اسرائيلي ٻارن جي راهه ۾ بارودي سرنگون وڇايون هيون. اسان جين کي اصل صورتحال ٻڌائيندا رهياسين. ڪيس اها ڄاڻ ئي نه هئي ته، هوءَ اسان جي سامهان صيهوني نظريو پيش ڪري رهي هئي. اصل ۾ هوءَ ڪيٿولڪ هئي، ۽ ڪيس عربن ۽ يهودين لاءِ هڪ جهڙي تعليم ڏني وئي هئي. هڪ ڏينهن هن مون کي چيو، ”ڇا تون آزاد فلسطين ۾ هن ماحول کان وڌيڪ آرام حاصل ڪري سگهندينءَ؟“ مون جذباتي ٿي چيو، ”نه- مون کي نه گهرجي هي آرام.“ جين پنهنجي لهجي ۾ حڪم واري انداز سان چيو،

”چو ته گهرجي هي آرام، نوکي پوءِ پڇتاءُ ٿيندو. توهان سڀ اٿين رڙيون ڪندا رهندؤ، ۽ ههڙي ماحول ۾ رهڻ پسند نه ڪندؤ.“

جين جي اها ڳالهه مون کي پنڌ پهڻ ڪري ويئي. سندس چوڻ ڪنهن حد تائين درست هو. اسان سڀ ڳالهيون ڪندا هئاسين، ڪم ڪرڻ وارو اسان ۾ ڪوئي نه هو. منهنجي پاءُ کي جين تي ڪاوڙ اچي رهي هئي، ۽ هو جين کي منهن واري ٺڪ وهائڻ وارو هو، جو مون سندس هٿ جهلي ورتو. مون چيو، ”آمريڪن ڇوڪري اسان جون ڪوتاهيون ٿي ٻڌائي ته انهيءَ ۾ ڪاوڙ جي ڪهڙي ڳالهه آهي! اسان صهيونيت لاءِ جواب تيار ڪندا آهيون، گوليون نه!“

مون پي - ايف - ايل - پي - ۾ شامل ٿيڻ جو پڪو ته ڪري ورتو هو، پر واٽ اجا نظر نٿي آئي. هڪ ڏينهن ڪويت ۾ مان ڏڪڻ عربي بوڪ اسٽال وٽان لنگهيس ته هڪ شخص پي - ايف - ايل - پي - جا ڪرسمس ڪارڊ وڪڻندي نظر آيو. مون کي ڄاڻ هئي ته هو انهيءَ جو ميمبر هو يا همدرد - مان هن جي پرسان بيهي رهيس، ۽ آهستي آهستي چيم، ”مان پي - ايف - ايل - پي - ۾ شامل ٿيڻ چاهيان ٿي. مان فلسطيني آهيان. وڙهڻ چاهيان ٿي. مان والاريل علائقي ۾ وڃڻ چاهيان ٿي، مهرباني ڪري منهنجي مدد ڪر.“

هن منهنجي ڳالهه ٻڌي؛ ۽ خميس ڏينهن نين ۽ ڇنون وکي جي وچ ۾ اچڻ جو وعدو ڪري هليو ويو. مان ڏاڍي خوش هيس. مان مقرر وقت ڪان ٻه ڪلاڪ اڳ ئي اتي پهچي ويس. ڪنهن مهل هڪ رسالو کڻي ٿي ڏٺم ته ڪنهن مهل پيو. پوري ٽين وڳي، ڏٺو خوبصورت جوان دڪان ۾ داخل ٿيو، مان سمجهي ويس. اهو پي-ايف- جو ماڻهو هو. مون پنهنجي سڃاڻپ ڪرائي. هو ڏاڍو سنجيده ۽ خاموش هو. مون نڪڙ تڪڙ ۾ کيس ٻڌايو ته مون کي ملٽري آرينگ ۾ ڪم جو ڪيترو چاهه آهي. هن منهنجي ڳالهه ٽي هٿ هڻي چيو، "اڳ ۾ تنهنجي تعليم ضروري آهي."

مون وري جلدي جلدي چيو، "مان پوسٽ گريجوئيٽ آهيان، اسڪول ۾ ماستري ڪئي اٿم، لکڻ ۽ ڳالهائڻ ڄاڻان ٿي."

"اوهه! منهنجو مطلب لکڻ پڙهڻ سان اهو ناهي، توکي ته پي-ايف- جي ٻين ڪلرڪن سان ڪم ڪرڻ جي تربيت حاصل ڪرڻي پوندي.. پوءِ اسان فيصلو ڪنداسين ته تو ۾ انقلاب ڪرڻ جي همت ۽ قوت آهي يا نه..."

"مان.... مان وڙهڻ چاهيان ٿي." مون سنڌس ڳالهه ڪٽيندي چيو.

"ليليٰ! فلسطين جي جنگ هڪ ڏکي جدوجهد

جو پيو ڏالو آهي، ته وٽ پنهنجي قوت ۽ صلاحيت کي ظاهر ڪرڻ لاءِ گهڻو وقت هوندو. يقين ڪر، جيڪڏهن تون وڙهڻ جي قابل آهين ته، توکي پنهنجي جذبي جي عملي صداقت ۽ مهارت جي اظهار ڪرڻ جو موقعو ملندو. جيڪڏهن تو ۾ وڙهڻ جي صلاحيت ۽ جذبو آهي ته، پي-ايف توکي ڪاڏهن به موڪلڻ ۾ نه ڪيٻائيندي. هاڻي وري اسان انشاءَ الله ايندڙ هفتي هتي ملنداسين، ۽ ايندڙ مسئلن تي بحث ڪنداسين. جيڪڏهن تو ڪان اسان سان ملڻ وسري ويو ته، اسان پاڻ اچي تو سان ملنداسين." هن چيو. سندس ڏالو ندال هو.

مان اڄ پهريون دفعو مطمئن ٿي گهر موٽيس. مون کي لڳو، ڄڻ مان شاهراهه حيفا تي هلي رهي هيس. مان پاتال مان موٽي رهي هيس. انهيءَ شام ٿي مون پنهنجي ڪجهه دوستن سان رابطو قائم ڪيو. اسان سڄي رات سياسي مسئلن، وابستگي ۽ هر استاد جي جانبداريءَ جو جائزو ورتو. اسان جو اندازو هو ته اسان جا حمايتي گهڻي تعداد ۾ موجود آهن، ۽ اسان چند هفتن ۾ ٿي سيل قائم ڪري سگهياسين ٿي.

هاڻي اسان هر هفتي ملندا هئاسين ۽ مان پي-ايف لٽريچر ۽ هدايتون وٺڻ لاءِ ندال سان ملندي هيس. ابو ندال منهنجي ملاقات ڪجهه پراڻن، سابق اي-اين-ايم جي ڪامريڊن سان ڪرائي، جو اهي به پي-ايف-

۾ شامل ٿيا هئا. اسان ڪويت ۾ پي-ايف- جو پورو ڍانچو ٺاهڻ جي ڪوشش ۾ مصروف رهيا-سين. ٢٦-ڊسمبر ٦٨ع تي ايل آل جهاز تي حملي ته اسان جا حوصلا گهڻو وڌائي ڇڏيا. خاص طور تي ٢٨- ڊسمبر جي واقعي کان پوءِ، جڏهن اسرائيلين بيروت جي هوائي اڏي تي حملو ڪري، مڊل ايسٽ ايئر لائين جا ١٣ هوائي جهاز تباهه ڪري ڇڏيا. اسان خوش انهيءَ ڪري ٿياسين جو انهن ۾ ٧٠—٨٠ سيڪڙو جهاز آمريڪا جا هئا. اٺين لبنان ۾ انقلاب جا امڪان وسيع ٿيڻ جا امڪان روشن ٿي رهيا هئا. هالي دنيا فلسطينن جي قدم کي ڌيان لائق سمجهڻ لاءِ مجبور هئي. عرب پريس انهيءَ کان اکيوٺ ڪري نٿي سگهي، ۽ اسرائيلي انهيءَ کي لڪائي نٿي سگهيا. بلڪ اسرائيلين تماشي کي اڃا به پر لطف ڪري ڇڏيو هو.

(٤)

اسان جو اسٽيڊي گروپ پي-ايف جي نظرياتي ۽ تنظيمي جوڙ جڪ کي گهڻي حد تائين سمجهي چڪو هو. ابو ندال جي چوڻ تي اسان مڪمل سياسي لٽريچر پڙهي، پنهنجو ذهن روشن ڪري رهيا هئاسين، جو هڪ پي فلسطيني عورت جو نالو دنيا اڳيان ايري آيو.

١٨ – فيبروريءَ تي مان ٥ لڳي ٢٣ منٽن تي اٿيس. ٽيرن ڪري بي. بي. سي. تان خبرون ٻڌڻ ويٺيس، ۽ هڪدم مون اميه ڏبور جو نالو ٻڌو. هن زيورچ ۾ ال-آئي جهاز اغوا ڪيو هو. هوءَ پهرين عورت هئي، جنهن غير ملڪي آپريشن ۾ حصو ورتو هو. اها خبر مون کي ڪنوڻ جيان ڪرندي محسوس ٿي. هڪ فلسطيني انقلابي عورت، جنهن سرمائيداري جي تابوت ۾ ڪلي ٺوڪي ڇڏي هئي. خوش قسمتيءَ سان بي. بي. سي. وارا مکيه خبرون آخر وري ٻڌائيندا آهن. مان انهيءَ کي خوش قسمتي ان ڪري ٿي چوان، جو ٻيهرون دفعو ٻڌي، مون کي اعتبار ئي نه آيو هو، ۽ ٻيهر ٻڌي، مون يقين ڪرڻ ٿي گهريو. اِهو ٻڌي رات جي پائجامي ۾ ئي ڊوڙندي، سڄي هاسٽل ۾ رڙيون ڪرڻ لڳيس... "هائي فلسطين آزاد ٿي ويندو ـــ" هر ڪنهن منهنجي رڙين ڪرڻ ۽ افعالن کي ڏسي محسوس ڪيو ته مان چري ٿي پيئي آهيان.

پر مون کي فخر محسوس ٿي رهيو هو ته، مون اِها خبر سڀني تائين پهچائي آهي. اسان ڪويت ۾ ڇڙو ڳالهيون ڪري رهيا هئاسين، ۽ هوڏانهن هڪ فلسطيني عورت ڪم ڪري رهي هئي. اسان سڀني ٿوري دير کان پوءِ ئي فلسطيني عورت جي ڪارنامي ۽ فلسطينين جي جدو جهد جي ڪاميابي ۽ اميه ڏبور جي دليري جو جشن ملهايو. فتح ۽ پي – ايف –

جي عورتن گڏجي، فلسطيني ناچ 'دبڪي' ڪيو
۽ جيترو به چندو گڏ ٿيل آهي، آهو فتح ۽
پي. ايف. ۾ هڪ جيترو ورهايو وڃي. فتح پيمرن اها
ڳالهه چپ چاپ مڃي ورتي. ان ڏينهن ئي مان ڪامريڊ
ابوندال ڏانهن ويس، ۽ کيس چيم، "مان ته اسپيشل
اسڪواڊ ۾ شامل ٿيڻ گهران ٿي." هو به راضي ٿي
ويو، ۽ آن ڏينهن کان ئي مان خاص سکيا لاءِ وڃڻ
لڳيس. بس، هاڻي مان کنهن به ڏينهن ملٽري آپريشن
تي وڃڻ واري هيس. مون پنهنجي سکيا واري وقت
۾ اسٽڊي گروپ جو ڪم به جاري رکيو، ۽ انهيءَ
گروپ کي روايتن ٽوڙڻ جي سکيا ڏيڻ شروع ڪيم.
ڪويت ۾ سياست تي پابندي هئي. پر ڇهن عورتن
مزاحمت جي نالي ۾ پنهنجي عزت ۽ روزگار کي
خطري ۾ وجهڻ قبول ڪيو. اپريل جي هڪ صبح
جو اسان ڪويت جي سڀ کان مصروف علائقي ۾
پي. ايف. جا چندي جمع ڪرڻ جا دٻا کڻي، چندو
گڏ ڪرڻ لاءِ نڪتاسين. شروع ۾ ٻيون ڇوڪريون
هٻڪيون ٿي. پر مون کي نه شرم هو ۽ نه ڊپ.
ڇو ته مون لاءِ ته فقط انقلاب جو نالو ئي ڪافي هو.
اسان ڏٺو ته ماڻهو اسان جي سوچ کان وڌيڪ مددگار
۽ ترقي پسند هئا. هنن نه فقط دل سان اسان جي مدد
ڪئي، پر ٻين کي به اسان جي مدد لاءِ مجبور ڪيو،
۽ سڄي شهر ۾ همدردين ۽ سهڪار جو چار وڇائي

ڏنو. عورتن به اڳتي وڌي اسان جي مدد ڪئي،
عوام اسان جا دٻا پري ڇڏيا. سرڪاري عملدارن پڻ
اسان جي سرگرميءَ تي اعتراض نه ڪيو. سڄو شهر
اسان ڏانهن جهڪي آيو هو.

اِها سهڪار ڏسي مون سوچيو ته، ڪجهه رقم
انگريزي پڙهائي ۽ ڪجهه هيئر ڊريسر جو ڪم
ڪري به پي. ايف. لاءِ گڏ ڪجي، ۽ پنهنجي
سياسي وابستگيءَ کي ظاهر به نه ڪجي. لبنان ۾ مون
هيئر ڊريسنگ جو ڪورس به ڪيو هو. مون هڪ
بيوٽي سيلون ۾ پڻ هفتن لاءِ نوڪريءَ جي درخواست
ڏني. ڪم ڪان پوءِ مان چندي گڏ ڪرڻ کي لڳي
ويندي هئس، جو مان چندي يا پروپگنڊا جو ڪو به
موقعو هٿان نه وڃائيندي هئس. هڪ ڏينهن هڪ رئيس
عورت وار ٺهرائڻ ڪان پوءِ، منهنجي ڪم کان ايترو
متاثر ٿي جو ٥٢ فلز ٽپ ڏنائين. اڳ ۾ ته مان
ڇرڪس، پر هنيءَ گهڙيءَ پي. ايف. منهنجي ذهن ۾
هئي، ۽ مون هڪدم رسيد ڪاڍي ڪيس ڏني. عورت
رسيد تي جڏهن پي. ايف. جو ٺپو ڏٺو ته، اڳ ۾ ته حيران
ٿي ۽ پوءِ خوش ٿي پي. ايف. لاءِ هڪ دينار ٻيو ڏيئي
نيڪ خواهشن جو اظهار ڪيو. منهنجيءَ مئنيجر اهو سڀ
ڪجهه ڏٺو، پر هوءَ ناراض نه ٿي. پر هن اهو چيو ته،
مان پنهنجي سياست پاڻ تائين محدود رکان ته بهتر
آهي. هونءَ هن اِهو به چيو ته، اهڙي انقلابي سوچ

سيني عرب عورتن ۾ پيدا ٿئي ته ڪيڏو نه چڱو.
جڏهن مون نوڪري ڇڏي ته مئنيجر عورت مون
کي ڀڳهار ڪان سواهه پي. ايف. لاءِ پنج ديناربه
ڏنا.

بهار جي منڊ ۾ انهيءَ سال ئي سان پنهنجا
ڪويتي دوست ڇڏي عمان هلي ويس. روس جي
ٺهيل بندوق 'سيمينوف' منهنجي ساٿياڻي هئي.

(٤)

عمان شهر ڪوريلن سان پربو پيو هو. ڪجهه
ڏينهن ڪان پوءِ ئي مون کي ويهن پين عورتن سان گڏ
اتر عمان جي فوجي ڪيمپ ۾ اڃا به وڌيڪ سخت
سکيا لاءِ موڪليو ويو. آتي منهنجي خوش قسمتيءَ
سان والاريل علائقي جي بي مثال شخصيت ۽ اسان سيني
جي سورميءَ رشيده عبيده سان ملاقات ٿي. هوءَ سياهه
ٿوڙي صورت ۾ هر لحاظ کان سهڻي عورت هئي. هن کي
بندوق استعمال ڪرڻ ۽ حق خاطر ڪٺڻ ايندي هئي.
به ڇٽيون هڪدم منهنجون دوست ٿي ويون. هڪ ته
رشيده عبيده ۽ بي فعيها عبدالهادي.

انهيءَ کان اڳ جو اسان جي حوصلي ۽ همت
جو امتحان وٺڻ لاءِ اسان کي مشن تي موڪليو وڃي.
ملٽري اسڪول جي پرنسپال ڪامريڊ حسن اسان کي

آخري هدايتون ڏنيون. جنهن ۾ خاص طور تي ابتدائي سياسي فائدي ۽ چندي ڪرڻ جي طريقي ۽ سياسي فوجي نوعيت جي ڪم جو بنيادي فرق ٻڌايو. هن پنهنجي تقرير ختم ڪندي ٻڌايو، ”اسان جي ڪم جو اهو موڙ وقت وٺندڙ ۽ شديد آهي. جڏهن اهو شروع ڪندؤ ته پوءِ مڪمل ڪرڻ کان سواءِ موٽ ناممڪن آهي. تنهن ڪري توهان جي شعور جي امتحان جو مرحلو اهو آهي. جيڪڏهن توهان کي اڃا به پاڻ تي اعتبار نه هجي ته موٽي وڃو، ۽ ٻيو ڪو ڪم وڃي ڪيو.“

اهو ٻڌي اسان سڀني هڪ ٻئي ڏانهن ڏٺو. جسم مان ڏپ وچان سيسراٽ نڪري ويا. ٻه ڪلاڪ ته ڪشمڪش ۾ رهيونسين. پر پوءِ فيصلو ڪيوسين ته، جيڪڏهن عورت پاڻ کي انقلاب سان منسوب ڪري ٿي ته پوءِ ماضيءَ ۽ مستقبل جا سمورا رشتا زندگيءَ ۾ ثانوي حيثيت اختيار ڪري وڃن ٿا. اسان مان جيڪڏهن ڪا عورت اهڙو عهد نٿي ڪري سگهي ته، پوءِ اها فقط حمايتي يا چندو گڏ ڪرڻ واري گڏي ٿي، جدوجهد ۾ شامل سگهي ٿي. پر جن ملٽري آپريشن جي سکيا حاصل ڪئي آهي، ۽ جيڪي انقلاب جي فلسفي کي يقين ۽ ايمان جي حد تائين مڃين ٿيون، انهن کي اڳتي وڌڻ جو ڪم ڪرڻو پوندو.

ٿيو اهو جو، جيڪي ڇوڪريون شوق طور سکيا حاصل ڪري رهيون هيون، اهي ته ڇڏي ويون. پر مون ۽ رشيده رضامندي ڏيکاري. تنهن ٻي ڪامريڊ رشيده کي چيو ته، هن جي وڏن جو باقائدي اجازت نامو فائيل ۾ موجود ڪونهي. انهيءَ تي رشيده ڏاڍي اعتماد سان چيو، ”جڏهن ٢٥ سالن جي عمر کان پوءِ به وڏن جي راضپي جي ضرورت آهي ته پوءِ پي. ايف. ۾ شامل ٿيڻ جي ضرورت ناهي. پر گهر وڃي وڏن کي چئون ته ڏاج ناهين، مڙس ڳولين، ۽ گهر وسائجي وڃي!“

مون رشيده جهڙيون ڪريون ڳالهيون ته نه ڪيون، پر چيم، ”ميڊم! فلسطين اسان کي جوان ڪيو آهي ته اسان پنهنجي ڌرتيءَ جو قرض لاهيون. منهنجي خيال ۾ اسان کي نابالغن جهڙا ڪم ڇڏي، دليريءَ واري قدم ڏانهن ڌيان ڏيڻ گهرجي.“

هالي سکيا حاصل ڪندڙ ڏن عورتن اڳتي وڌڻ کان انڪار ڪيو، ۽ باقي عورتن لاءِ سکيا جي اڳيئن منزل سامهان هئي. اسان اردن جي جبلن ۾ پناهه وٺڻ واري وقت جا منصوبا ٺاهڻ لڳاسين. مون کي ڪجهه اٽڪو ڊپ محسوس ٿي رهيو هو. پر جڏهن مون سوچيو ته منهنجو سپنو ساپيان ٿيڻ وارو آهي، تڏهن منهنجو ڊپ دور ٿي ويو، ۽ مان ايندڙ وقت لاءِ تيار ٿي ويس.

ڪ ر جو وقت ويجهو اچي رهيو هو، پر ڪم
جي نوعيت واضح نه هئي. پهاڙن ۾ رهندي اَمين رات
هئي. هڪ ڪامريڊ ڪارڊ صيهوني ڇاپا مارن جي
نگراني ڪري رهي هئي. هڪ آواز تي هن هڪدم
پٺ ورائي ڏٺو. هن ڇاپا مار کي ترس ۽ پنهنجي
سڃاڻپ ڪرائڻ لاءِ چيو، پر هو نه بيٺو. ڪامريڊ
اونده ۾ ئي فائر ڪري ڏنو. هتي پل ئي ڪيمپ ۾
موجود هر ڪمانڊو ڇاتيءَ ڀر اڳتي وڌڻ لڳو، جيئن
دشمن کي پڪڙي سگهجي.... هوءَ لڳاتار فائرنگ
ڪري رهي هئي، جو هڪ ڇاپامار سامهون آيو
آهي ته، ان جو مطلب اهو آهي ته ٻه- ٽي ٻيا سندس
ڀر پاسي ۾ هونداه پر اسان کي جلد ئي خبر پئجي
وئي ته ان مهل ڪو به موجود نه هو. پر ڪامريڊ
ڪارڊ هڪ کي ڪيرائي وڌو هو. اهو هڪ ڳڌهه هو،
جيڪو دشمن جي سرحد کان هيڏانهن آيو هو. اسان
هڪ مختصر ڳڏجالي ڪري ڳڌهه جي مالڪ کي
معاوضو ڏيڻ جو فيصلو ڪيو. پر سرحد پار کان ڪو به
معاوضو وٺڻ لاءِ نه آيو. ڪيمپ ۾ وري اهڙي ڳالهه
ٻيهر نه ٿي.

اسان کي اطلاع مليو ته اسرائيلي ۵ جون تي
جون واري جنگ جي ياد ۾، ۵ وڳي صبح جو اسان
جي ڪيمپ تي بمن سان حملو ڪرڻ وارا آهن. صبح جو ٿي
وڳي مان ڳالهه ٻولهه ڪري موٽي هيس، ۽ چاهيم ٿي

نہ ڪلاڪ ٻہ آرام ڪري وٺان. پر ڪامريڊ بسم
هڪدم هٿيار ڪڍڻ ۽ نڪري وڃڻ جو حڪم ڏنو.
انهيءَ شام ڏي اسان وٽ عراقي فنڪار آيا هئا، جيڪي
انقلابين ۽ انقلاب جي منصوبي کي اڪين سان ڏسي
سگهن. آرٽسٽ مهمانن ڏٺو تي ڪاڏو هو. اهي بہ
اسان سان گڏ هئا. مقرر وقت تي اسرائيلي جهاز آيا،
بم بہ وسايائون، پر نہ انهن کي ڪنهن روڪيو، نہ
ٽوڪيو، جو حسين جي فوج اسرائيل جي نہ، پر
فلسطينين جي خلاف استعمال ٿي رهي هئي. ويچارا
فلسطيني، جن وٽ ڪو هڪڙو جهاز بہ نہ هو.
عالمي پريس انهيءَ کي فقط هڪ حادثو، ۽ جون وار
سالگره کي پرامن سڏيو. اسان پنهنجي ڪيمپ ۾
موٽي آياسين، ۽ صيهوني دشمن سان وڙهڻ جون تياريون
شروع ڪري ڏنيوسين.

ڪيمپ ۾ مون پنهنجي تيارين سان ثابت ڪري
ڏيکاريو تہ، مان ڏاڍي سٺي گوريلا هيس. مان سڀني
حڪمن کي شعوري طور تي پورو ڪندي هيس. سکيا
جو پروگرام ايڏو وسيع هو، جو اسان کي ڪنهن جهڙي
تهڙي پروگرام لاءِ تہ وقت ڏي نہ ملندو هو. هڪ دفعي
غير ملڪي شاگردن جو وفد آيو. اسان انهيءَ لاءِ
ويرانٽي پروگرام ڪري رهيا هئاسين. اهي پرڏيهي
شاگرد عمان ۾ فلسطيني شاگردن جي تنظيم پاران
بين الاقوامي سلامتي اجلاس ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ آيا هئا.

ڪهڙا ١٩٦٨ع ۾ اولهاين يونيورسٽين مان تعليم حاصل ڪري نڪتا هئا، سندن خيال هو ته، جيڪڏهن هو روڊ تي اکهاڙا ٿي بيهن، يونيورسٽيءَ تي قبضو ڪري وٺن، ڪنهن آفيسر کي ٺڪون هڻي اچن يا سندس بي عزتي ڪري اچن، ته اهي سڀ انقلابي سرگرميون ليکبيون. مان ته سالن ڳالهائڻ جي ٿي خلاف هيس. جيتوڻيڪ انهن مان ڪن پاڻ کي انتها پسند ۽ انقلابي ٿي سڏيو! پر مون انهن مان ملڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. ۽ هاڻي مان خوش آهيان جو پوءِ مون کي خبر پيئي، ته انهن جا انتها پسند انقلابي ۽ مارڪسٽ لينسٽ ليڊرن کي غيرضروري سمجهندا هئا. ڪجهه آمريڪي هئا، انهيءَ گروپ قوميت کي ڪالونيئازم جي شڪل ٿي سمجهيو. اڪثر شاگردن گوريلا ناٽڪ کي پسند ٿي ڪيو، جيڪو سندن خيال ۾ 'انقلاب ڏاهڻ' جو ڪامياب نسخو هو. هنن اسان کي پڻ ڏورو ناٽڪ ڪري ڏيکاريو

جڏهن هو وڃي رهيا هئا، تڏهن هڪ جرمن ۽ هڪ فرانسيسي شاگرد، جيڪي ٻئي انارڪسٽ هئا، نعرو هنيائون، "بحران زنده آباد." جواب طور مون چيو، "فلسطيني ماڻهو ته بحران واري زماني ۾ مثالي حيثيت رکندا آهن ... وڌيل ڏاڙهيءَ ۽ وارن يا ايئرگن انهن مان ڪهڙو نسخو تا اسان جي جلاوطني ختم ڪرڻ لاءِ تجويز ڪيو؟" هو لاجواب ٿي مرڪي

پيا ۽ هليا ويا.

اسان جي مزاحمتي تحريڪ کي بنيادي نقصان اردني ۽ فلسطيني عوام جي هڪ نه ٿيڻ ڪري پهتو آهي. ”فتح“ به اردني عوام تائين پهچڻ جو ڪو ڪامياب منصوبو نه ٺاهيو هو. اسان فرنٽ جا ميمبر به عرب اتحاد ۾ عام ۽ اردني ۽ فلسطيني عوام ۾ خاص، اتحاد لاءِ ڪوششون ڪري رهيا هئاسين. اسان پنهنجي ڪئمپ جي ويجهو بوڙدان جي ماڻهن سان گڏجي ۽ سندن مسئلا حل ڪرڻ شروع ڪيا. نيٺ اسان هنن کي هم خيال ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي وياسين. اسان هنن کي فوجي سکيا به ڏني. پوءِ ته اهو حال هو جو اسان هڪ ٻئي جي تنبن ۾ بنا هٻڪ جي اچڻ وڃڻ لڳاسين، ۽ گڏيل مسئلن تي خيالن جي ڏي وٺ ڪرڻ لڳاسين. سون کي ۽ ڪمانڊر بسم کي علائقي جي ماڻهن خاص موقعن تي خاص مهمان جي حيثيت ۾ گهرائڻ شروع ڪيو. هڪ ڏينهن اسان هنن جي علائقي ۾ شاديءَ ۾ شريڪ ٿياسين. رات جي ماني هئي، جنهن کان پوءِ ڪنوار کي گهوٽ جي تنبوءَ ۾ وٺي وڃڻو هون. چانڊوڪي پوري جوڀن تي هئي. نوجوان ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون ناچ ڪري رهيا هئا. مان ۽ بسم به اهو ماحول ڏسي مدهوش ٿي ويا هئاسين، جو اوچتو هڪ شخص آيو. هن منهنجي هٿ ۾ هڪ پرچي ڏني، جنهن تي لکيل هو، ”هڪدم

اچ.“ مون ڪوار کي پيار ڪيو ۽ واپس هلي
آيس.
ڪمانڊر ٿرڪي انداز سان چيو، ”اسان کي حڪم
مليو آهي ته تون صبح جو ڏهين وڳي تائين بيروت
پهچي وڃ. هن مهل رات جا ٽي لڳا آهن.“ مون
هڪدم پنهنجو سامان سهيڙيو، ۽ بيروت لاءِ رواني
ٿي ويس. چاڻ نه هئم ته رستي ۾ ڪهڙيون
مشڪلاتون پيش اينديون. بهرحال مان وقت سر بيروت
پهچي ويس.
ڪمانڊر منهنجي انتظار ۾ هو. مون وڃڻ شرط
گوڙ شروع ڪري ڏنو، ”اهو ڪهڙو طريقو آهي
گهرائڻ جو. مون ڪيڏي محنت سان مائٽن کي منظم
ڪيو هو، ۽ سڀ ڪجهه ڏينهن جي اچڻ جي ضرورت
هئي.“
”مون کي خبر هئي ته تون انهن کي منظم ڪري
وٺندين، تنهن ڪري ته توکي موڪليو هوسين. پر
تون رڙيون ڇو ٿي ڪرين!“ ڪمانڊر نرميءَ سان
چيو.
”مون کي معاف ڪيو. مون سمجهيو، اوهان
منهنجي خاندان جي دٻاءُ هيٺ مون کي واپس گهرايو
آهي.“
ڪمانڊر مون کي يقين ڏيارڻ جي انداز سان
سر ڪيو، چيائين، ”ڪامريڊ خالد، تون جيل وڃڻ لاءِ

تيار آهين؟"

"ها." مون هڪدم جواب ڏنو.

"اذيت سهي سگهندينءَ؟"

"ها."

"مرڻ لاءِ تيار آهين؟"

"ها. پر توهان اهڙا سوال ڇو ٿا ڪريو؟ اسان ته انهن ڳالهين جو عهد ڪري چڪا آهيون."

"ٺيڪ آهي." ڪمانڊر وڌيڪ نرميءَ سان چيو، "اڄ حالي اسان ٻئي نقطي تي ڳالهايون." مون کي بيچيني هئي، ۽ ڪمانڊر بلڪل نارمل. هن وڌيڪ چيو، "ليليٰ! هڪ اهم مشن تنهنجي حوالي آهي. گهر وڃ، سيني کي الله واهي چئي، سڀاڻي صبح جو ذهين وٺي سولي اچجانءِ." اها خبر ٻڌي مان ڏاڍي خوش ٿيس، ۽ تفصيل پڇڻ جو حوصلو به نه رهيم. گهر ويس ته امان اهو ٻڌي شڪ ۾ پئجي ويئي ته، مان وري ڪويت وڃي رهي آهيان. هن اها ڳالهه به نوٽ ڪئي ته، مان نه نوان ڪپڙا تيار ڪيا هئا، ۽ نه گهڻو ڪنهن سان ڳالهايم ٿي.

امان چيو، "ليليٰ! مان تو لاءِ خاص ڊش تي ناهيان. مون کي لڳي ٿو، مان توسان ڪجهه ڏينهن ملي نه سگهنديس. هن دفعي تون اوهاري ۾ تمام جلدي ڪويت تي وڃين!"

مو چيو، "امان، مان لاءِ خاص ڊش بيشڪ ناهه.

مون گهڻن ڏينهن کان تنهنجي هٿ جو ڪاڙهو ناهي ڪاڙهو. اسان سڀ گهڻن ڏينهن کان پوءِ گڏجي ڪاڙهو ڪاڙهينداسين." مان چئي ته اهو رهي هيس، پر منهنجو دماغ ڪنهن ٻئي هنڌ هو.

صبح سان مان بيروت هلي ويس. ابو زيد منهنجي انتظار ۾ هو. هن سنجيدگيءَ سان چيو، "ليليٰ! توکي لي. ڊبليو. اي. جهاز اغوا ڪرڻو آهي."

اهو ٻڌي مان ڪِلي ويس. ڪمانڊر ابو زيد پڇيو، "تون ڪلين چو ٿي؟"

"جڏهن اوهان اهو جملو چيو، تڏهن مون کي لڳو، ڄڻ جهاز مون کي ڪلهن تي کڻي پهتو آهي."

ڪمانڊر منهنجو جواب نظر انداز ڪندي چيو، "وڃ، جهاز اغوا ڪر، ۽ ڪنهن کي پنهنجو منصوبو خراب ڪرڻ نه ڏي."

مون سڄي منصوبي کي ورجايو ۽ سمورا تفصيل ياد ڪري ڇڏيم. مان روم وڃڻ واري جهاز ۾ هيس. ڪنهن عشق جي چڪر ۾ نه، پر آمريڪي سامراج خلاف هڪ اهم مشن تي.

آمريڪا ۽ فلسطين

(۱)

عربن کي سندن سچن ۽ دشمن جذباتي ساٿو چوندا آهن. مان فلسطيني عرب ڀائرن جي نقطي جذباتي هئڻ کي منطقي سمجهان ٿو، ڇو ته سون ڪان منهنجي ڌرتي ڦري وئي آهي، ۽ منهنجي حال توڙي مستقبل ٻنهي کان انڪار ڪيو ويو آهي. پر مان جذباتيت هٿان پاڻ وڃائڻ لاءِ تيار ناهيان، ڇو ته منهنجي اندر جو يقين سونکي ٻنهنجي ڌرتيءَ کي آزاد ڪرائڻ جي جدوجهد ڏانهن وٺي وڃي رهيو آهي. دشمن جي بي‌انتها قوت جي باوجود مان نظرياتي ۽ حربي قوتن تي يقين رکندي، عوام ۾ تحرڪ پيدا ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيندس. مون ٻنهنجي ڪم تي جذبي جي نه منطق جي اڳواڻي قبول ڪئي آهي. ۽ منهنجي پارٽي پاپولر فرنٽ به ڪم کان اڳ اڻ جي ضرورت تي ويچار ڪندي آهي.

اسان ذاتي مفاد لاءِ نه، پر گڏيل مفاد لاءِ ڪم

ڪرڻ ڪي نصب العين سمجهيو آهي، جو اسان جي
عمل جو مقصد دشمن کي وائڪو ڪرڻ ۽ موجوده
حقيقت جو روپ بدلائڻ آهي، جن کي موشي دايان
اڻ ٽر ٽو سمجهي. اسان دشمن کي تباهه ڪرڻ لاءِ
قوت گڏ نٿا ڪيون، جو اسان وٽ ايتري قوت ۽
هٿيار نه آهن. اسان ته دشمن جي دل ۾ ڊپ ۽ عوام
جي دلين ۾ انقلاب جي احساس کي اڀاريندا آهيون.
صيهونين، صيهونيت زده اولهائين معاشري جي عام راهه
کي متاثر ڪيو آهي، هو بزدل ماڻهن جي وچ ۾
پنهنجي بهادريءَ جو راڳ ٿا ڳائين. جڏهن ته اسان اولهه
جي هوڙن ڪنن ۾ رڙيون ڪري پنهنجي عوام لاءِ
انقلاب ۽ فلسطين جي قائم ٿيڻ جي ضرورت جا لفظ
داخل ٿا ڪيون، ڊاڪٽر جارج جش، (سيڪريٽري
جنرل پي. ايف. ايل. پي.) هڪ دفعي چيو هو، ”٢٢ سالن
تائين ڪيمپن ۾ رهي، اسان ڪنهن کي پنهنجو حال
ٻڌائي نه چالي، پنهنجي انقلاب لاءِ پاڻ ئي ارادو ڪيو
آهي. ڪهڙي شيءِ اسان جي انقلاب کي اڳتي وڌائي
ٿي، ڪهڙي تحفظ ٿي ڏي، ڪهڙي واڌارو ٿي ڪري،
اهو فيصلو اسان کي ڪرڻو آهي، اسان جي انقلاب
جو مطلب انصاف آهي، اسان جي گهر گهاٽ جي واپسي،
اسان جي ملڪ جي واپسي، ۽ اسان جي ٻارن لاءِ
پناهه گاهه جو احساس.“ (١٢ - جون ١٩٧٠ع)
مونکي چاڻ ڪانهي ته منهنجي ڌرتيءَ تي قابض

۽ جارح، مونکي جارحيت جو ڪيس هلائي سگهندا؟ جيڪڏهن هو اخلاقيات جي توقع ٿا ڪن، ته اخلاقيات جي اها تقاضا آهي، ته هتين خالي انسانن مٿان جذهن دل ڳنهري، بر وسايا وڃن! ٢٩- آگسٽ ٩٦ع تي منهنجو انقلابي قدم فلسطينين جي انسانيت جو اعلان هو. اولهه جي صهيونيت پرست پاليسين خلاف احتجاج.

مان روم وڃڻ واري جهاز کي دمشق ڏانهن ڦيرائڻ جي رٿا کي ذهن ۾ رکي بي حجاب ٿي سنگر سوئنگ مشين ڪمپنيءَ جي وچ اوير واري ايجنٽ سان ڳالهائي رهي هئس. مون وڳوڙي حالتن ۾ ننڍي کان ننڍي ۽ وڏي کان وڏي ڪم جي سکيا ورتي هئي. پر بدلجندڙ انساني صورت سان منهن ڏيڻ جي سکيا مون کي نه هئي، ته بيڪار ڳالهائيندڙن سان ڪيئن منهن ڏجي. هو ڳالهائيندو ئي رهيو ٿي، ۽ مان پنهنجي سيٽ تي پاسا ورائي رهي هئس. مون کي لڳي رهيو هو. ڄڻ جهاز تي موجود هر شخص کي منهنجي رٿا جي ڄاڻ هجي.

بيروت کان روم وڃڻ واري ساڳي جهاز ۾ منهنجي پرسان هڪ نهايت نيڪ ۽ اخلاق وارو آمريڪي ويٺو هو. جنهن کي نيويارڪ وڃڻو هو. مون کي خبر هئي ته آمريڪي پين سماحن جهان زمين تي هر شيءِ بابت مزي سان ڳالهائڻ چاهيندا آهن. پر مون کي اها ڄاڻ نه هئي، ته ڪو هو انتهائي ذاتي سوال به هڪ ٻئي پليان ڪندا رهندا آهن. سندس پهريون سوال هو،

”توهان ڪيڏانهن تيون وڃو؟“ مون ٿهه- پهه وارليو، ”مان روم ٿي وڃان.“

بيو سوال هو، ”روم ڇو ٿي وڃين؟“

مان هڪ ڪن لاءِ جواب سوچڻ لاءِ ترسيس، ۽ پوءِ چيم، ”مان پنهنجي مڱيدي سان ملڻ ٿي وڃان، جيڪو مون سان ملڻ لاءِ لنڊن ڪان اچي رهيو آهي.“ مون کي هڪدم احساس ٿيو تہ مون ڪوڙ ڳالهايو آهي. جيڪڏهن هو اهو چوي تہ روم ۾ مون سان ملجانءِ، تہ ڇا چونديس. مون هڪدم ان جو جواب بہ سوچي ورتو، ۽ سندس پڇڻ بنان ڏاڍيان چيم، ”اهو بہ ٿي سگهي ٿو تہ هو هوائي اڏي تي اچي، ۽ مون ڪان اڳ پهچي، مون کي اچرج ۾ وجهي ڇڏي.“ پوءِ مون کانئس پڇيو، ”توهان ڪيڏانهن ٿا وڃو؟“

”نيويارڪ.“ مسٽر هولڊن آرام سان چيو، پر اجا هو ڳالهہ پوري ڪرڻ جي موڊ ۾ نہ هو. چيائين، ”هڪ عرب ڇوڪري اڪيلي پنهنجي مڱيندي سان ملڻ روم وڃي، ۽ سائس شادي ڪري، ڪجهہ عجيب ٿو لڳي.“

مون اعتماد سان چيو، ”اسان ننڍپڻ کان هڪ ٻئي کي سڃاڻون ٿا، ۽ اسان جو مڱڻو ٿئي بہ ڪي سال ٿي ويا آهن. تنهن کان سواءِ اسان ماڊرن عرب آهيون،

دقيانوسي نه.“

هاڻي هو مطمئن ٿي پنهنجو قصو ٻڌائڻ لڳو، ته ڪيئن ڪيس ۽ سندس زال کي پتو پيو، ڇو ته سندس زال جي ماءُ-پيءُ کي هو پسند نه هو. مون کلي ڪيس يقين ڏياريو ته مان پنهنجي مڱيندي سان پڇي نه وڃي رهي هئس. اتي ۾ ايئر هوسٽس اعلان ڪيو ته، ”جهاز ۾ هڪ نئون شادي ٿيل جوڙو آيو آهي. انهن وٽ هڪ وڏو ڪيڪ آهي، هو اسان سڀني سان گڏجي ڪيڪ ڪاٽڻ گهرن ٿا. ڇا توهان ڪيڪ ڪاٽيندا؟“ مون مسٽر هولڊن ۽ ٻين مسافرن سان گڏجي چيو، ”ها، ضرور ڪاٽينداسين.“ انهيءَ خوشيءَ جي موڊ سان مسٽر هولڊن هڪ وار وري مون کي چيو، ”توهان ٻنهي جي شادي ڪيئن ٿي سگهي ٿي، ڇو ته تنهنجو مڱيندو اڃا ته شاگرد آهي.“

مون چيو، ”اسان ’نو دولتيا‘ ناهيون، پر پيڙهين کان رئيس آهيون. روزگار اسان لاءِ ڪو مسئلو ناهي.“

هوائي اڏي تي لهي، ڪسٽم وغيره سان منهن ڏني، منهنجي لاءِ هڪ پورٽر ڪان جان ڇڏائڻ مسئلو ٿي پيو. نيٺ هن سڌو سنئون سوال ڪيو، ”اڄ رات توهان سان ڪٿي ملاقات ٿي سگهي ٿي؟“

مون سختيءَ سان چيو، ”معاف ڪجو، مان مصروف آهيان.“ پر وري روم ۾ بس ۾ سفر ڪندي، وري ساڳيو سوال! وري هڪ ٻيو بيوقوف، شخص. حد ته

اها ٽي جو وري هڪ ٻئي شخص ڀرسان اچي، ٻنا ڪجهه چوڻ جي مون کي پنهنجي پاڪر ۾ ڀرڻ ٿي گهريو، جو مون رڙ ڪئي، ”پنهنجا هٿ پري ڪر، نه ته بس مان هيٺ ڏڪو ڏيندي سانءِ.“ منهنجي ڪاوڙ ڏسي هو ڀڄي ويو. ۽ وري ڪا حرڪت نه ڪيائين.

مان ٻه ڏينهن روم ۾ رهيس- انهيءَ وچ ۾ ڪي رڪي روم جو سير ڪرائڻ جون دعوتون ڏاڍي شدّ مدّ سان ملنديون رهيون، پر مان نرميءَ سان انڪار ڪندي رهيس. مان اڪيلي روم جي گهٽين ۾ گهمندي رهيس. مونکي ڪا شيءِ خريد ڪرڻ جو شوق نه هو. مون فقط روم جي قديم آثارن ۽ فلم ڏسڻ کي پسند ٿئي ڪيو، ۽ هلندي هلندي پنهنجي منصوبي کي من ۾ ورجائيندي ٿي رهيس.

٢٩ آگسٽ تي صبح جو مان هوٽل مان حساب ڪتاب ڪري نڪتيس ۽ فوميڪنر هوائي اڏي لاءِ بس ۾ وڃي ويٺيس. اهو هوائي اڏو روم جي ٻهراڙيءَ ۾ هو. جهاز اڌ ڪلاڪ ليٽ هو. منهنجو ساٿي، جنهن کي فوٽوءَ تي سڃاتو هوم، پروگرام موجب اچي پهتو، ۽ اسان پنهنجن مخصوص اشارن جي ڏي وٺ ڪئي. هن جو نالو سليم عيساوي هو، هو حيفا جو رهاڪو فلسطيني هو، جنهن جي پالنا شام ۾ ٿي هئي. سليم خاموشيءَ سان منهنجي ڀرسان ويٺو رهيو، ۽ اسان چانئي

واڻي هڪ ٻئي کي نه سڃاڻڻ ۽ ناواقف هئڻ جون علامتون ظاهر ڪرڻ لڳاسين.

سڀ ڪجهه بلڪل مناسب ۽ شيڊول مطابق ٿي رهيو هو، جو اوچتو اسان جي رٿابنديءَ کي لوڏو آيو. اسان کان ڪجهه پريرو هڪ ٻارڙي ويٺي هئي. وڻندڙ ڪپڙا پهريل هئس، جن تي پرت سان ”دوستي ڪيو“ لکيل هوس. ڪيس ڏسي، مونکي پنهنجو ننڍپڻ ياد اچي ويو. مون کي اهو احساس پڻ ٿيڻ لڳو ته انهيءَ ٻارڙيءَ ته منهنجو ڪو ڏوهه ناهي ڪيو، منهنجي قوم کي ڪو نقصان ناهي رسايو. هن تي ظلم ڇا لاءِ؟ ڇو ته جهاز اغوا ڪرڻ کان پوءِ ممڪن آ اسرائيلي اينٽي ڪرافٽ توبن وسيلي جهاز تباهه ڪرڻ جي ڪوشش به ڪن.... هاڻي فلسطين جي سچي جدوجهد ۽ فلسطيني ٻارڙن جون مجبوريون منهنجي اکيان ڦرڻ لڳيون. مون پنهنجي جلاوطنيءَ جي پهرين ڏينهن کان وٺي اڄ تائين بي وس، بکين ۽ اگهاڙن پيرن وارن انسانن جا قافلا پنهنجي تصور ۾ هلندي محسوس ڪيا. بيگن ڪيمپ جا ٻه دفعا مهاجر ٿيل ٻار، عمان ويجهو عجيب بيوسيءَ مان چئي رهيا هئا، ”آخر اسان به ته انساني نسل جو حصو آهيون.“

انهيءَ ڏيک سان منهنجي من کي ڌڏ مليو، ۽ مان پنهنجو ٻاڻ کي چيو، ”مون ۽ منهنجي ديس واسين ڪهڙو ڏوهه ڪيو هو، جو هي ڪشالا اسان جي قسمت...“

۾ لکيا ويا آهن.“ جواب هو، ”ڪوئي ڏوهه نه!“ ”نه پوءِ اڪثر وڏي، پوڙهي مون جو ڪو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي.“ منهنجي ٻارن منهنجي اندر مان چيو.

۰۷ بوئنگ ۾ هڪ ٻئي مسئلي اوچتو ڪر کنيو. هڪ ٽيهاڪو ورهين جو نوجوان مون ڏانهن وڌي آيو ۽ ڏاڍي خوش دليءَ سان چيائين، ”هيلو.“ ”هيلو.“ مون سوچ ۾ پڙل اداس لهجي ۾ چيو. مان ان وقت رڪارڊ ورورجو، جو ڪتاب ”منهنجو دوست چي“(۱) پڙهي رهي هوس، ۽ انهيءَ شخص مون سان ڳالهائڻ، ۽ اهو ڄاڻڻ ٿي گهريو، ته مان ڪير آهيان، ڪٿان آئي آهيان، ۽ ڪيڏانهن ٿي وڃان؟ هاڻي مان شاديءَ وارو سچو قصو ورجائي نٿي سگهيس. چيم، ”تون پاڻ اندازو ڪر.“

هن سوچي چيو، ”يوناني.... هسپانوي .... اطالوي....“

مون ڪائنس پڇيو، ”تون ڪٿان آيو آهين؟“

هن چيو، ”مان شڪاگو جو رهاڪو آهيان.“ ۽ وري پنهنجا سوال شروع ڪري ڏنائين، ”تون ڏکڻ آمريڪا جي رهاڪو ته ناهين....“ اهو ڄاڻڻ کان پوءِ، ته هو ڪٿان جو رهاڪو آهي، سوچيم، جيڪڏهن مان پاڻ کي ڏکڻ آمريڪا جي رهاڪو چئي ڇڏيان ته ڪهڙو فرق پوندو – ۽ مون چئي به ڇڏيو.

---

(۱) ڇچي گوئيرا

"برازيل." هو اهو چئي ته، وڪان وڌيڪ مون ڏانهن سري آيو. مون گهٻرائي چيو، "تون منهنجي ويجهو ڇو ٿو اچين؟"

"تون بولمويا جي آهين نه؟" "ها." مون جواب ڏنو، "پر تو ڪيئن سمجهيو؟"

"اهو تنهنجي هٿ ۾ جهلي ڪتاب ٻڌايو." هن چيو.

"نه ڇا توکي به ڇي وڻندو آهي؟"

"ها سڀ ماڻهو هو."

"پر تون ڪيڏانهن ٿو وڃين؟"

"مان پنهنجي ماءُ سان ملڻ ايٿنز وڃي رهيو آهيان. مان گذريل پندرهن سالن کان ساڻس نه مليو آهيان، مونکي يقين آهي ته هوءَ هوائي اڏي تي مون کان اڳ ئي منهنجي انتظار ۾ هوندي."

"بيوقوف! تون هن جهاز وسيلي نه وڃ، ڇو ته هي جهاز ايٿنز نه پهچي وڃي." منهنجي واتان اهو نڪرندي انڪي ويو. مان وري "منهنجو دوست ڇي" پڙهڻ ۾ مصروف ٿي ويس.

جهاز ڪي اڏامندي اڃا ويهه منٽ مس ٿيا هئا، جو ايئر هوسٽس فرسٽ ڪلاس جي پنجن ئي مسافرن جي خدمت چاڪري شروع ڪري ڏني. نه مان ۽ نه سليم ڪجهه کائڻ لاءِ تيار هئاسين. ايئر هوسٽس ڏاڍي حساس هئي، چيائين، "جو ڪجهه گهرجي، ٻڌايو." مون

ڪافيءَ جو آرڊر ڏنو ۽ سليم بيئر جو- پر هن جي ورورپڇڻ سبب اسان پريشان ٿي رهيا هئاسين. مون بهانو ڪيو، ته منهنجي پيٽ ۾ سور آهي، ۽ ڪمبل گهريم. ڪمبل پنهنجي هنج ۾ ڪٺي رکيم، جيئن پنهنجي پرس مان هينڊ گرينڊ ڪڍي سگهان. پستول ڪڍي مون پنهنجي پينٽ جي مٿئين حصي ۾ اهڙي نموني رکيو، جيئن ڏسڻ ۾ نه اچي- سليم هڪ اسپرين جي گوريءَ لاءِ چيو. مون کي ڊپ ورائي ويو ته ايئر هوسٽس فرسٽ ڪلاس جي ٻن مسافرن جي بيمار ٿيڻ تي پريشان ٿيندي، ۽ اهو به ڊپ هوم ته چا واقعي سليم جي مٿي ۾ سور ته نه پئجي ويو آهي! پر جڏهن سليم گوري وٺي پينٽ جي کيسي ۾ وجهي ڇڏي، تڏهن مون تڏو ساهه کنيو. جيئن ئي فرسٽ ڪلاس جو هڪ مسافر لائونج کان موٽيو، مون سليم کي اشارو ڏنو ته هو ڪاڪ پٽ ڏانهن وڃي، جو ته ساڳي پل هڪ ٻئي ايئر هوسٽس جهاز اڏائيندڙن لاءِ لنچ کڻي، ڪاڪ پٽ جو دروازو کولي رهي هئي. سليم موقعو تاڙي ورتو، ۽ ٽپ ڏئي سندس اڳيان وڃي پهتو. ايئر هوسٽس رڙ ڪئي، "اوهه- نه!" ۽ ٽري پري وڃي ڪري. کوڙ جو ڏاڍو آواز ٿيو، پر زخمي ڪو به نه ٿيو. مان سليم جي ڪڍ هيس. ايئر هوسٽس کي تنبيهه ڪيم ته رستو نه روڪي. هن ڏڪندي ڏڪندي رستو ڏنو. سليم ايڏو ويڪرو هو، جو مان اڳيان ڏسي

به نٿي سگهيس. البت مون سليم کي اهو چوندي ٻڌو ته، ”جهاز کي چي گويرا ڪمانڊو يونٽ، پي-ايف-ايل-پي-سان لاڳاپيل، اغوا ڪيو آهي- ۽ هاڻي جهاز جي نئين ڪپتان جو نالو شاد به ابو غزالا آهي.“

انهيءَ اعلان جي وچ ۾ منهنجو پستول سُري اچي، پينٽ جي وچ تي پهتو. مان اهو ڪڍڻ لاءِ جهڪيس ته جهاز جي عملي جا ڊپ وچان ڪارائيل چهرا مون کي نظر آيا. مونکي هڪ پل لاءِ اهو سڀ ڪجهه يوڳ جهڙو لڳو. مون من ئي من ۾ ڪلي ڏنو. پستول سنڀالي رکيم، ۽ ڪاڪ پٽ ۾ هينڊ گرينڊ ڦيرائيندي داخل ٿيس، ۽ اعلان ڪيم ته، ”مان نئين ڪپتان آهيان.“ جهاز جو عملو مونکي ڏسي حيران ٿي ويو. مون پنهنجي صلاحيتن جي ڀرپور اظهار خاطر هينڊ گرينڊ جي سيفٽي پن، انهي واردات جي تحفي طور پاڻ ڪان اڳ واري ڪپتان ڪارٽر کي ڏني. هن ڏاڍي عزت سان انڪار ڪيو، ۽ مون پن سندس پيرن تي ڪيرائيندي تقرير ڪئي، ”جيڪڏهن تو منهنجو حڪم نه مڃيو، ته پوءِ جهاز ۽ مسافرن جي ذميواري تنهنجي مٿان ٿيندي- ۾ ها، تون انگريزي سمجهين ٿو يا نه؟ ٻڌ! تون بس منهنجي هدايتن تي عمل ڪر- بيوقوفيءَ وارا سوال نه ڪجانءِ، اهو ئي تو لاءِ چڱو ٿيندو.“ جيتوڻيڪ مونکي چاڻ هئي ته جهاز ۾ پوڻن ڇئن ڪلاڪن تائين هلڻ جو تيل موجود آهي، پوءِ به انجنير تي رعب

وجهڻ لاءِ چيم، ”توهان وٽ ڪيتري وقت لاءِ تيل آهي؟“

”ٻن ڪلاڪن لاءِ.“ انجنيئر چيو.

”ڪوڙا! دغاباز، مونکي ٻہ بوئنگ بابت سموري ڄاڻ آهي. هاڻي جيڪڏهن تو ڪوڙ ڳالهايو تہ منڍي ڀڃي رکندي سانءِ.“ پائلٽ منهنجي ڪاوڙ گهٽائڻ جي ڪوشش ڪئي؛ پر مان ڪاوڙ ۾ ڪٿي هيس، مان تہ بي انتها خوش هيس. پائلٽ جهاز جي عملي کي نئين ڪپتان جا حڪم مڃڻ جون هدايتون ڏنيون. هاڻي مون کي اندازو ٿيو تہ ڪپتان سهڪار ڪري رهيو آهي. مون هن کي ريڊيو روم ملائڻ لاءِ چيو، جيئن مان اطالوي عوام آڏو وضاحت ڪري سگهان. ڪپتان چيو، ”اسان اڃا گهڻو پري آهيون.“ پر مون کيس ڪوشش ڪرڻ لاءِ چيو، پر ڪو ڪڙ نيل نہ نڪتو. مون ايئر هوسٽس کي اسان جو سامان ڪٿي اچڻ لاءِ چيو، ۽ چيومانس تہ فرسٽ ڪلاس جي سڀني مسافرن کي ٽورسٽ ڪلاس ۾ موڪلي ڇڏيو. پوءِ انٽرڪام تي مسافرن اڳيان هي سنيهو پڙهيو، ”مان توهان جو ڌيان چاهيان ٿي. مهرباني ڪري پنهنجا حفاظتي بيلٽ ٻڌي ڇڏيو. توهان سان توهانجي نئين ڪپتان مخاطب آهي. پي-ايف-ايل-پي- جي چي گويرا ڪمانڊو يونٽ، ٽي-ڊبليو-اي جي هن اڏام تي پنهنجو انتظام سنڀالي ورتو آهي. سمورن مسافرن کي هدايت ٿي ڪجي تہ هيٺين

حڪمن جي پابندي ڪن.

(١) پنهنجي سيٽن تي خاموش ويٺا رهو.

(٢) پنهنجي حفاظت لاءِ پنهنجا هٿ، پنهنجي مٿي جي پٺيان رکو.

(٣) اٿڻ جي ڪوشش نه ڪيو- نه ته ٻين مسافرن جي جان به اوهان خطري ۾ وجهي ڇڏيندا.

(٤) اسان اوهانجي ضرورتن کي پورو ڪرڻ جي ڪوشش ڪنداسين.

"توهان ۾ هڪ اهڙو مسافر به آهي، جيڪو فلسطيني ٻارن، عورتن ۽ مردن لاءِ بي گناهه پريشانين جو سبب بڻيو آهي. اسان آن کي فلسطيني انقلابي عدالت آڏو پيش ڪرڻ چاهيون ٿا، باقي توهين سڀ اسانجي فلسطيني تنظيم جا مهمان آهيو. توهان سڀني کي مذهب ۽ قوميت جي تعصب کان مٿيرو، اها اجازت هوندي ته جهاز جي حفاظت سان لهڻ کان پوءِ، جيڏانهن چاهيو، ۽ جيئن چاهيو، وڃي سگهو ٿا. اسانجي منزل هڪ دوست ملڪ آهي، ۽ توهانجي ميزباني به دوست ڪندا."

مون جيئن ئي اهو پيغام پڙهي پورو ڪيو، تڏهن محسوس ڪيم ته جهاز اسانجي مطلب واري رستي کان ٻي پاسي پيو وڃي. مون ڪاوڙ مان ڪپتان کي چيو ته شرارتن کان پاسو ڪري. جيڪڏهن هو چاهي ٿو ته جهاز ۽ مسافر حفاظت سان منزل تي پهچي وڃن ته

هڪڙم جهاز کي صحيح رستي تي وٺي هلي — هائي سليپر مونکي ياد ڏياريو ته، پندرهن منٽ گذري ويا آهن، جو مون مسافرن کي هٿ مٿي ڪري رکڻ لاءِ چيو هو. مون هڪدم هدايت ڪئي ته هو آرام سان ويهن؛ چاهين ته سگريٽ به پي سگهن ٿا. مون ڪائن تڪليف جي معافي به گهري. ايتري ۾ هڪ ايئر هوسٽس اچي پڌاهو ته گهڻا مسافر انگريزي نٿا ڄاڻن، جنهنڪري ڪين ڄاڻ ڪونهي ته مون ڇا چيو آهي. ايئر هوسٽس منهنجو سنيهو فرانسيسي ۾ ترجمو ڪرڻ جي حامي ڀري. مون سنيهو ٻيهر پڙهيو، ۽ مسافرن کي يقين ڏياريم ته، اسانکي بس هڪڙي ئي مسافر جي ضرورت آهي.

هڪ اسرائيلي عرب صالح المسلم به جهاز ۾ سوار هو؛ اِن سوچيو هوندو ته اسان کيس پڪڙي مارڻ ٿا چاهيون. جو هو ڏاڍو ڊڄي ويو هو. اسانجي چولبدل، دهشت پسنديءَ جي ترڪيب جو نتيجو اهو نڪتو، جو عام مسافرن جو ڊپ ختم ٿي ويو، ۽ ماڻهن اسان سان تعاون ڪيو. اسان مسافرن اڳ وضاحت ڪئي، ته اسانکي ڪنهن مسافر سان دشمني ڪانهي — پر اسان وچ اوڀر ۾ آمريڪي هٿ چراند ڪان سخت نفرت ڪريو نٿا. پوءِ اسان اهو اعلان ڪيو ته ڪنهن دوست ملڪ ۾ پهچي اسان جهاز تباهه ڪنداسين. اهو اعلان اسان دمشق پهچڻ کان فقط هڪ ڪلاڪ اڳ ڪيو.

انهيءَ وچ ۾ مون ريڊيو ڪنٽرول وسيلي زمين سان

ڳانڍاپو پيدا ڪيو، ۽ يوناني انقلابين ۽ ڏکڻ يورپ جي مالڪن کي سڪ جا سنيها ڏنا. مون اعلان ڪيو، ته يوناني ڪرنل، اسانجي انقلابين کي آزاد ڪن.

هر ڳالهه ٺيڪ ٿي رهي هئي. اسان وچي مصري آبزرويشن ٽاور جي حدن ۾ پهتاسين. مون ڪنٽرولر کي پنهنجي سڃاڻپ عربي ڳالهائي ڪرائي، ۽ چيم ته مصري عوام کي اسان پاران انقلاب جون واڌايون ڏي. مون چيو، ”مان ليڊا وچي رهي آهيان.“ هُن ڪِلي چيو، ”ليڊا وچي ڇا ڪندين؟“ چيم، ”مان ابائو وطن ڏسندي س.“

”ڇا توکي يقين آهي ته ڏسي سگهنديئه؟“ هن پڇيو.

”ها، مونکي پڪ آهي.“ مون چيو. ان ڏهن هن مونکي خطرن جي چاڻ ڏيڻ ٿي گهري، پر مون بٽڻ بند ڪري ڇڏيو.

ڪجهه منٽن کان پوءِ مان فلسطين جو ساحل ڏنڌ ۾ ويڙهيل ڏسي سگهيس ٿي. جيئن جيئن مان اباڻي ڌرتي جي ويجهو پوندي ٿي ويس، تيئن محسوس ٿيو ٿي ڪيم ته منهنجي عشق ۽ مون ۾ ڳنڍيل مقابلو آهي، هڪ هئي کي پاڪر ۾ پيرڻ جو. مان پنهنجي محبوبا ڏانهن اڏرندي ٿي ويس... ۽ پوءِ مونکي پنهنجو حق ياد آيو، ۽ مون پائلٽ کي هيٺ لهڻ لاءِ چيو، ۽ مون قبضي هيٺ آيل فلسطين ۾ موجود پنهنجي ساٿي

جلاوطنن کي مخاطب ٿي سنهو ڏيندي چيو، ته اسان پنهنجي ڌرتيءَ ڏانهن جلد ورنداسين. مون کين ثابت قدم رهڻ جي تلقين ڪئي، ۽ اسرائيلي قلعي کي چور چور ڪرڻ جو اظهار به ڪيم. مون عربيءَ ۾ ليڊا ٽاور کي ٻڌايو ته اسان جو جهاز لهڻ وارو آهي، پر هن کي سمجهه ۾ نه آيو. پائلٽ مون کي چيو ته اسان کي ڪليئرنس جو انتظار ڪرڻ گهرجي. پر مون چيو، ”هيءَ منهنجي ڌرتي آهي. هتي لهڻ لاءِ اسرائيلي ڪتڙن کان اجازت وٺڻ مون لاءِ ضروري ناهي.“

پوءِ مون ٽاور سان انگريزيءَ ۾ ڳالهائيندي چيو، ”اسان وري پهچي ويا آهيون. شاديه ابو غزاله، وري زندگيءَ ۾ اچي وئي آهي. لڪين شاديه هتي وَر وَر ڪري ايندبون، ۽ پنهنجي ڌرتي واپس وٺنديون.“ اسرائيلي ٽاور ڊپ کان ڪنبڻ لڳو هوندو، جڏهن مون چ و ته، اسان جهاز کي هوائي اڏي تي تباهه ڪنداسين.... گهڙي پل ۾ ئي ٽي اسرائيلي ميراج جهاز فضا ۾ اڀريا ۽ اسان کي ڌرتيءَ تي لهڻ کان روڪڻ جي ڪوشش ڪيائون. مون انٽر ڪام کي اهڙي نموني آن ڪيو، جيئن مسافر به سڀ ڪجهه ٻڌي سگهن. مون هڪ وار وري اعلان ڪيو ته پائلٽ ۽ اسرائيلي، جهاز ۽ مسافرن جي حفاظت جا ذميوار آهن. جيڪڏهن اسان جي حڪمن جو پورائو ڪيائون ته اسان کين ڪوبه نقصان نه رسائينداسين.

سائي پائلٽ چيو ته، جيڪڏهن ڪيس اسرائيلين سان ڳالهائڻ جي موڪل ڏني وڃي ته هو کين سمجهائڻ جي ڪوشش ڪندو. مون ڪيس اجازت ڏني. هن چيو، ”پاپولر فرنٽ آزاد عرب فلسطيني ماڻهن هينڊ ڪري هن ان جهاز کي تباهه ڪرڻ جي ڌمڪي ڏني آهي، جيڪڏهن توهان جي ميراج جهازن رستو نه ڏنو.“ هيل ٽائين اسرائيلي ٽاور اسان کي ٽي-ڊبليو-اي ۸۴۰ چئي ڳالهائي رهيو هو. مون کي ڪاوڙ اچي وئي ۽ کيس چپ رهڻ لاءِ چيم. بٽڻ بند ڪندي مون چيو، ”جيستائين پاپولر فرنٽ عرب فلسطين ڪري نه ڳالهائيندا، مان توهان جي ڪابه ڳالهه نه ٻڌنديس.“

گهڙي ڪن ۾ هن جو لهجو بدلجي ويو، ۽ هائي اسان حيفا جي ويجهو پهچي ويا هئاسين. پائلٽ پڇيو، ”هاڻي، مان ڇا ڪيان؟“ مون چيو، ”اسان کي ابائي ڌرتيءَ مٿان ۰، منٽ چڪر هڻو آهي.“

هاڻي منهنجي سامهان بابي جو چهرو ايريو، ۽ چيائين، ”اسان ڪڏهن گهر اينداسين؟“ مان خاموش ٿي ويس. مون فلسطين جي ساوڪ ۽ پهاڙن کي ڏٺو. هيٺ تل ابيب ڏسڻ ۾ آيو ٿي. منهنجي دل ڀرجي آئي، ۽ مون روئي ڏنو. ”بابا! اسان پنهنجي وطن ضرور ورنداسين، ۽ پنهنجي وڃايل عزت وري حاصل ڪنداسين پوءِ هڪدم احساس ٿيم ته مشن تي ذاتي احساس حاوي پوندا ٿا وڃن. پائلٽ کي چيم، ”لبنان هلو، جتي

منهنجا ديس واسي مهاجر طور پيا رهن." اسرائيلي جهاز اسانجو پيڇو ڪندا رهيا، پر لبناني سرحد وٽ هو غائب ٿي ويا.

پائلٽ چيو، "اسانکي بيروت ۾ لهڻ لاءِ ڪليئرنس لاءِ چوڻ گهرجي."

مون چيو، "هي عرب ملڪ آهي." اسان بيروت مٿان چڪر هڻڻ کان پوءِ پائلٽ کي دمشق هلڻ جو حڪم ڏنو.

هن اعتراض ڪيو، "اهو هوائي اڏو ۷۰۷ بوئنگ لاءِ قطعي مناسب ناهي." مون وري ڪاوڙ مان چيو، "تنهنجي خيال ۾ اسان ايترو غير ترقي يافته آهيون، جو تنهنجي هن واهيات جهاز کي لاهي نه سگهنداسين؟"

پائلٽ ڪوبه جواب نه ڏنو. مون مائڪرو فون ورتي، مسافرن سان آخري دفعو ڳالهايو، "جهاز لهندي ئي خالي ڪري ڇڏيو. خدا ڪري، شام ۾ اوهانجو وقت سٺو گذري. مونکي يقين آهي ته اسان سٺي لينڊنگ ڪنداسين."

پيٽرول جي بتي ڳاڙهو نشان ڏيکاري رهي هئي. ڪپتان ڪليئرنس ورتو، ۽ جهاز لهڻ لڳو. مون وري چيو، "جهاز حفاظت سان لاٿو وڃي. ڇو ته جيڪڏهن سان ڪريش ته هونبه گرينڊ به ڪري، ڦاٽي پوندو - ۽ هڪ سٺي سفر جي پڄاڙي خراب ٿي ويندي." ڏاڍي آرام سان جهاز لٿو، ۽ ڏن منٽن جي اندر خالي به ٿي

ويو. مون ۽ سليم، ماڻهن کي آرام سان سامان لاهڻ لاءِ چيو ٻيءَ، پر ماڻهو ڊپ وچان پيرين اگهاڙا وٺي ڀڳا. حد ته اها ٿي جو جهازي ٻه پنهنجا ٻوٽي فارم اتي ڇڏي هليا ويا. جيئن ئي ڪيپٽن ڪارٽر ٻاهر آيو، مون کيس سليوٽ ڪيو، ۽ ٿورا ڪار، جا ٿورا مڃيم. هن مونکي حيرانيءَ منجهان ڏٺو، ۽ پوءِ چيو، "توهانجي مهرباني!"

مون جهاز جانچي ڏٺو. سڀورا مسافر هليا ويا هئا. سليم ڪاڪ پٽ کي تارن سان ملايو، ۽ فيوز لڳايو. مون ايمر جنسيءَ جي ٽنل دريءَ کان ٻاهر ٽپو ڏنو. سليم منهنجي پٺيان آيو، ۽ ڪاهن تي اچي لڳو. پر جهاز ۾ ڌماڪو نه ٿيو. سليم جي ذاتي دليري هئي، جو هو وري جهاز ۾ ويو. وري هر شيءِ کي جانچي، فيوز هنيائين. هاڻي شامي فوج ٻه اچي وئي هئي، مون هنن جو ڌيان هٽايو. "هن پاسي اسرائيلي فوجي ويا آٿو، وڃو انهن کي پڪڙيو." سليم اڃا جهاز ۾ هو. مونکي سندس سلامتيءَ جي ڳڻتي هئي، مان سندس بهادريءَ ۽ بي غرض جذبي جو قدر ڪندي هئس. مان پاڻ اندر وڃڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ناڪام رهيس. هڪدم سليم ٻاهر آيو، ۽ ڏاڍي اعتماد سان هٿ لوڏيائين. جهاز ۾ اڃا ڌڪاءُ نه ٿيو هو. سليم جهاز جي ڀرن مٿان گوليون هنيون. پر جهاز ۾ تيل نه هيو ٿي ڪونه، جنهن ڪري گولين سان ٻه ڌڪاءُ

نہ ٿيو. نيٺ جڏهن ٻاهر ڏٺيسين، تڏهن هڪدم اسان
ويهہ فوٽ پري ٿي وياسين. مسافر هالي اڌ ميل کن
پري وڃي چڪا هئا، ۽ جهاز کي ٻاهر منجهہ ڏسي
رهيا هئا. ڌڪاءَ جو آواز ٻڌي شامي فوجين پوئتي
منهن ورايو، منظر ڏسي حيران ٿي ويا. هو اڃا ٻہ
وڌيڪ حيران ٿيا، جڏهن مان ۽ سليم هٿيارن سوڌو وڃي
وٽن پيش پياسين. الهدف جو فوٽو گرافر، جنهن کي
فرنٽ وارن پيرا شوٽ وسيلي هن واقعي جي فلم
ڪڍڻ لاءِ لاٿو هو، اهو سڄو منظر ڏسي ايڏو جوش
۾ اچي ويو هو، جو فلم ڪڍڻ وقت هو ڪئميرا جو
لينز لاهڻ ٻہ وساري ويٺو هو.

اسان جا شامي ميزبان اسان کي ايئر ٽرمنل
تائين وٺي ويا، ۽ مون مسافرن اڳيان مختصر تقرير
ڪئي: "دوستو! اڄ واري وقت ۾ اوهان جي سهڪار
۽ مهربانيءَ لاءِ اوهان جا ٿورا! مان، ڪپتان شاديہ ابوغزالا
آهيان، پر اهو منهنجو نالو ناهي. منهنجو نالو خالده آهي.
شاديہ اها لافاني عورت هئي، جنهن لکيو، 'همت وارن کي
ماڻهو وساريندا ناهن، پر انهن جا قصا ۽ ڪهاڻيون عوام
جي ميراث هونديون آهن.' هي اهو فلسفو آهي جنهن کي
مورخ ۽ تجزيو ڪندڙ سمجهي نہ سگهندا. شاديہ کي وساري
نہ سگهبو، جو پاپولر فرنٽ ۽ انقلابين جي نئين ٽهيءَ
لاءِ هن راهون ڏنيون. مان توهان کي ٻڌائڻ ٿي
چاهيان تہ، شاديا، نبلوس جي علائقي جي هڪ عرب

عورت هئي. هوءَ ماسترياڻي هئي، ۽ پاپولر فرنٽ جي ڪُنجهين سرگرمين جي اهم ڪارڪن هئي. ٢١ نومبر ١٩٦٨ع تي هوءَ پنهنجي ئي گهر ۾ هڪ ڌماڪي سان مري وئي، ڇو ته ان وقت هوءَ گهر ۾ فرنٽ لاءِ هينڊ گرينيڊ ٺاهي رهي هئي. مون ٨٤٠ آڌام تي سفس نالو ان ڪري اختيار ڪيو، جيئن عورتن، ٻارن، پوڙهن ۽ مردن تي ٿيل اسرائيلي ظلمن جو داستان اوهان کي ٻڌائي سگهان. جڏهن ته هو اسان جي ظلمن جا هٿ ٺوڪيا داستان روز اوهان کي ٻڌائي رهيا آهن. اسان ٨٤٠ ٽي ڊبليو اي جو رستو ان ڪري بدلايو ته، پهريون ته اها هڪ وڏي آمريڪي هوائي ڪمپني آهي، ٻيو ته اهائي هوائي ڪمپني اسرائيلين کي سهولتون ڏئي رهي آهي. آمريڪا، اسرائيل کي سڀ کان وڌيڪ امداد ڏئي آهي، جنهن ۾ وڏي تعداد ۾ هٿيار پڻ شامل آهن. اسرائيل کي ٽيڪس جي معافيءَ سان آمريڪي ڊالر پڻ ملي رهيا آهن، ۽ عالمي ڪانفرنس ۾ آمريڪا اسرائيل جي پٺ ڀرائي به ڪري رهي آهي. اسان آمريڪا جي خلاف ان ڪري آهيون جو اهو هڪ سامراجي ملڪ آهي. ۽ اسان جو يونٽ چي گويرا ڪمانڊوز ان ڪري ٿو سڏائي، جو اسان چي گويرا جي قتل جي آمريڪي سازش تي لعنت وجهي رهيا آهيون؛ ۽ اسان چي کي ٽئين دنيا ۽ انقلاب جو نمائندو ٿا

سڃهون. اسان جهاز جيڏا ان ڪري وٺي ويا هئاسين، جو مان ۽ سليم، ٻئي جيڏا جا ڙهاڪو آهيون، ۽ اسان ١٩٤٨ع ۾ آتان لوڏيا ويا هئاسين. اسان توهان کي تل ابيب ان ڪري وٺي ويا هئاسين، جو اسان اسرائيلين کي ٻڌائڻ ٿي گهريو ته جڏهن عرب جارحيت اختيار ڪن ته توهان لاءِ بچاءَ جي ڪابه واٽ نه بچندي. اسان توهان کي دمشق ان ڪري وٺي آياسين ته عربن جي سرزمين جو هي حصو دل واري حيثيت رکي ٿو، ۽ شامي ماڻهو ڏاڍا مهمان نواز ۽ سٺا آهن. اسان کي يقين آ ته توهان جو دمشق جو وقت سٺو گذرندو. اسان کي اها به اميد آهي ته واپس وڃي توهان پنهنجن دوستن کي ٻڌائيندا ته هو اسرائيل، وچ اوڀر جي جنگي علائقن ۾ نه وڃن. مهرباني ڪري پنهنجي پاڙيسرين کي ٻڌائيندا ته اسان به توهان جيان امن پسند، ۽ حفاظت سان پنهنجي ملڪ ۾ رهڻ جا خواهشمند آهيون. آمريڪين کي وڃي ٻڌايو، ته جيڪڏهن ڪين جنگ پسند ناهي، ۽ هو ٻين جي استحصال جا مخالف آهن، ته هو پنهنجي حڪومت کي اسرائيل جي مدد ڪرڻ کان روڪين. پنهنجي حڪومت کي اهو پڻ ٻڌايو ته اسرائيل اڄڻ جو مطلب اهو به آهي ته، اوهان اسان جي حقن، انقلاب ۽ امن جو رستو روڪي رهيا آهيو- مظلومن سان محبت ڪرڻ وارن کي اسان جو سلام."

۲۹ آگسٽ ۱۹٦۹ع تي شام ڇهين وڳي جووقت هو.
مون جيئن ئي تقرير ختم ڪئي، ڏٺم، منهنجو يوناني
دوست هڏڪيون ڀري روئي رهيو هو، ۽ هڪ آمريڪي
عورت کيس دلاسو ڏئي رهي هئي. مون کي چاڻ ڪانهي
ته هن فقط مون کي سفر جي ساٿيءَ طور ياد رکيو
هو يا نه. مان ۽ سليم مسافرن سان ملڻ ۽ مٺائي ورهائڻ
لڳاسين. ٻه پوڙهيون عورتون هڪ ٻئي کي آٿت ڏئي رهيون
هيون، ”شڪر ڪر، دمشق ۾ جيئرا ته آهيون.“

شامي حڪومت مسافرن جي ڪسٽم ڪان تلاشي
ڪرائي، کين هوٽل ۾ وٺي ويئي. ڇهن اسرائيلين کان
سواءِ، سڀني کي آزاد ڪيو ويو. هڪ آمريڪي عورت
کي گوڏي جي هڏي ٽٽڻ ڪري اسپتال ۾ داخل
ڪيو ويو. ۳ سيپٽمبر تي چئن اسرائيلين کي آزاد ڪيو ويو،
باقي ٻن کي شامي فوج جي ٻن پائلٽن جي عيوضي ۾ آزاد ڪيو
ويو. مون کي ۽ سليم کي پوليس هيڊ ڪوارٽر موڪليو ويو.

جيتوڻيڪ اسان هوائي اڏي تي شامي ماڻهن کي
تاڙين جي آجيان سان لٽا هڻندي ڏٺوسين، ۽ شامي آفيسر به
ڏاڍي محبت سان مليا هئا، پر هاڻي هڪ مٿي ڦريل
ڪرنل پڇا ڳاڇا شروع ڪري ڏني:

”توهان ڇا ٿا سمجهو، توهان ڇا آهيو؟“

”توهان جهڙا سپاهي.“ مون چيو.

”نه!“ هن ڪاوڙ مان چيو، ”توهان دهشت پسند
تنظيم آهيو.“

"آهيون .... مان انقلابي سڏائڻ واري عرب ملڪ شام ۾ آهيان يا اسرائيل ۾!" مون ڪاوڙ مان چيو.

ڪرنل ڪي منهنجو لهجو چڱو نہ لڳو. چيائين، "تنهنجو ايڪشن فدائين جهڙو ناهي. اهو دهشت پسندي آهي."

"سائين! مون کي جيڪو حڪم مليو آهي، مون اهو پورو ڪيو آهي. جيڪڏهن توهان اسان جي انقلابي تنظيم جي ڪارڪردگيءَ واري عمل تي بحث ڪرڻ ٿا چاهيو تہ، اهو پوليس ٿاڻي ۾ تہ نٿو ٿي سگهي." مون وٽ ڪان ٻاهر ٿيندي چيو.

پر هن منهنجي ڳالهہ ٻڌي-اڻ ٻڌي ڪري چيو، "تنهنجي سکيا ڪٿي ٿي آهي؟"

"مان وڌيڪ ڪنهن بہ سوال جو جواب نہ ڏيندس. مان پنهنجو، ۽ پنهنجي پارٽيءَ جو نالو ٻڌائي چڪي آهيان." مون چيو.

ڪرنل اسان کي اونداهين ڪوٺڙين ۾ بند ڪرڻ، ۽ ٻہ ٻہ سوڙيون ڏيڻ جو حڪم ڪيو. رات جو الڪل ٻارهين وڳي اسان کي جانچ لاءِ ٻي ماڙ تي آندو ويو. مون پنهنجو نالو خالده ٻڌايو هو، ۽ هنن کي قطعي پڪ هئي تہ اهو نالو غلط آهي. انچارج آفيسر ڪجهہ وڌيڪ چالاڪ ۽ هوشيار هو. هن پنهنجي اسسٽنٽ کي اسان لاءِ ڪاڏو آڻڻ لاءِ چيو، ۽ ٻڌائڻ لڳو تہ هو پاڻ فلسطيني انقلابي تنظيم سان ڪيترو لاڳاپيل

آهي. مون دخل اندازي ڪندي چيو، ”ڪرنل جا ته اهڙا خيال ناهن.“

”ڪير ڪرنل؟“ هن پڇيو.

”اها ڇاڻ ته توکي هئڻ گهرجي.“ مون آرام سان چيو.

اسسٽنٽ ماني کڻي آيو، پر مون کائڻ کان انڪار ڪندي چيو: ”جيسين مون کي آزاد نٿو ڪيو وڃي، مان کاڌو نه کائيندس.“

”چڱو، جيڪڏهن توکي آزاد ڪيو وڃي ته تون ڪيڏانهن ويندين؟“ هن پڇيو.

”پنهنجي ملڪ فلسطين.“

آفيسر پيون به گهڻيون ڳالهيون پڇيون پر منهنجو هڪڙو ئي جواب هو، ”ڪوبه تبصرو نه.“ رات جو دير سان مون غسلخاني وڃڻ لاءِ چيو. مون سان گڏ هڪ پوليس جو ماڻهو هليو، حڪم موجب ڪيس اڳ ۾ منهنجي تلاشي وٺڻي هئي. مون کيس چيو، ”جيڪڏهن تو منهنجي جسم کي هٿ لاتو ته مان گوڙ ڪندس.“ چوندس هن منهنجي عزت تي حملو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. هن حڪم جي پرواهه نه ڪئي. مون کي منهنجي سيل ۾ وٺي آيو. مون چوڪيدار کي سگريٽ آڻي ڏيڻ لاءِ چيو. هن انڪار ڪيو. مون هڪ سگريٽ کي احتياط سان استعمال

ڪري سگهجي رات ڪاٽي. مان نه ته ننڊ ئي ڪري سگهيس، ۽ نه ڪنهن سان ڳالهائي ئي سگهيس. سڄي رات مون گارڊ کي چڪر هڻڻ تي مجبور ڪيو. خبر ناهي، صبح جو هو ٿڪل هو يا نه - پر مون اهو عمل چئن راتين تائين جاري رکيو.

٣١ آگسٽ جي صبح تي مون لاءِ نيرن سيل ۾ آندي وئي. مون انڪار ڪندي ڪاوڙ مان چيو ته مان بک هڙتال تي آهيان - مون ٽن ڏينهن کان ڪاڌو نه کاڌو هو، ۽ سگريٽ پي رهي هئس. مان اڪيلي بور به ڏاڍي ٿي رهي هئس، پر مون کي ڄاڻ هئي ته منهنجا ڪامريڊ، منهنجي انهيءَ ڪاميابيءَ تي ڏاڍا جشن ملهائي رهيا هوندا. منجهند جو مون، وچ ۾ لڳل پارٽيشن کي مروڙي، ايتري جڳهه پيدا ڪري ورتي هئي جو اسان ٻئي آهستي ڳالهائي سگهون. مون هن کي هوائي اڏي تي پڪڙيل عورت جو قصو ٻڌايو. هو اهو ٻڌي ڏاڍو کليو. گارڊ کلڻ جو آواز ٻڌي سمجهيو، شايد مان چري ٿي پئي آهيان. هو ڊوڙندو آيو، پر مون کي باقاعدي هوش حواس ۾ ڏسي گهٻرائجي ويو، ۽ سوراخ ڏسي هوشيار ٿي ويو. هن مون کي دهشت پسند چئي، خراب نتيجن جي ڌمڪي ڏني. مون سوراخ وڏي ٽهڪ ڪري چيو، ”وڃ، ٻڌاءِ وڃي پنهنجن آقائن کي!“

انهيءَ شام جو هڪ ٻيو ڪرنل اسان سان ملڻ آيو.

هو سادا ڪپڙا پهريل هو، ۽ پاڻ ڪان اڳ واري ڪرنل ڪان سٺي طبيعت جو لڳي رهيو هو. هن پنهنجي سڃاڻپ ڪرائيندي چيو ته مان شامي ايئر فورس الناصر شعبي ۾ فلسطيني پائلٽ آهيان، ۽ مان هاڻي ٻي محاذ ڪان موٽيو آهيان، ۽ ٽولاءِ مجاهدن پاران سڪ جو سنيهو کڻي آيو آهيان.

مون چيو، "جيڪڏهن اسان کي انقلابي ٿا چئو ته پوءِ اسان کي جيل ۾ ڇو رکيو اٿو."

"تو آخر بک هڙتال ڇا لاءِ ڪئي آهي؟"

هن منهنجي سوال جو جواب ڏيڻ بنا، ٻيو سوال ڪيو.

"ان ڪري جو مون سان مجرمن وارو سلوڪ پيو ڪيو وڃي، ۽ مان آفيسرن جي حقارت جهڙي رويي تي سخت احتجاج ٿي ڪيان."

هن چيو، "ڪجهه پئسن يا ڪنهن ٻي شيءِ جي ضرورت هجئي ته ٻڌاءِ."

مون فخرسان چيو، "مون وٽ پئسا به آهن، ۽ ٻيو به سڀ ڪجهه. مون کي هن غسلخاني جهڙي جيل مان آزاد ڪرايو."

هو ڪو جواب ڏيڻ بنا هليو ويو.

پهرين سيپٽمبر تي مون کي ڏاڍي ڪمزوري محسوس ٿي، ۽ مان ڏاڍي تڪليف ۾ هئس. پيٽ، مٿي ۽ جسم

۾ سورن مون کي بي حال ڪري ڇڏيو هو. مون کي ڪي مهينا اڇي رهڻو هيو. پر پوءِ مون ماني کائڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو. انهيءَ شام مان غسلخاني ڏانهن ويندي بيهوش ٿي ويس. ۽ مون کي هوش ۾ اچڻ لاءِ هنن کي ڪجهه وقت لڳو. شامي آفيسر ڏاڍا منجهيل هئا هنن ڊاڪٽر کي سڏايو، ۽ هن مون کي ڏهي کائڻ، ڪافي پيئڻ يا بيو ڪجهه به ٿورو گهڻو کائڻ لاءِ چيو. مان انڪار ڪري هلي آيس تنهن کان پوءِ مون کي ايترو ياد آهي ته نرس منهنجو منهن ڌوئي رهي هئي، ۽ سليم مون کي اسپتال جي ايمبولينس ۾ وٺي وڃي رهيو هو. مان ٻين سيپٽمبر جي صبح تائين چڱيءَ طرح هوش ۾ نه آئي هيس. پر مان مطمئن هيس. انهيءَ مطمئن هئڻ جي احساس ڏي هوش ۾ اچڻ کان پوءِ مون کان لکرايو، "اسان کي سخت ٿيڻ گهرجي، پر پنهنجي اندر جي نرميءَ کي ضايع ٿيڻ نه ڏجي."

ڪيڏو سٺو جملو هو. پر انقلاب جي نرمي ۽ روايت اچا به خوبصورت شيءِ آهي. مون کي ڄاڻ ڪانهي ته مون انهيءَ شيءِ کي اثرائتي نموني استعمال ڪيو آهي يا نه. ٻين کي منهنجي ڪم تي تبصرو ڪرڻ جو حق آهي. جيتوڻيڪ سرمايادار ملڪن منهنجي ڪم کي دهشت گردي سڏي مون کي سخت ترين سزا ڏيڻ جي سفارش ڪئي هئي.

منهنجي زندگيءَ جي اها معجزي جهڙي گهڙي هئي، جڏهن پستل جي گهوڙي تي آگر رکي، دشمن کي پنهنجو حڪم مڃڻ لاءِ مجبور ڪيم. مان سڄي چمار دشمن تي هٿيار کڻڻ لاءِ سوچيندي رهي هيس. اهو دشمن، جنهن منهنجي ڌرتي ڦري آهي.

”او فلسطين! منهنجا عشق، منهنجي محبت، مان تنهنجي دشمن خلاف بغاوت ڪنديس. مان پنهنجي بدن جي حصن مان بم ٺاهينديس، ۽ پنهنجي روح جي تارن مان تولاءِ لباس جوڙينديس. مان پنهنجي ۽ پنهنجي پيرن جي قوت سان، پنهنجي وجود کي بم ۾ منتقل ڪري پنهنجا پهاڙ ۽ ڌرتي آزاد ڪرائيندا سين.“

اوهه! مون کي اهڙي تو، مان پاڻ کي وساريندي ٿي وڃان. مان ته ڪنهن شاعر جيان لکندي ٿي وڃان. شاعرن جا ڪارناما، هٿيارن کان وڌيڪ ڪارائتا هوندا آهن.

”او خدا! اسان جي اڄ ڪڏهن اجهاميندي! مان ڪڏهن پنهنجي گهر وينديس، ۽ زندگيءَ جو ڀرپور لطف حاصل ڪنديس.... مان هميشه ۾ رهڻ ٿي چاهيان، هتي منهنجو ساهه تو پوساتجي.“

مون سي - آئي - اي جي منهن تي جيڪا چماٽ هنئي هئي، ان تي مان ۽ سليم خوش هئاسين ته اسان هيڏي ساري طاقت جي منهن تي چماٽ هنئي آهي.

هائي آمريڪا چاهي ٿي ته پنهنجا سمورا هٿيار اسرائيل کي ڏئي ڇڏي، پر پوءِ به اسان زنده رهنداسين.

مون کي اهو پل ياد آهي، جڏهن مان ياسر عرفات جي ڪئمپ ۾ کڙو هيس. ڪئپٽن مون کي ڏسي ڪئمپ ڏکي ويو هو. ڪئمپ حڪم سڄي وارا جملا سندس واتان نڪتا هئا، "حاضر سائين! جيئن توهان چوندا، تيئن ڪندس. ٻڌايو مان ڇا ڪيان؟"

هو منهنجو ڪم ڏسي حيران ٿي ويو هو. مون کي پڪ آهي ته هن دل ئي دل ۾ آمريڪا ۽ اسرائيل تي هزار ڀيرا لعنت وڌي هوندي. ڪهڙو عجيب موقعو هوندو آهي، جڏهن هر ايڊيٽر لاور کي مجبور ڪيو ته هو اسان جو نعرو نشر ڪري "پاپولر فرنٽ - آزاد عرب فلسطين."

ياسر عرفات سڀ کان اڳ اسان جو نعرو هنيو هو. هن اهو ڏڪندڙ آواز ۾ ادا ڪيو هو. هو هڪ وچولي درجي جي آمريڪي گهراڻي جو فرد هو. جنهن کي دنيا جي هر شيءِ کان وڌيڪ پاڻ سان پيار ڪرڻ سيکاريو ويندو آهي. مون کي يقين آهي ته خود غرضي، آمريڪي خاصيت آهي. منهنجو خيال هو ته ياسر عرفات جي ذهن ۾ ڪٿي به اهو خيال نه هوندو ته هو پاڻ کي آمريڪا خاطر قربان ڪري ڇڏيندو.

مون لاءِ اها گهڙي ڪيڏي شانائتي هئي، جڏهن

مان دشمن جي جهاز ۾ اباڻي ڌرتيءَ مٿان لنگهيس....
او منهنجا خدا! آها ڪيڏي نه خوبصورت ڌرتي آهي...
منهنجو نه، دشمن هٿان پنهنجي ڌرتيءَ تي مري وڃڻ
لاءِ من گهري رهيو هو. جيئن مان تا حيات پنهنجي
ڌرتيءَ جي ذرڙن ۾ ملي وڃان. پر منهنجي انقلابي
شرافت، مون کي ذاتي خواهش کي قربان ڪري،
انهن ٻارڙن کي تحفظ ڏيڻ تي مجبور ڪيو، جن
منهنجي قوم سان ڪائي غداري يا منهنجي قوم خلاف
ڪو ڏوهه نه ڪيو هو.

۳- سيپٽمبر تي اسان کي خبر پئي ته شام وارن
ٻئن اسرائيلين کي آزاد ڪري ڇڏيو آهي، جڏهن ته
مان ۽ سليم اڃا قيد ۾ هئاسين. مون ڪاوڙ مان ڏاڍو
ڪالهايو. نرسن مون کي خاموش ڪرائڻ جي ڏاڍي
ڪوشش ڪئي، ۽ چيو ته جيڪڏهن تون آزادي چاهين
ٿي ته ڪجهه ڪاله- مون ڪاڏي لاءِ وعدو ڪيو، پر
جيڪڏهن هو مون کي ريڊيو ۽ اخبار آڻي ڏين. هنن
مون کي ريڊيو آڻي ڏنو، ۽ مون سڀ ڪان اڳ پائلٽ
واتان جهاز جي اغوا جو قصو ٻڌو. ڪجهه دير کان
پوءِ شامي فوجن جو ڪمانڊر انچيف جنرل مصطفيٰ
طلس منهنجي ڪمري ۾ آيو، ۽ منهنجي ڪارناسي کي
انتهائي چرٻاٽ چئي، مون تي يو-اي-آر جي ايجنٽ
جو الزام مڙهيو. هن اهو به چيو ته جهاز اغوا ڪري
دمشق آڻڻ جو منهنجو مقصد اهو هو ته جيئن شامي

حڪومت بدنام ٿئي، ۽ مصري حڪومت ۽ صدر ناصر کي پروپيگنڊا لاءِ مواد ملي وڃي.

مون هنن کي سمجهايو، ته فرنٽ خود مختيار ادارو آهي، ۽ اسان کنهن کان حڪم نه وٺندا آهيون ـ جڏهن مون هنن کان اسرائيلين جي آزاديءَ بابت پڇيو، ته هن چيو، ”توهان شام جي قيدي نه، مهمان آهيو.“

”مان ڪنهن به ملڪ يا شخص جي مهمان ٿيڻ نٿي چاهيان. مون کي پنهنجي وطن ڏانهن ڪم ڪرڻ لاءِ موڪليو وڃي.“ ساڳي وقت مون اهو به چيو ته ممڪن هجي ته صدر عطاسي سان مون کي ملايو وڃي. پر هن ٻڌايو ته صدر عطاسي مصر ويل آهي، نجاڻ ڪڏهن واپس اچي.

جنرل جي وڃڻ کان پوءِ مون کي ۽ سليم کي هڪ اهڙي گهر نيو ويو، جتي چار سالهو ٻيا به هئا. اسان کي اهو تجربو ٿي ويو هو ته اسان جهڙن ڪاوڙ مان ڳالهايو ٿي، شامين اوتري ئي نرمي ٿي ڪئي. اسان اينديءَ پڇيو ته اسان کي ڪيترن ڏينهن لاءِ هتي ترسايو ويندو، ۽ ڇا لاءِ؟ ڪوئي جواب نه مليو. پر انهيءَ رات ئي ڏهين وڳي ڌاري ڪرنل علي زازا (حافظ الاسد جي حڪومت ۾ وزير داخلا آهي.) ٻن سپاهين ڪمانڊوز سان گڏ آيو. سڀئي شامين جي مزاحمتي فوج جو ڪالو آهي، اينڊڙ چئن ڪلاڪن

تائين اسان مزاحمتي تحريڪ، فتح جي ڪردار، فلسطين نيشنل ڪانگريس، سوشلزم جي صورت ۾ بين ڳالهين تي بحث ڪيو. جيتوڻيڪ ڪجهه ڳالهين تي اسان جو اتفاق ٿيو، پر اسان اهو محسوس ڪيو ته شام جي موجوده حڪومت، سائنسي سوشلزم بجاءِ ساڄي ڌر جي بائزم تي يقين رکي ٿي

۴ سيپٽمبر تي اسان ڏاڍا فيشن ايبل ۾ .لعزت تي ويا هئاسين. رئيس خاندان جون چار عورتون مون سان ملڻ آيون، گل پيش ڪيائون. انهن مان ٽن پاڻ کي لبناني، شامي فلسطيني عورتن جي انجمن جي عيوضي چيو، ۽ چوٿينءَ پاڻ کي فتح جي عيوضي چيو. مون هنن ڏانهن ڌڪار مان ڏسندي چيو، ”هڪ انقلابي مشن مڪمل ڪرڻ واري لاءِ ڇا گلن جو تحفو آڻبو آهي؟“ هو منهنجو رد عمل ڏسي پريشان ٿي ويون. انهن مان هڪ ته فرنٽ جي ڪارڪردگيءَ تي تنقيد ڪندي چيو ته هن مشن جو مطلب ته الاقصيٰ کي باهه ڏيڻ واري حادثي کي پٺيءَ پر ڦٽي ڪرڻ هو.

مون کين سمجهايو ته اسان جي جهاز اغوا ڪرڻ کان فقط هڪ هفتو اڳ الاقصيٰ وارو حادثو ٿيو هو. ۽ انهيءَ جو اسان جي مشن سان ڪو تعلق نه هو. پوءِ مون چيو، ته اسان ته مذهبي اتحاد جي ڳالهه ڏي نٿا ڪيون. اسان ته سامراج دشمن پليٽ فارم تي سيني کي گڏ ڪرڻ ٿا چاهيون. منهنجي مهمانن کي

منهنجي اها ڳالهه نه وڻي، ۽ هنن چيو ته انقلاب جو اهو نئون فلسفو ڪنهن نوس نتيجي جو ڪارڻ نه بڻبو. هو چارئي ڪاوڙ مان ٻاهر نڪري ويون.

٤ سيپٽمبر جي شام مون لاءِ اداسيون کڻي آئي. انهيءَ شام هڪ عظيم انقلابي هوچي منهه گذاري ويو. مون کي لڳو، ڄڻ منهنجو هڪ حصو مري ويو هجي. منهنجي من ۾ چي گويراجي موت جو ڦٽ اڪلي پيو. مان سڄي رات انهيءَ عظيم شخص جا ڪارناما ياد ڪندي رهيس، اهو سوچيندي رهيس ته فلسطيني انهيءَ کان ڇا ٿا سکي سگهن.. ٻئي صبح تي اٿي مون هڪ نظم لکيو.

(٣)

ايندڙ پنج هفتا، يعني ٥ سپٽمبر کان ١١ آڪٽوبر تائين مون کي ۽ سليم کي مختلف مهمانخانن ۾ رکيو ويو. شامي مون کان يا سليم کان ڌنل نه هئا، پر هو فرنٽ ۽ ان جي دليريءَ وارن ڪارنامن کان ڌنل هئا. کين ياد هوندو ته ١٩٦٨ع ۾ جڏهن هنن ڊاڪٽر جارج هباش کي قيد ڪيو هو، تڏهن فرنٽ وارن کين شامي پهريدارن سوڊو ڊاڪٽر هباش کي اغوا ڪري ورتو هو. شامين کي وري اهڙي ورجاءَ جو خطرو هو. پر اسان جو ٻانڌي هئڻ هڪ اهڙي

حڪومت کي آئيندو ڏيکاري رهيو هو، جنهن پاڻ
کي سڏايو ته انقلابي ٿي، پر عمل رجعت پسندن وارا
هئس. هونءَ به شامي حڪومت هالي اسان سان مهمان
جهڙو سلوڪ ڪري رهي هئي.

هو اسان کي هوائي اڏي تي وٺي ويا ۽ بوئنگ
٧٠٧ جون تصويرون ڪڍڻ جي اجازت ڏنائون. پوءِ
هنن اسان جي شڪست جو سڀ کان نفرت لائق
نشان بلو وان پيلس به ڏيکاريو، جتان ١٩٣٦ع ۾ عرب
اڳواڻ عام هڙتال ختم ڪرڻ جي تحريڪ شروع
ڪئي هئي. هي اهو عمل هو، جنهن فلسطينين
جي تقدير تي مهر هڻي ڇڏي هئي، ۽ برطانوي ۽
صيهوني قوتن کي موقعو ڏنو هو ته هو پنهنجي علائقي
مان انقلابين کي صاف ڪري ڇڏين.

١١- آڪٽوبر تي مان ۽ سليم ان وقت جي شامي
وزير دفاع سان مليا سين. (هالي اهو صدر حافظ الاسد
آهي.) اسان ٤٥ ڏينهن قيد ۾ گهاريا هئا. مون پنهنجي
دمشق ۾ رهڻ کي نقصان قرار ڏنو. جڏهن مون چيو،
اسان کي شامي بلٽ قيدي ڇو ڪيو آهي، ته وزير دفاع
وضاحت ڪئي، ته شام تي سخت دٻاءُ پئي رهيو
آهي، ته يا اسان توهان تي ڪيس هلايون، يا انهي
ملڪ جي حوالي ڪري ڇڏيون، جنهن جي خلاف
توهان اهو جرم ڪيو آهي. هن ٻنهي دٻاون کي سٺو
نه سڏيندي، لڪل لفظن ۾ اسان جي تعريف ڪندي

چيو ته، اهو ڪم شامي انقلاب کي نقصان لاهه مصري انٽيليجنس جو ٿو لڳي. تنهن تي مون ڪاوڙ مان چيو، "پتم عرب انٽيليجنس کي ايتري توفيق ڪٿي آهي، جو اهڙي مشن لاءِ سوچي به سگهي."

هاڻي حافظ الاسد پڇيو، "آخر توهان شام ۾ ڇو آيا آهيو؟"

مون چيو، "پهرين ڳالهه ته اسان جو ڪردار ختم ٿي رهيو هو. ٻي ڳالهه ته اسان مصر ۾ لهون ها يا شام ۾ - انهيءَ سان ڪهڙو فرق ٿي پيو؟ آخر ٻئي ترقي پسند عرب رياستون آهن." پر وزير دفاع کي منهنجو لفظ "ترقي پسند" نه وڻيو.

مون کيس ياد ڏياريو ته ڪرنل زازا اسان کي صدر سان ملڻ جو وعدو ڪيو هو. تنهن تي حافظ الاسد چيو، "خالده، تون وڃڻ چاهين ته آزاد آهين." مان ۽ سليم اهو ٻڌي منٽن ۾ وڃڻ لاءِ تيار ٿي وياسين. هاڻي اسد چيو ته ڪجهه ڏينهن وڌيڪ ترسو ته چڱو. پر اسان ٿورا مڃيندي چيو، "٤٥ ڏينهن ڪافي آهن. پيهر ته اوهان سان فلسطين جي جنگ جي محاذ تي ملاقات ٿيندي."

سليم شام جي علائقي حمص ۾ پنهنجي ٻيءُ ماءُ سان ملڻ لاءِ هليو ويو. مان لبنان واپس هلي آيس. خبر پيم ته منهنجي پاءُ وليد کي لبناني پوليس ماريو

آهي، جو مان جهاز اغوا ڪرڻ ۾ شامل هيس. پوءِ مان عمان هلي آيس، ۽ وحدت ڪئمپ ۾ پنهنجو ڪم شروع ڪري ڏنم.

اردن ۽ آمريڪا

هڪ پاسي فلسطيني عوام جي آزاديءَ لاءِ سنهنجون ذاتي ڪوششون جاري هيون، ته ٻئي پاسي وڏيون طاقتون وچ اوپر ني پنهنجو امن مشن مڙهڻ جي ڪوشش ۾ مصروف هيون.

يو- اين- جي امن قرارداد ۲۴۲ تي عمل ڪرڻ لاءِ سيڪريٽري جنرل يوٿانٽ ڊاڪٽر جارنگ پنهنجو هيڊ ڪوارٽر سائپرس جي شهر نڪوسيا ۾ ڊسمبر ٦٧ع ۾ قائم ڪيو. ۽ تل ابيب، بيروت، قاهره، ۽ عمان سان رابطو قائم ڪري، يوٿانٽ کي رپورٽ ڏني. يوٿانٽ رکي رکي يو- اين- ۾ غير يقيني ۽ غير ذميواريءَ وارا بيان ڏنا. جن جو متن اهو ته، ڊاڪٽر جارنگ کي پنهنجو مشن جاري رکڻ گهرجي. جيئن ڌرين ۾ تاهم جون ڪوششون جاري رهن.

ڊاڪٽر جارنگ ۹- اپريل تائين دنيا جي چوڏاري چڪر ڏنا، ۽ سندس مشن جو وقت اچي پورو ٿيو. هاڻي چئني وڏين طاقتن کي سوچڻ جو موقعو ڏنو

ويو، ۽ سندن فيصلو اهو هو ته ڳنڀير ڇهڪار،
اهو به روس ۽ آمريڪا جي ڳالهه ٻولهه وسيلي، ٻو-
ابن- جي نگرانيءَ ۾ فيصلي تي عمل ڪرايو وڃي.
اسان جي وجود جو سوال ۽ ان کان انڪار جو مسئلو
ٻو- ابن- ماں ڪٿي وڏين طاقتن جي بند منهن وارين
ٽيلين ۾ وڌو ويو. عرب اڳواڻن انهيءَ سڙهيل فيصلي
کي قبول ڪيو، جيئن هو چئي سگهن ته وڏين طاقتن
جي خواهش ۽ فيصلي کي رد ڪرڻ سندن وس جي
ڳالهه نه هئي.

اسرائيل کي احساس ٿيو ته چئني طاقتن جي ڳالهه
ٻولهه تعصب تي ٻڌل هئي. جو ته هڪ اسرائيل کي
انهن ڳالهين تي ڪوبه اختيار نه هو، ٻيو ته اسرائيلين
سوچيو ته ڪين اسرائيل جي ئي خلاف استعمال ڪرڻ
جي ڪوشش ڪئي وئي آهي. ٽيون ته ٻن طاقتن، يعني
سوويٽ يونين ۽ فرانس، اسرائيل جي پوزيشن جي باري
۾ سئو رويو نٿي رکيو. پر وچ اوڀر جي مسئلي سان
لاڳاپيل ٽيني پارٽين ۶۹ع کي عرب- اسرائيل جهيڙو ختم
ڪرائڻ سال ڪري ملهاڻن تي ڪهريو. فلسطينين جي
ڪاوڙ دور ڪرڻ لاء فلسطين جو ٽوڪٽو به هوا ۾
اڏايو ويو. آمريڪا ۽ اسرائيل والاريل علائقن ۾ انهيءَ
ٽوڪٽي جي ملڪيت قبول ڪرڻ واري جي ڳولا به
ڪئي، پر ناڪام ٿيا.

جيئن جيئن مزاحمت طاقت حاصل ڪري، عرب

عوام ۾ ڦهلجي ويئي، يو- اين- ۽ وڏين طاقتن جي وچ ۾ ڳالهين جي رفتار تيز ٿيندي ويئي. چئني طاقتن جون ڳالهيون، ٻن طاقتن جون گڏيل ڳالهيون ٿي ويون، ۽ پوءِ آمريڪا ۽ روس پنهنجي پنهنجي دڪانداري ۽ پنهنجي ملڪ جي طرفداري ڪرڻ لڳا. پوءِ اهو فيصلو ٿيو ته آمريڪا، سوويت ۽ عرب صلاح ڪار پوءِ، فيصلي ڪندڙ جي حيثيت سان ڪم ڪندي. انهيءَ نتيجي کي سامهون رکي ٩- ڊسمبر ١٩٦٩ع تي راجرز تجويزون سامهان آنديون ويون.

راجرز تجويزن جو مطلب هو ته، اميد ٿي سگهجي ته، عرب- اسرائيل جنگ جي ١٩ سالن جو الٽ، دائمي امن جي ڪوشش جي صورت ۾ ٿيندو، جو اڳ ڪڏهن اهڙي اميد نه ڪئي ويئي هئي. جيئن ته وچ اوڀر ڪنهن به سياسي ڇڪتاڻ جو سبب ٿي سگهي ٿو، تنهنڪري آمريڪا سوچيو آهي ته، جنگ جا امڪان ختم ڪرڻ، شڪ شبها دور ڪرڻ ۽ سياسي حل ڳولڻ لاءِ زور ڏجي.

راجرز اهو خيال به ظاهر ڪيو هو ته، آمريڪا جو سڌو سنئون واسطو ۽ اميدون سوويت يونين سان هيون. راجرز، ڳالهين لاءِ ڇهن اهم نقطن کي نظر ۾ رکڻ تي زور ٿي ڏنو.

١- ته جهڙڪي قومون سڌو سنئون ڪنهن معاملي سان لاڳاپيل نه هونديون آهن، سي دائمي امن جي

ڪوشش ۾ ناڪام رهنديون آهن. وڏيون طاقتون، لاڳاپيل پارٽين کي ڳالهين لاءِ راضي ڪري سگهن ٿيون، ٺهراءُ جو فارمولو پيش ڪري سگهن ٿيون، پر ان جو سڌو سنئون لاڳاپو، لاڳاپيل ٽي ئي منحصر آهي.

٢- ته دائمي امن، لاڳاپيل پارٽين ۽ ملڪن جو سڌو سنئون مسئلو آهي.

٣- ته ٻنهين جي قرارداد مڪمل، ڪڏهن ڳالهين کان پوءِ تيار ڪيل، ۽ جنگ جي خاتمي جي ڀرپور ڪوشش ڪئي.

٤- ته جنگ جي ڏيکي، ڪنهن لاءِ به فائدي واري نه هوندي ۽ وچ اوڀر جي گهوٽالي کي وڌائيندي.

راجرز، عربن کي اپيل ڪئي ته هو دائمي امن جي انهيءَ ٺهراءُ واري فارمولي کي قبول ڪن، ۽ اسرائيل کي والاريل علائقا خالي ڪرڻ ۽ سلامتي ڪائونسل جي قرارداد تي عمل ڪرڻ جي اپيل ڪيائين. تنهن کان سواءِ جارحيت واري هر ڪارروائي ختم ڪرڻ لاءِ پڻ چيو ويو.

راجرز جي تقرير تي اسرائيل ۾ شڪ شبها پيدا ٿيا، ۽ وزير اعظم گولڊا ميئر ان کي اسرائيل جي بچاءُ جي راهه ۾ هڪ وڏو خطرو سڏيو. آمريڪا ۾ همفري ان کي اسرائيل جي دوستي ۽ مفادن کي قرباني جو

عمل سڏيو. جنهن ۾ اسرائيل، راجرز تجويزن کي عربن جي مفاد وارو سڏيو هو، تنهن ڪري آمريڪا ۾ صيهونين احتجاج شروع ڪري ڏنو. آمريڪا جي ٢٥ جماعتن ٢٥ جنوري ١٩٧٠ع تي واشنگٽن ۾ گڏجي، وچ اوڀر بابت آمريڪي پاليسيءَ تي سخت ڪاوڙ جو اظهار ڪيو، ۽ انهن نڪسن تي به ڪاوڙ ٿيڻ لڳي. آمريڪا تڪڙي رد عمل طور، اسرائيل سان سڌن سنون لاڳاپن جو اظهار ڪيو، ۽ آمريڪي صدر نڪسن، پنهنجي ذاتي دوست، صيهوني صنعتڪار ميڪس فشر کي صيهونين اڳيان سنيهو پڙهڻ ۽ ڏيڻ لاءِ موڪليو. مسٽر فشر ٻڌايو ته هڪ هزار کان وڌيڪ صيهوني تنظيمن ۽ ادارن جي اڳوانن چيو، "آمريڪا پنهنجي دوستن جو ساٿ ڏيندي آهي، ۽ اسرائيل سندس دوست آهي." هن وڌيڪ ٻڌايو ته آمريڪا، اسرائيل کي فوجي سامان ڏيڻ لاءِ به تيار آهي. تنهن کان سواءِ امن جا امڪان وڌيڪ روشن آهن، جو انهيءَ علائقي جي حڪومتن جون سرحدون محفوظ ۽ عوام پرامن آهي. البت دائمي امن عرب رياستن ۽ اسرائيل جي گڏيل رضامنديءَ کان پوءِ ئي ٿي سگهي ٿو. ان کان پوءِ اسرائيل کي وڌيڪ ٢٤ فنتم جهاز ڏنا ويا.

انهيءَ وچ ۾ ١٨- ڊسمبر ٦٩ع تي اسرائيل ۽ اردن ۾ ڌار ڌار امن تجويزون پيش ڪيون ويون. اهي به وڏين طاقتن جي نگرانيءَ ۾ تيار ٿيون هيون. آمريڪي

تجويزن کي سامهان رکندي، ھن حقيقن کي ڌيان ۾ رکڻ گهرجي ته، شام، جنهن جا گولان وارا جبل اسرائيل جي قبضي ۾ آهن، ان کي وڏين طاقتن پنهنجي بحث کان ئي ڪڍي ڇڏيو آهي - ۽ اهو ته اردن لاءِ لازمي آهي ته، تجويزن تي عمل ٿيڻ تائين مزاحمتي تحريڪ کي ڇيهاڻي ڇڏي. ٻارنهن نڪاتي آمريڪي منصوبو هيئن هو:

١- ١٩٦٧ع جي جنگ ۾، اردن جي سيني والاريل علائقن ۾ اسرائيلي فوج مقرر شيڊول مطابق واپسيءَ جو منصوبو مڪمل ڪندي.

٢- هر هڪ ملڪ، هر ٻن جي وچ ۾ امن جي سلامتيءَ جو تحفظ ڪندو، ۽ ڪنهن به قسم جي دهشت پسنديءَ کي غيرقانوني قرار ڏيندو. اردن گوريلا سرگرمين تي پابندي وجهندو.

٣- ٻئي ملڪ ١٩٦٧ع جي جنگ کان اڳ جي سرحدن جي باري ۾ گڏيل رضامنديءَ مطابق انتظامي ۽ معاشي سهولتون پيدا ڪندا.

٤- اسرائيل ۽ اردن، يروشلم جي باري ۾، قطعي ڪنٽرول جو جهيڙو نبيريندا.

٥- انهيءَ نموني ئي اسرائيل ۽ اردن غازه جي علائقي جو فيصلو، اسرائيل ۽ مصر جي برابريءَ ۽ ان جي بنياد تي ڪندا.

٦- اسرائيل جي نيڪاليءَ جي حوالي سان اردني

اولهائين ڪناري جي علائقن جي تحفظ جي باري ۾ ٻئي ملڪ گڏيل صلاح سان ڪم ڪندا.

۷. اردن، تيران ۽ عقاب جو سمنڊ ٻيني ملڪن اسرائيل سوڌو، ٻيني ملڪن جي جهازن لاءِ کولي ڇڏيندا.

۸. ڊاڪٽر جارنگ، هڪ بين الاقوامي ڪميشن ويهاريندو، جنهن مطابق هر مهاجر کان اسرائيل ۾ سندس آباديءَ بابت راءِ ورتي ويندي.

۹. ٻئي ملڪ معاهدي مطابق هڪ ٻئي جي خود مختياريءَ، سرحدي تحفظ، سياسي آزاديءَ ۽ امن سان زنده رهڻ جو حق تسليم ڪندا.

۱۰. مڪمل معاهدي جي تصديق يو. اين جي سلامتي ڪائونسل ۽ چارئي وڏيون طاقتون ڪنديون.

۱۱. سچو معاهدو، صحيح ڪرڻ کان پوءِ اقوام متحده ۾ جمع ڪرايو ويندو، ۽ ان جي ڪنهي به خلاف ورزي ٻئي ملڪ کي به لاڳاپيل ذميواريءَ کان آزاد ڪري ڇڏيندي.

۽ آخر ۾ آمريڪا جو خيال هو ته اسرائيل - اردن امن - ناهه جا هڪدم پابند ٿيندا. گڏوگڏ مصر - اسرائيل ناهه به عمل لائق هوندو. انهن معاهدن جو مطلب عرب دنيا کي ورهائي، امن جون ڪوششون ناهن (اها وضاحت آمريڪا پاڻ ڪئي.)

مٿيون ڳالهيون، آمريڪا جي واضح مقصد کي آئينو

ڏيکارڻ لاءِ ڏنيون ويون آهن. آمريڪا وچ اوڀر ۾ مضبوط اسرائيل کي ڏسڻ گهري ٿي. تنهن کان سواءِ عربن کي ذاتي دشمنيءَ جي ڏيڻ ۾ قاسائي، فوجي آمريت ۽ بادشاهتن کي پاڻ ۾ ويڙهائي، پڻ آمريڪا پنهنجي مفادن جي حفاظت ڪرڻ گهري ٿي. ۽ ان منصوبي جو بنيادي مقصد غير فلسطيني اختيارن کي هٿي ڏيڻ پڻ آهي، جيئن هڪ فلسطيني صوبو ٺاهيو وڃي، جيڪو يا ته اردني حڪومت جي هٿ هيٺ هجي، يا اسرائيل جي نگرانيءَ ۾. عرب عوام جي راءِ کي نظر انداز ڪ ي انهن تجويزن جي سلسلي ۾ الزام، جوابي الزام ڪڏهن سوويت يونين طرفان ته ڪڏهن عرب رياستن پاران، هلندا پئي ويا، مسئلو اهو هو ته مصر ۽ اسرائيل، پنهنجي حاڪميت کي قائم رکندي، انهن تجويزن تي ڪيئن عمل ڪن ته جيئن وڏيون طاقتون به ناراض نه ٿين.

انهيءَ ڇڪتاڻ جي نتيجي ۾، ١٩٦٩ع ۾، خزان جي موسم ۾، ۽ ١٩٧٠ع جي بهاري ۾ ناصر جي حڪومت جو تختو اونڌي ٿيڻ جا سبب سمجهي سگهجن ٿا. جيتوڻيڪ وڏيون طاقتون صحيح طريقي ۽ صحيح رستي کي اختيار ڪرڻ جي حق ۾ هيون، پر اسرائيل جو سمورو زور ۽ اصرار ناصر جي حڪومت جو تختو اونڌو ڪرڻ هو. نيٺ روسين مصر کي آهي ميزائل ؟ جيڪي اسرائيلين کي مصر ۾ اندر داخل ٿيڻ کان

روڪي ٿي سگهيا. انهيءَ سان گڏوگڏ انهيءَ پروپيگنڊي کي به هٿي ڏني ويئي ته اسرائيلي اسلحي جي ڀيٽ ۾، مصر کي به روسي اسلحو ڏنو وڃي ته جيئن توازن قائم رهي. آمريڪي ته انهيءَ ڳالهه تي شرمسار هئا ڪونه ته اهي اسرائيل جي حمايت ڪري رهيا آهن. انهن عالمي سطح تي يهودي پروپيگنڊي کي وسيع ڪندي اهو به مشهور ڪيو ته هزارين روسي ماهر ۽ ايڊلمڪ مصري مليٽري طاقت کي ڪنٽرول ڪري رهيا آهن. پر اصل ۾ سوويت يونين نه فقط مصر کي کهرتل مليٽري قوت ڏيڻ کان انڪار ڪيو، جنهن جي مدد سان والاريل علائقا آزاد ڪرائي سگهجن ها، بلڪ اهو بنيادي اسلحو به نه ڏنائون، جن سان مصر ڪيل رڻ پٽن ۾ پنهنجن انهن اسٽيشنن جي حفاظت ڪري سگهي ها، جنگي قائم ٿي سوويت مشوري سان ڪيو ويو هو. انهيءَ کان علاوه سوئزواه کي قومي ملڪيت ۾ وٺي استعمال ڪرڻ جي مصري تحريڪ کي آمريڪا ۽ اسرائيلين انهيءَ علائقي ۾ امريڪي قوت کي وڌائڻ لاءِ استعمال ڪيو.

مصر ڪنهن وقت به نه اسرائيلي فوجي قوت لاءِ خطرو بڻيو نه سوئز واه پار ڪندي ۽ استعمال ڪندي انهيءَ طرف ڌيان ڏنو. البت يو. آءِ. آر جي فضائي علائقن ۾ بيڪار ڦرندڙ اسرائيلي جهازن کي روڪڻ جي پيش بندي ضرور ڪئي. اها ڳالهه به موشي دايان

۽ سنڌ ۾ امريڪي طرفدارن کي نه وڻي.

ناصر جي سڄي سياسي ڪارڪردگي هاڻ رڳو پنهنجي اقتدار کي بچائڻ ۾ لڳي وئي، والاريل علائقن کي آزاد ڪرڻ جي جستجو هن ڪان هاڻ نه ٻي پڪي. پر سو چوندو هو ته فلسطين کي رڳو اسلحه جي قوت جي زور تي آزاد ڪرائي سگهجي ٿو. پر پوءِ به هو صيهونين جي انتظام ۾ فلسطين جي قيام، بمطابق ۴ جون ۶۷ع کي قابل عمل تصور ڪندو هو. سياسي صورت حال کي هو انهن ٿي حوالن سان بيان ڪندو هو. البت وقفي وقفي سان عربن جي جذباتي تسڪين لاءِ نعرن سان ڀريل تقرير ڪري ڇڏيندو هو، انهيءَ وچ ۾، عالمي طاقتن جي نمائندن جون خفيه سرگرميون جاري رهيون ۽ نيٺ انصاف جي تقاضائن کي پورو ڪندي حسين هڪ دوستيءَ جي معاهدي تي صحيح ڪئي، جيڪو راجرز پلان جي تحت اسرائيل اردن امن معاهده ۽ مزاحمت کي ختم ڪرڻ جي منصوبي تي عمل ڪرڻ جو منصوبو هو.

هيڏانهن اهي سياسي چالبازيون ٿي رهيون هيون، ٻئي پاسي مان خليج عرب ۽ عراق جي علائقن جي دوري تي هيس. مون سان گڏ بهادر انقلابين جي هڪ ٽيم هئي، جنهن ۾ صالح صالح هو، جيڪو گريجوئيٽ هو ۽ مزدور ليڊر هو. رشيد عبيده هو، جنهن جي خفيه ڪارنامن کان دشمن سخت خوفزده هو. انهن کان علاوه

سليم عيساوي ـ ٽي ـ ڊ بليو ـ اي، شهرت يافته طلعت، آهو انقلابي جيڪو صيهوني يوزپ ۾ ٽيرهن سالن تائين دهشت پسندي جون سرگرميون ڪاميابيءَ سان جاري ڪندو رهيو آهي. انهيءَ دوري جو مقصد گهٽ ۾ گهٽ مالهن ڪئي تعليم ۽ فرنٽ لاءِ پيسو گڏ ڪرڻو هو انهيءَ ۾ اسان کي ڪاميابي به ٿي، عرب عوام سان مليا سين. سندن خواهش جو به پتو پيو ته آهي پنهنجي علائقن مان انگريزن کي يڪدم ڪڍڻ جا خواهشمند هئا. انهيءَ کان علاوه امريڪا جي وڌندڙ رسوخ کي به سخت نا پسند ڪندا هئا. اسان جو استقبال فقط غريب مزدور ۽ هاري ڪري رهيا هئا، علائقي جي تيل جا بادشاهه ۽ سياسي چالباز نه. اسين فيبروريءَ جي شروعات ۾ عمان هليا آياسين، ۽ جوابي انقلاب جي سازش جي ڪن ۾ اسين به قاسمي پياسين.

شاهه حسين، فرنٽ لائن رياستن جي وسيع دوري کان پوءِ قاهراڪان اتي پهتو ٿي هو. هو جنگي ڪيفيت جي سرشاريءَ ۾ اهو بيان ڏيئي ويٺو ته: جيڪڏهن اسرائيل قرارداد ٢٤٢ تي عمل نه ڪندو ته کيس سخت نتيجن کي منهن ڏيڻو پوندو. انهيءَ سان گڏ اهڙا سخت آپاءَ ورتائين، جنهن جي نتيجي ۾ سڀني وڏن شهرن مان مزاحمتي مرڪز ختم ڪيا ويا. انهن جا اخبار سيل ڪيا ويا، ۽ انهن جا عوامي اجتماع ممنوع قرار ڏنا ويا.

هاڻ اسان سڀ کان اڳ ان منع ٿيل ڳالهين جي

خلاف ورزي وڏي پيماني تي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. منهنجي حوالي زرقا جي ويجهو شولر ڪيمپ هو مون کي اتي ڪيمپ ۾ شاهه حسين جي خلاف تقريرون ڪرڻ ۽ عوام کي اهو ٻڌائڻ هو ته حسين جو اهو قدم آمريڪا ۽ اسرائيل جي ڪنيل قدمن کان الڳ ڪونه هو. اسان جي ڪامريڊن اهڙي پيغام کڻي اردن ۾ مظاهرن جي اپيل ڪئي. هن جي ايجنٽن ، ان جي عام اجلاسن کي ڦٽائڻ ۽ فساد ڪرائڻ جي ڪوشش ڪئي پر انهن جي مقابلي اڳواڻ پسندن ڪيو. بحران هاڻ اچا به وڏي رهيو هو. آءٌ جڏهن عمان پهتس ته مون کي چيو ويو ته مان جبل التاج اسڪول ۾ وڃي پبلڪ ليڪچر ڏيان. جڏهن مان ڪجهه ڪامريڊن سان گڏ پهتس ته ٻڌندڙن کي حسين جي فوجين پڇاڙي ڪئي. ته فقط اهو بلڪ فضا مان انهن جي مٿان گوليون به وسايو ويون. فرنٽ جي لوڪل ڪمانڊر اسان کي وحدت ڪيمپ ۾ واپس وڃڻ لاءِ چيو، ۽ اسان بنا ڪنهن سوال پڇڻ جي هليا وياسين.

(٣)

١٠- فيبروري جي شام جو مان حمران تي ويس. منهنجي مگيدي بسم جي پيڻ سميرا بغداد مان آئي پهتي هئي ته جيئن خاندان کان رواجي طور تي مڱڻو

۽ منهنجي ننهن هئڻ جو اعلان ڪرائي. بسم ۽ مان فرنٽ جي اجازت سان مڱڻو ڪري چڪا هئاسون. البت مڱڻي خان اڳ ٻنهي خاندانن مان ڪنهن هڪ کان به صلاح مشورو نه ورتو ويو هو.

سميرا جي ڪا فوجي تربيت ٿيل ڪانه هئي، ۽ مون وٽ ڪا اهڙي جڳهه نه هئي جو مان کيس محاذ جنگ کان پري رکي سگهان ها. پر هن پنهنجي سڌي ساڌي عراقي لهجي ۾ چيو، "ليلي، جيڪو تون چوندين، مان اهو ڪنديس. آءٌ به ته هڪ عرب عورت آهيان. آءٌ به وڙهڻ چاهيان ٿي."

مون کلي چيو، "ٺهيو، اهو ته پاڻ چڱو ٿيو. هل ته جبل عمان هلون. مون کي ڪجهه پيغام اُتي ڏيڻا آهن. مون هڪ بندوق، ۽ هينڊگرينڊ کنيا ۽ ٽيڪسي جهلي هلياسون. جيئن ئي اسين ٽڪريءَ تي چڙهياسين اسان سڙندڙ جيپ ڏٺيسين ۽ بندوقن جي گولين جا آواز ٻڌاسين. فتح جي ڪجهه ساٿين اسان کي روڪيو ۽ اڳيان جي خطري کان خبردار ڪيو. ڊرائيور به چيو ٽيڪسي ڇڏي ڏيو، مان رڻ لاءِ تيار ناهيان، مون کيس سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هن نه مڃيو. سميرا کي ڏاڍي ڪاوڙ آئي، هن هُن کي بزدل ۽ بي شرم چيو: ويچاري ڊرائيور چيو: منهنجا اٺ ٻار آهن. ۽ هو بنا ڀاڙي وٺڻ جي ئي موٽي ويو. فتح جي ماڻهن ٻڌايو ته پوري علائقي ۾ باهه پئي ٻري ۽ ماڻهن

کي آڻان ڪيڏو پيو وڃي. انهن ماڻهن هڪ ٻون کي سڃاڻي ورتو ۽ چيو: جنگ پهرين ئي شروع ٿي چڪي آهي. ۽ هن رڙ ڪئي، ”ليلي واپس وحدت ڪيمپ هلي وڃ.“ مون ڪيس هينڊگرينڊ ڏيکاريندي چيو ته مان ته وڙهڻ لاءِ تيار آهيان. هن وري رڙ ڪري چيو، ”پوءِ اچ مون سان گڏ. اسين مليٽري بيورو کي فون ڪريون ته اهي اُن ٻڌائين پيا ته حسين اسان جي نڪاڻي تي قاتلانا حملا ڪرڻ وارو آهي.“ اسان وچي فون ڪيو. پوءِ مان ۽ سميرا وحدت ڪيمپ آياسين ۽ سڄي صورت حال اُتي ٻڌائي سين. هاڻ ڊاڪٽر حبش اسان کي پيٽرول بم تيار ڪرڻ لاءِ چيو. آءٌ ويجهي پيٽرول پمپ تان پيٽرول وٺي ويس. اُتي بيئل ڇوڪري چيو ته جيترو پيٽرول گهرجي مان توکي ڏيڻ لاءِ تيار آهيان ۽ هو مون کان اُنهيءَ جو ٽڪو به نه وٺندو. اسان ساري رات پيٽرول بم ٺاهيندي ۽ گوريلن ۾ ورهائيندي گذاري، ڇاڪاڻ ته فرنٽ وٽ هٿيارن جو ڪو وسهاءُ ڪونه هو، تنهنڪري اسان کي پنهنجي وسيلن يا دشمنن کان کسيل هٿيارن تي گذارو ڪرڻو هو.

ڪامريڊ ناديه ويجهڙائيءَ ۾ اسڪوئيڊ ڪمانڊر جي حيثيت ۾ مقرر ٿي هئي. هن ٻڌايو ته اسان وٽ اسلح گهٽ آهي- ڪنهن کي ٻڌائڻ کان سواءِ پنهنجي اسڪوئيڊ سان اردني پوليس اسٽيشن تي پنج حملا ڪيا ۽ اُتان ٨٠ هٿيار ۽ سوين بارود جا گولا،

بنا حسين ماڻهوءَ کي ماري، هٿ ڪيا. آڌيءَ رات
ڌاري ڪامريڊ صالحه ۽ مون جبل عمان وڃڻ لاءِ
رضاڪارانه طور تي پيش ڪش ڪئي ته جيئن پنهنجي
چوڪين کي چيڪ ڪري سگهجي ۽ حسين جي پيش
قدمي جي باري ۾ سڌو سنئون رپورٽ ملي سگهي.
اسانجي ليڊرن انهيءَ شرط تي مڃيو ته اسين ٻئي سوليئن
ڪپڙن ۾ وڃون. اسان وڃڻ کان اڳ اصرار ڪيو ته
ڊاڪٽر حبش کي عمان ۾ ڪنهن ٻي محفوظ جاءِ تي
اماڻيو وڃي. ڊاڪٽر حبش انهيءَ ڳالهه تي پاڻ اعتراض
ڪيو ته هو پاڻ محفوظ تي وڃي ۽ انهيءَ مقصد لاءِ
ليلي ۽ صلفحه مرڙ لاءِ وڃن. اسين اهو اعتراض ٻڌي
مان ميٽ ۾ هليا وياسين ۽ رات ۾ دير سان وحدت
ڪيمپ موٽياسين.

اڃا اسان ستل هئاسون ته حسين جي آرٽلري جي
سب مشين گنن جي نڪائن تي اسانجي اک کلي ويئي.
اٺ فائيٽرن پنهنجي ڪمان سنڀالي ورتي. مان ڪامريڊ
دائود سان مسجد ۾ ويس ته جيئن جنگ جون خبرون
نشر ڪيون وڃن ۽ عوام کي انقلاب جي دفاع لاءِ
پاڻ سان آڻڻ جي ترغيب ڏني وڃي.

١٠- فيبروري ١٩٧٠ع، تي نومبر ١٩٦٨ع کانپوءِ سخت
مقابلي واري لڙائيءَ جو منظر ڏٺو ويو. حسين جي فوجن
اڳيان وڌڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪئي، پر اسانجي
مورچن کي نقصان نه رسائي سگهيا. نيٺ سڄي ڏينهن

جي لڙائيءَ ڪانپوءِ هنن کي پنهنجو هٿئو پيو. مقابلو
ٿيندي ڪيترائي شديد نقصان به ڪڻڻا پيا. فرنٽ کي
ابو طلعات جو نقصان ڪٽئو پيو. ابو طلعات اسانجي
بهادر ڪمانڊرن مان هو. ابو طلعات جي شهادت اسانجو
رت ٽهڪائي ڇڏيو هو، ۽ اسين سومي حشمتي خاندان
جي شهنشاهيت کي ختم ڪرڻ جي پنهنجي پنجي وياسين.
ابو طلعات جو جنازو ڏاڍي شان سان ڪڍيو ويو هزارين
ماڻهو هن جي جنازي ۾ شريڪ ٿيا. هن جنازي تي رمزيه
شهيد عبدالمحسن حسن جي بيوه هڪ به ڳوڙهو ڳاڙڻ
ڪانسواءِ دليرانه تقرير ڪئي.

"ابو طلعات! تون زنده رهندين، تنهنجا پار تو کي
جيئرو رکندا. محسن تون موبکي پارن سان گڏ ڇڏي
ويو آهي. توهان ٻئي اسانکي پار هن گوريلا ڏيئي ويا
آهيو، جيڪي فلسطين جي آزاديءَ جي شمع کي ڪڏهن
اُجهڻ نه ڏيندا. اسانکي يقين آهي جن بي دردن جي هٿان
اوهان مئا آهيو، اسين انهن ماڻهن جي هٿان پنهنجي
سرزمين آزاد ڪرائينداسين. توهان فلسطينن ۽ ساري
دنيا جي مظلومن لاءِ مثال قائم ڪيو آهي. خدا ڪري
توهان جهڙا لکين ٿين. توهين زمين ۾ وڃو ۽ فلسطين
جي ابديت جي خاڪ ۾ شامل ٿيو ته جيئن اهائي خاڪ
وري توهان جهڙن شهيدن سان ڳاڙهي رت ٿئي.
توهين زنده رهندا، انقلاب زنده رهندو."

حسين جي وحشي روئيي ۽ مزاحمتي ڪيمپن جي

تحريڪ حسين کي پنهنجي فوج ۾ ڪن فوجين کي ڪڍڻ ۽ ابتدائي ترتيب وري ڪان ڪرڻ تي مجبور ڪيو. تنهنڪري مجموعي ڪمان مرتب ڪئي وئي. چاڪاڻ ته امريڪي اسلحه ۽ ٽينڪن جي چاڙهڻ ۾ حسين رت جون نديون وهائڻ جو نئون پروگرام تيار ڪيو هو. البت ٻئي پاسي فرنٽ پنهنجي ڪيمپن ۾ ڪم ڪرڻ جي طريقن ۾ ڪا به تبديلي نه آندي. حالانڪ گهڻا ڪامريڊ مئا يا زخمي ٿيا، اسانجي طرفان جوابي ڪاروائي ۽ ۾ اجتماعي ڪارڪردگيءَ جي جهلڪ نه هئي.

ٻئي پاسي حسين سمجهي ويو، انهيءَ ساري عمل کي سول وار کي ختم ڪرڻ جي جانب احتياطي قدمن جو نالو ڏيئي، رت جي انهيءَ هوليءَ کي ختم ڪرڻ ۽ عرب اتحاد جو نعرو ڏيئي فلسطينين کي مذاڪرات جي دعوت ڏني پر ساڳي وقت حسين کي پنهنجي ناڪام انجام جو به ڊپ هو. انهيءَ جا ٻه ڪارڻ هئا. فتح ۽ عرب عوام کي اڃا تائين عرب برادري تي اعتماد هو ۽ انهيءَ لاءِ انهن سان گڏ ڪرڻ لاءِ تيار هو. هو مزاحمت کي آمريڪا ۽ اسرائيل سان وقتي طور رعايت وٺڻ لاءِ استعمال ڪرڻ گهرندو هو ته جيئن وقت تي دائمي امن لاءِ مذاڪرات ۾ ڪجهه بهتر نتيجا حاصل ڪري سگهجن. عمان ۾ مزاحمتي گروپن ۽ امريڪي هٿ ٺوڪين جي وچ ۾ ڪڏهن لڙائي ٿيندي رهي. جوزف سسڪو، اسسٽنٽ سيڪريٽري براءِ مشرق

وسطي اپريل جي وچ ۾ اردن آيو. عوام هڪ زبان ٿي ڪري نعرا هڻي امريڪي 'امن' کي مڃڻ کان انڪار ڪيو. پر نه آمريڪا نه حسين انهيءَ صدا تي ڌيان ڏنو. اها ڳالهه انهيءَ وقت وڌيڪ واضح ٿي، جڏهن گهٽيءَ گهٽيءَ ۾ پاڙي پاڙي ۾ اردني فوج ۽ آفيسر پاڻ سول وار لاءِ ماڻهن کي آڀارڻ لڳا ۽ فلسطين ۽ اردن ۾ جنگ جا شعلا ڀڙڪائيندا رهيا. پاپولر فرنٽ انهيءَ مهم کي خطرناڪ حد تائين پهچڻ کان اڳ ختم ڪرڻ لاءِ عمان ۾ فوجي اهميت جي چوڪين تي قبضو ڪيو ۽ امريڪي سفارتخاني جي فرسٽ سيڪريٽريءَ کي يرغمال بڻائي انهيءَ سازش کي بي نقاب ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي مزاحمتي گروپ تي دٻاءُ جي ڪارڻ اسان کيس آزاد ٢
ڪري ڇڏيو. پر انقلاب دشمن تشدد گهٽجڻ جي بدران وڌيو ۽ مزاحمتي گروپ کي اها توقع نه هئي.

پاپولر فرنٽ هاڻ فلمڊلفيا ۽ انٽر ڪانٽيننٽل هوٽلن تي قبضو ڪري، سمورن غير ملڪي مهمانن کي يرغمالي بڻائي ورتو. حسين انهيءَ بهاني جي آڙ ۾ ته هن تي قاتلاڻو حملو ڪيو ويو آهي، پنهنجي دشمنن تي باهه جا گولا وسائي رهيو هو. انهي لڙائي ۾ اٽڪل هڪ هزار ماڻهو ماريا ويا. قتل عام کي امريڪي ڊڪشنريءَ ۾ سازشين کان پاڪ ڪرڻ جو نالو ڏنو ويو ۽ سمورو الزام جنرل زيدبن شڪر تي مڙهيو ويو ڇاڪاڻ ته گوريلن هن جي پيءُ کي ماريو هو، تنهنڪري هن انتقامي

ڪاروائي ڪئي هئي. انهيءَ لاءِ جنرل زيد ۽ حسين جي چاچي شريف ناصر استعفيٰ ڏنا ۽ حسين مسلح فوجن جي ڪمان پاڻ سنڀالي ورتي.

(٣)

جون جي واقعن مان ظاهر ٿيو ته فتح اڃا سبق ڪونه سکيو آهي. ڀرپور عوامي قوت ۽ اعتماد هجڻ جي، اسين حسين کي شڪست نه ڏئي سگهياسين. جون ۽ سيپٽمبر جي وچ ۾ حسين پنهنجي قوت کي گڏ ڪيو ۽ جنهن به ماڻهوءَ کي فلسطينين سان همدردي هئي، هن کي ڪيڏي ڇڏيو. ٻئي پاسي پاپولر فرنٽ اهڙن ماڻهن کي قبول ڪرڻ جي مهم شروع ڪئي. هاڻ اهوئي عرب سماجي انقلاب جو نمائندو نظر اچڻ لڳو. عرب رجعت پسند ۽ ترقي پسند، فتح جي ماڻهن کي 'ايماندارانه انقلابي' ۽ پاپولر فرنٽ کي دهشت پسند انقلاب درآمده نظريات' چوڻ لڳا. حسين اعلان ڪيو ته خالي هٿن پناهگيرن تي بمباري فرنٽ جي ماڻهن جي ورتاءَ ڪري ٿي آهي ۽ انهيءَ ۾ حسين جي حڪومت جو ڪوبه ڏوهه ڪونهي: ماڻهن انهيءَ اعلان تي اعتماد ڪونه ڪيو ڇاڪاڻ ته عوام آزادي چاهي ٿي ۽ فرنٽ کي انهيءَ جدوجهد جو اهل سمجهندا هئا.

١٩٧٠ع جي بهار جي موسم ۾ دوست ۽ دشمن

جي وچ ۾ سيجانپ وڏيڪ ڇٽي ٿي پئي. عوام کي
اهو يقين هو ته حسين ۽ عرب رجعت پسند، دشمن
جي ڪيمپ ۾ هئا. ماڻهن کي اهو به يقين هو ته عرب
ترقي پسند ئي آزادي ۽ قومي ڀين عرب تحريڪ لاءِ
اڳتي وڌندا. ۽ اهي ئي ماڻهو صيهونيت، سامراجيت ۽
رجعت پسند عربن جي خلاف سينو تاڻيندا. انهيءَ بدقسمتي
بهار جي موسم ۾ "ترقي پسندن" امڪو جي چوڻ تي،
واشنگٽن ۽ تل ابيب کي امن جو اشارو ڏنو. پر سيپٽمبر
٧٠ع ڌاڌين انهيءَ اشاري جي اصليت ۽ مزاحمت کي
روڪڻ جي سازش ڏان پردو کڃي ويو. جولاءِ ١٩٧٠ع
۾ اها ڳالهه اچا به کلي سامهون اچي وئي چاڪاڻ ته
سادات ناسر ازم کي ڪوٽي ڪڍيو ۽ پاپولر فرنٽ جي
خلاف محاذ آرائي لاءِ قاهره يونيورسٽيءَ کي استعمال ڪيو.

ناصر پوم مئي ٧٠ع تي تقرير ڪندي چيو هو ته
عرب ـ امريڪي تعلقات ٺهڻ جا امڪان بلڪل ئي ختم
ٿي ويا آهن. امريڪا کي گارنٽون ڏيڻ بدران هن چيو
ته امريڪا جو لاڙو اسرائيل ڏانهن آهي. ۽ پوءِ ناصر
امريڪا کي ٦٨ع جي مزاڪرات مطابق عرب دنيا
سان تعلقات خوشگوار ڪرڻ جي دعوت ڏني. ڇڻ عرب
اسرائيل ويڙهه ۾، اسرائيل جي همدرد امريڪا کي ئي
دعوت ڏجي ته هو مسئلا حل ڪري انهيءَ جي جواب
۾، راجرز پوين 'امن' مسودي جو حوالو ڏيندي بال
کي وري ناصر جي پاسي اچلي ڇڏيو.

وري ٢٣ جولاءِ تي ناصر جو تاريخي بہ شيل ٿيو. انهيءَ ڏينهن مصر جي انقلاب جي ارڙهين سالگره هئي. ناصر راجرز جي 'امن تجويزن' کي انهيءَ حد تائين قبول ڪيو جو ۱جنگ بندي ۽ هٿيارن ۾ گهٽتائيءَ کان سواءِ ڳالهہ ٻولهہ سان اسرائيلن کي والاريل علاقن مان نہ نڪرڻ جو شرط بہ مڃي ورتو.

ناصر جي انهيءَ "دانشمندانہ ڊپلوميٽڪ پاليسي" تي سندس ڏي ٺلہم معتبر صحافي محمد حسنين هيڪل، عرب انقلابين لاءِ نقصانده ٺهرايو. صيهوني معاشري جو نفاذ، جنهنکي ناصر ٻهربان ٿي ڏسي ورتو هو، هاڻ ڪلي سامهون اچي ويو. گهڻال، ڪاهي ٽر جي پارٽيءَ قومي گڏيل حڪومت کان علحيدگي اختيار ڪري ورتي، جڏهن تہ اسرائيل فائر بندي قبول ڪري ورتي. عرب رياستن، سوءِ عراق ۽ الجزائر جي، باقي سڀني ناصر جي "امن برآري" جي ڪوشش جي زباني تائيد ڪئي. صحافين ناصر جي انهيءَ اعلان جي تعريف ڪئي. فلسطيني جيڪي ناصر جي پٺيان چريا هئا، آهي عمان، والاريل يروشلم ۽ اولهہ ڪناري جي وڏن شهرن ۾ رڙيون ڪري رهيا هئا: "ناصر بزدل آهي" "ناصر غدار آهي." ناصر جو حريت پسند بت ٺڪر ٺي پيو هو. ۽ جڏهن هن مصري يونيورسٽين مان فلسطيني شاگردن کي ڪڍيو ويو، فتح جي براڊ ڪاسٽنگ اسٽيشن بند ڪئي ۽ پنهنجي ساٿين کي سڏو سنئون پاپولر فرنٽ

جي آفيسن، ۽ مائهن کي تباهه ڪرڻ ۽ مارڻ لاءِ چهو ته ناصر کي به امريڪا جو پيچ لنڪائو ڇيو وڃڻ لڳو. هاڻ پتو پيو ته اسانجي اميدن تي پاڻي ڦيرڻ لاءِ امريڪا، روس، عرب ۽ يهودي سڀئي گڏ هئا.

۲۳ جولاءِ واري تقرير ۾ ناصر چيو هو: "اسين پنهنجي ڌرتيءَ کي آزاد ڪرائڻ گهرون ٿا. اسين فلسطينين جا حق چاهيون ٿا. اسان آمريڪي تجويزن قبول ڪيون آهن. انهن ۾ جيتوڻيڪ ڪا نئين ڳالهه ڪانهي. اسان انهن کي ماضيءَ ۾ به مڃيو هو. اسرائيل اسان تي هڪ هزار ٽن بم اڇلي ٿو. پر جڏهن مصر کي جديد هٿيار مليا ته اسان تي وڏو حملو ڪيو ويو. پر امريڪي اخبار اشاري ۾ به اها ڳالهه ڪو نه ڪئي ته اسرائيل وٽ پنهنجي بچاءَ لاءِ ۲۷ ميزائل آهن. انهيءَ جو ڇا مطلب؟ ڇا انهيءَ جو مطلب اهو آهي ته اسين پنهنجي بچاءَ جو حق به نٿا رکي سگهون جڏهن ته اسرائيل کي اهڙو حق آهي."

ناصر جي بيان ۾ ٻه تضاد هئا. هڪ ته مصر جي بچاءَ جو حق ۽ ٻيو فلسطينين کي پنهنجي آزادي جي ويڙهه ۾ حق. بهرحال عربن جا حوصلا پست ڪرڻ لاءِ ناصر جون تجويزون ڪافي هيون. انهيءَ اعلان جي ٻن ڏينهن ڏائين به جنگ بندي قائم نه رهي سگهي. مزاحمت هئي ۽ انهيءَ وقت ڏائين رهي هئي، جيستائين هنن جي خيال ۾ هٿ ڏيئي صيهونيت ۽ عربيت سلمان

جي مقبري ۽ عمر جي مسجد تائين نہ هلبو. البت اهو ٿيو تہ مزاحمت جي گهٽائڻ جون گڏيل ڪوششون شروع ٿي ويون. فتح لاءِ فنڊ ڏيڻ بند ٿي ويا. عالمي سطح تي مزاحمت جي خلاف جنگ شروع ڪئي وئي. حسين فائدو کنيو ۽ انقلابين جو خاتمو ڪرڻ شروع ڪري ڏنائين ۽ انهيءَ گوڙ ۾ سمورن انقلابين کي ختم ڪرڻ جي توقع ڪئي وئي.

پاپولر فرنٽ هر دوست ۽ دشمن کي پنهنجي اصليت ڏيکارڻ جو موقعو ڏنو. ڪجهہ عرب رهنمائن حسين جي پاليسين سان اختلاف ڪيو. پر انهن سان هٿ ملايا انهن جي چوڻ تي تاڙيون وڄايون. ڪيترا قانوني قدم ۽ امين عام کي ياد ڪندا رهيا. هاڻ فرنٽ جارحانہ سرگرمين جو فيصلو ڪيو.

منهنجا ڪامريڊ ۽ مان يورپ روانا ٿياسين تہ جيئن بين الاقوامي سطح تي وڏين طاقتن، يهوديت ۽ انهن عرب رياستن جي خلاف کليو کلايو جارحيت ۽ پروپيگنڊا شروع ڪئي وڃي. چاڪاڻ تہ ڪيئن نہ ٿين دنيا، مظلوم عرب ۽ فلسطينين کي محڪوم رکڻ لاءِ اهي سموريون قوتون متحد آهن. اسين انهيءَ ڪري بہ نڪتا هئاسين جو جيڪڏهن اسان اعلان نہ ڪيو، ۽ اسانکي ناڪام تصور ڪيو ويو تہ امريڪا انقلاب جي شڪل ڪيئن بدلائي ڇڏيندو؟ جيڪو ويتنام جي انقلاب ڪانپوءِ روشن ستاري وانگر چمڪي رهيو هو.

اسانجو گهڻ ۾ گهڻ مقصد اهو هو ته انسانيت جي ذهن تي فلسطينين جو نالو هڪ عزت وارو، وقار وارو، ۽ آزادي پسند جو رهي. اسانجو مقصد عرب تضاد ۽ فاشسٽ قوتن کي بي نقاب به ڪرڻو هو، ته جيئن مظلومن جو پتو به پوي.

اسان گم ٿيل انسانيت جا ترجمان آهيون

(١)

هڪ سپاهيءَ جي حيثيت سان منهنجي چونڊ غير ملڪي آپريشن لاءِ ٿي هئي. بدقسمتيءَ سان ١٩٦٩ع ۾ شامي حڪومت منهنجي سڄاٽپ پڌري ڪري ڇڏي هئي. جڏهن ته مان ۽ سليم ٽي. ڊبليو. اي ٠٨٤ جهاز اغوا ڪري دمشق ۾ لاٿو هو. جڏهن شامي اها شرارت نه ڪن ها، ته مان ۽ فرنٽ جي سوين ڪارڪنن جيان بي نانءَ هجان ها. صيهوني هسٽيريا مونکي سڄي دنيا ۾ ايترو مشهور ڪري ڇڏيو، جو روز ڪٿي نه ڪٿي منهنجي تصوير ۽ منهنجي باري ۾ ڪجهه نه ڪجهه ڇپيو هو. پر منهنجو انقلابي ڪردار ختم نه ٿيو. ڪي سمجهندا هئا ته مان اربن ۾ ڪم ڪري رهي آهيان. منهنجي گهر وارن سمجهيو ٿي ته مان اڃا مصر ۾ آهيان. مان اصل ۾ اڃا ال اي جهاز جي ڪمانڊرن کي سکيا ڏئي رهي هيس. سکيا جا تفصيل بهرحال راز آهن، تنهن ڪري انهن بابت نه ڳالهائيندس. بهرين ڏي ڪوشش، يعني جهاز جي اغوا سان، فرنٽ ۾ منهنجي

پوزيشن مضبوط ۽ ذميواريون وڏي ويون هيون، جو وڏو آفيسر ٿيڻ جو مطلب، فرنٽ ۾ سهولتن ۾ واڌارو نہ، پر ذميوارين ۾ واڌارو ھوندو آھي.

مارچ ۷۰ع ۾ مونکي عمان ۾ ھڪ نامعلوم ھنڌ ڏانھن وڃڻ جو حڪم مليو. اتي منھنجا ٽي پلاسٽڪ سرجري آپريشن ٿيا. جيئن مان گھربل ملٽري آپريشن سان منھن ڏيئي سگھان. ھتي اڳم تہ اھڙي ڊاڪٽر جي حاصل ٿيڻ، ۽ وري انقلابي تحريڪ لاءِ ان جي ڪم ڪرڻ جي ڳالھہ ناممڪن ٿي لڳي. نيٺ ھڪ اھڙو ڊاڪٽر ملي ويو، جنھن پاڻ ٻہ سرجري ڪرڻ ٿي گھري. بر اھا ڳالھہ سندس سمجھہ ۾ نہ ٿي آئي تہ ٿيڻ وارو مڙس، سندس چھرو بدليل ڇو ٿو ڏسڻ گھري.

۱۳ مارچ ۷۰ع تي منھنجي چھري بدلائڻ جو ٽيون آپريشن ٿيو. مون بي ھوشي جي دوا کان انڪار تہ ڪيو، پر تڪليف ڏاڍي ٿي، جو مونکي سمھڻ جي اڄ وچ بہ نظر اچي رھي ھئي ۽ مونکي پنھنجو منھن ڪرڙجندي بہ ڏسڻ ۾ ٿي آيو. اولھہ جا ماڻھو سمجھندا تہ مان اذيت پسند آھيان. پر نہ، منھنجي سامھان وڏو قومي مقصد ھو. منھنجو آپريشن منھنجي انھن ديس واسين جي تڪليف مان ڇڏائڻ لاءِ ھو، جيڪي غلاميءَ جي اذيت ۾ ورتل ھئا.

آپريشن ھيو بہ ھڪ راز. ھڪ درجن کان بہ گھٽ ماڻھن کي ان جي خبر ھئي. مونکي اسپتال ۾ رکيو

ويو، ٽي ڪنهن کي به مون سان ملڻ جي اجازت نه هئي. مان پنهنجي ڪمري مان ميٽرنٽي وارڊ ڏانهن ايندڙ ويندڙ کي ڏسندي هيس. بس، اها ئي مصروفيت هئي. سڀ کان ڏکي ڳالهه اها هئي ته منهنجي نرس کي نه عربي ٿي آئي، نه انگريزي. هوءَ آرمينين هئي. اهو مرحلو به مون لاءِ تڪليف ڏيندڙ هو. خوشيءَ جي اها ڳالهه هئي ته اسپتال ۾ مونکي ڪنهن به نٿي سڃاتو. هڪ ڏينهن جڏهن مان نرس کي مدد لاءِ سڏي رهي هيس، هڪ شخص، جيڪو پنهنجي زال کي اسپتال ۾ ڏسڻ آيو هو، منهنجي مدد لاءِ هليو آيو. هن نه فقط مونکي سڃاتي ورتو، پر منهنجي نالي سان مونکي سڏيائين به. مون هڪدم انڪار ڪيو ته مان ليليٰ ناهيان. کيس اعتبار نه آيو. جڏهن مان اسپتال مان نڪرڻ لڳس ته مان هن جي نئين ڄاول ڌيءَ کي هڪ هار ڏنو، جيڪو گوائين جو ٺهيل هو، ۽ هن لاءِ هڪ سٺي انقلابي مستقبل لاءِ دعا ڪيم.

مقرر وقت ويجهو اچي رهيو هو، ۽ اڃا منهنجي ميڪ اپ جو ڪجهه حصو رهيل هو. ٻه ٻيا آپريشن ڪيا ويا. آخري ته مقرر جهاز کان فقط ڪجهه ڏينهن اڳ ڪيو ويو هو. منهنجا گهڻا ڪامريڊ يورپ ۾ منهنجي انتظار ۾ هئا. هڪدم حڪم آيو ته سڀ ڪجهه ملتوي ڪيو وڃي، جو في الحال اردن سان ڦڏا ٿي ناهي، مونکي سخت مايوسي ٿي، پر مان بددل نه ٿيس.

(٣)

اسرائيل ۽ سندس ڇاڙتا هوشيار دشمن هئا. مان ١١ جولاءِ تي اسپتال مان نڪتيس. رات جا سوا ٻه وڳا هئا ۽ مان ڊاڪٽر وديع حداد جي ڪمري ۾ ويٺي هيس، ۽ اسان عملي پروگرام رٿي رهيا هئاسين. سندس زال ۽ ٻار ٻئي ڪمري ۾ ستا پيا هئا. اوچتو ڪٿان هڪ راڪيٽ اچي دريءَ سان لڳو. اسان مان ڪو به زخمي نه ٿيو. اسان بندوقون کڻي ورتيون، ۽ ٻوءِ باهه جي وچ مان هن جو خاندان رت ۾ وهنتل ٻاهر نڪتو. بجلي به بند ٿي ويئي. اسان ڏورو پريشان ٿي وياسين، جو باهه اوندهه ۾ وسائڻي ٿي پيئي. مان انن سالن جي حانيءَ کي هنج ۾ کنيو، ۽ رڙيون ڪندي مٿي ڏڪيس، ”باهه.... باهه ....“ حانيءَ جي ڇاتيءَ مان رت وهي رهيو هو، ۽ سندس پير ته بلڪل ڇچريل ٿي لڳا. هڪ پاڙيسرڻ پناهه ڏني، ۽ فائر برگيڊ کي فون ڪيائين. مان پريشان هيس، پر حاني بلڪل چپ ۽ پرسڪون هو. هن مرڪندي مونکي چيو، ”ليلي! فرنٽ جي انقلابين کي ڏجهو نه ڪهرجي.“ مان انهيءَ ٻارڙي جون انقلابي ڳالهيون ٻڌي شرمسار ٿي ويس. مون ڪمس پيار ڪيو، ۽ ٻاهر کڻي آيس. اسپتال وڃڻ لاءِ مون هڪ ٽيڪسيءَ کي روڪيو. ڊرائيور اسانکي کڻڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو، ۽ مون سندس منهن تي ٿڪ

وهاڻي ڪيدي. اوچتو فرنٽ جو هڪ ميمبر ابو دائود اچي ويو، ۽ اسان آمريڪن يونيورسٽي اسپتال وچي پهتاسين. مان ايمرجنسي وارڊ ۾ حاڻيءَ کي کنيو، رت ڳاڙيندي، رڙيون ڪندي ڊوڙندي ٿي ويس، ”ڪوئي ڊاڪٽر آهي....“ ايتري ۾ هڪ ڊاڪٽر آيو. ۽ ٻار ڏانهن ڏسڻ بنا پڇيائين، ”تو وٽ علاج لاءِ ڏوڪڙ آهن؟“ مون رڙ ڪري چيو، ”تون ڊاڪٽر آهين يا غاليچن جو واپاري!“ هن ڏاڍي سڪون سان چيو، ”هيءَ آمريڪن اسپتال آهي، ڪوئي خيراتي ادارو نه.“ مون چيو، ”جيئن ته توهان واپار ڪري رهيا آهيو، تنهن ڪري توهان کي نذرانو ملندو، پر ٻار جي حفاظت ڪجانءِ.“ ايتري ۾ ڊاڪٽر حداد ۽ سندس زال، ٻار کي ڳوليندا اچي اتي پهتا. ماڻهو ته بلڪل چرياڻپ واري ڪيفيت ۾ مبتلا هئي. آمريڪي ڊاڪٽر، ڊاڪٽر حداد کي سڃاڻي ورتو، جو هو ساٿي ڊاڪٽر هئا. هاڻي ته کيس ڏاڍي شرمساري محسوس ٿي، ۽ معافي گهرڻ لڳو. مونتي سندس شرمساريءَ جو ذرو به اثر نه ٿيو. مون رڙ ڪري چيو، ”او آمريڪي ڊاڪٽر! انقلاب آمريڪي اسپتال کي غريبن جي اسپتال ۾ بدلائي ڇڏيندو، ۽ توکي آمريڪا واپس موڪليو ويندو.“ منهنجون ڳالهيون ٻڌي آمريڪي ڊاڪٽر جو منهن ويتر لهي ويو، ۽ هو وري معافيون وٺڻ لڳو.

ڊاڪٽر حداد جي اپارٽمينٽ تي حملي سبب اسان

۾ اچا ٻه وڏيڪ جوش پيدا ٿي ويو ۽ هاڻي اسان مقصد خاطر مرڻ مارڻ لاءِ تيار هئاسين. آگسٽ ۾ جڏهن مان فرينڪفرٽ ويس، تڏهن ٻه منهنجي ذهن ۾ ڊاڪٽر حداد جي سڙندڙ گهر جي ياد تازي هئي. مان فرنڪفرٽ ۾ جنهن هوٽل ۾ ترپس، ان جو مالڪ يهودي هو، ۽ اهو وچولي درجي جو هوٽل هو. هن منهنجي آجيان عربي ڳالهائي ڪئي. مون جواب نه ڏنو ۽ پاڻ کي غير عرب ظاهر ڪيم. هن تڏهن ٻه مونسان عربي ڳالهائڻ تي زور ڏنو- ۽ جوشيلي نموني چيائين، "توکي خبر آهي ته مان يهودي آهيان."

"مان هڪ عرب عورت آهيان. مان يهودين جي خلاف ناهيان، پر مان صيهونيت جي خلاف آهيان. مان انهن جي خلاف آهيان، جن عرب ڌرتي ۽ تي قبضو ڪيو آهي."

هن مونسان متفق ٿيندي چيو، "مذهبي لحاظ کان مان صيهوني آهيان، پر سياست سان مونکي ڪا ٻه دلچسپي ناهي." ۽ اسانجي جهيڙو ختم ٿي ويو.

مان مٿي ڪمري ۾ ويس، ۽ ٻئي ڏينهن صبح تائين اتي رهيس. نيٺ جڏهن اُتڪجي پيس، ۽ بک ستايم، تڏهن ٻاهر سير ڪرڻ لاءِ نڪتيس. منهنجو يهودي دوست ڊيسڪ تي ويٺو هو. هن مونکي ڏسي، منهنجو حال پڇيو، ۽ چيو ته ڇا مان ايمسٽرڊيم وڃڻ پسند ڪنديس، جو هو پنهنجي دوستن لاءِ هڪ پروگرام ترتيب

ڏٺي رهيو آهي. مون مرڪي ناڪار ڪئي، ۽ ڪاڏي
جي ڳالهه ۾ ٻاهر نڪري ويس. رستي تي مون انگريزي ۽
جون ڪيترين ئي اخبارون ورتيون. سڀني ۾ اردن
بابت خبرون ڇپيون پيون هيون، ۽ ڪن ۾ ادارتي نوٽ
هئا. جن ۾ راجرز منصوبي جي حوالي سان عرب،
اسرائيل ۽ وڏين طاقتن جي لاڳاپن بابت خيالن جو
اظهار ڪيو ويو هو. هر اخبار ۾ ڪنهن نه ڪنهن نموني
مستقبل ۾ ڪنهن جهاز جي اغوا ٿيڻ جي خوف جو
اظهار ڪيو ويو هو. اڳ ۾ ته مونکي ڪجهه پريشاني
ٿي، پر اهو ڏسي سک جو ساهه کنيم ته اغوا جو هنڌ
ايمسٽرڊم نه، پر زيورچ ٻڌايو ويو هو.

مونکي پنهنجي مشن جو خيال ستائي رهيو هو. ان
روز صبح جو ان جي ريهرسل ڪندي هيس. ڪجهه
ڏينهن فرينڪفرٽ ۾ گهميس، ۽ انتظار ڪري ڪري
بور ٿي پيس نيٺ ڪم جو وقت آيو. پيٽرڪ آرگيلو
ان کي پنهنجي رت سان سينگاريو، پر مان ايڏي
خوش قسمت نه هيس.

مان پيٽرڪ آرگيلو سان پهريون دفعو ١٩٧٠ع ۾
ملي هيس. اسٽرٽ گارڊ ايئر ٽرمينل جي سامهان اسان
هڪ ٻئي کي سنيها ڏنا، حالتن جو مختصر جائزو
ورتوسين. ٻئي ڏينهن اسان ٻيئي فرينڪفرٽ وياسين.
ايئرپورٽ تي مسٽر رياض (پيٽرڪ) جي تلاشي ورتي
وئي، ۽ مان اهو ڏسي رهي هيس ته، آئي. ڊبليو. اي

جي ٽل ابيب وڃڻ واري فلائيٽ جي مسافرن جي سختيءَ سان تلاشي ورتي پئي وئي. مونکي خوشي ٿي رهي هئي ته، مان دشمن کي تڪليف ڏيئي رهي هيس. مون دل ئي دل ۾ چيو، 'اهو ئي جهاز ته آهي، جنهن کي ٽل ابيب کان موٽڻ تي اسان اغوا ڪنداسين.' ڪسٽم مان پيٽرڪ جو ڪليئرنس بنا ڪنهن شڪ شبهي جي ٿي ويو.

(٣)

هائي اينڊز اسٽاپ ايمسٽرڊم هو. ٦- سيپٽمبر تي پيٽرڪ ۽ مان صبح جو ڏهين وڳي ايل. اي. ون ڪائونٽر تي ملياسين. اسان اڌ ڪلاڪ کن آفيس کلڻ جو انتظار ڪيو، پر اها آفيس ان ڏينهن کلي ئي نه. اسان فلائيٽ شيڊيول جاچيو. بورڊ تي لکيل هو ته، ايل. اي. ون فلائيٽ ٣١٩ نيويارڪ لاءِ ١١ لڳي ٢٠ منٽن تي، منجهند کان اڳ وڃي رهي آهي. اسان ڪي. ايل. ايم جي گرائونڊ هوسٽس کي مدد لاءِ سڏيو. هن اسان جون ٽڪيٽون وٺي، ايل. اي. ون جي آفيس فون ڪئي، پر اتان ڪو به جواب نه مليو.

هوسٽس به پريشان ٿي وئي. پوءِ هن چيو، 'توهان ايل. اي. ون جي فلائيٽ ۾ ئي چڙهو ته وڃڻ گهرو ڪنهن بي فلائيٽ ۾ وڃو. جيڪي انهيءَ کان وڌيڪ

آرام واريون ٿا آهن.“ اسان ڪيس پٺين ڏياريو ته، اسان فقط ايل. اي ون ۾ ئي سفر ڪرڻ مناسب سمجهون ٿا. اسان انتظار ڪري رهيا هئاسين، جو پين- ايم فلائيٽ ٧٤٠ آئي، ۽ مونکي ٽي. ڊبليو. اي. فلائيٽ ٨٤٠ ياد اچي ويئي. ان وقت تائين مونکي خبر نه هئي ته، اسان جا ٻه ڪامريڊ، جن کي هڪ ڀيرين ڪوشش ۾ اسرائيلين پڪڙي ورتو هو، هاڻي پين ايم جي فلائيٽ ٨٤٠ کي اڏام کان اڌ ڪلاڪ پوءِ، پنهنجي نموني سوگهو ڪرڻ جي فڪر ۾ آهن. هو ٧٤٠ ۾ قاهره ويا ۽ جهاز کي فلسطين جي آزاديءَ جي اعلان طور تباهه ڪري ڇڏيائون. نه پيٽرڪ کي، ۽ نه ٻين پنجن مرد هاڻي جيڪرن کي خبر هئي ته، انهيءَ ڏينهن ٽي هوائي جهاز اسانجي نشاني ۾ هئا. فقط ٽن ڪپتان عورتن ۽ ڪجهه ٻين ماڻهن کي سڄي منصوبي جي خبر هئي. اسان ١٢ لڳي ٥ منٽن تائين جهاز جو انتظار ڪندا رهياسين. پر ايل. اي. ون جي ڪائونٽر اسٽاف جو ڏس پتو نه هو.

اوچتو هڪ پوليس آفيسر اسرائيلي ڊريس ۾ ظاهر ٿيو. ”توهان ليٽ ڇو آهيو؟“ هن پڇيو. مون صبر سان جواب ڏنو، ”اسان ته ڏهين وڳي کان هتي موجود آهيون.“ هن چيو ته، مان ڪي. ايل. ايم. جي هوسٽس کي چئي، اوهانجو انتظام ڪرايان ٿو. پوءِ هن پاسپورٽ ۽ ڪاغذ گهريا. هن هڪ هڪ صفحي کي غور سان

ڏنو. منهنجي تصوير ڏسي، ور ور هن منهنجي چهري ڏانهن ڏٺو. هن مونکي هينڊ بيگ خالي ڪرڻ لاءِ چيو، ۽ هڪ هڪ شيءِ کي ڇهي ڏٺائين. پيٽرڪ کي بزنس سوٽ پهريل هو، ۽ مونکي مني اسڪرٽ ۽ جيڪٽ. مون پاڻ کي هنڊراس جي ماريا سنگيز ٿي ٻڌايو. ور ور ساڳيا سوال ڪيا ويا. اوچتو مون وڏا وڏا آواز ٻڌا. مون ڏٺو ته ٻه عرب مون ڏانهن اچي رهيا هئا. انهن مان هڪ کي مون سڃاڻي ورتو. جيڪڏهن هنن مونکي سڃاڻي سلام ڪيو ته ڳالهه کلي پوندي.... خوش قسمتيءَ سان هنن ڏانهن اسرائيلي آفيسر جي پٺ هئي. جيئن ته اسان سندس چوڻ تي هڪ ٻئي کي هٿ ڏيئي بيٺا هئاسين، تنهن ڪري مون ڪٺي پيٽرڪ کي پاڪر وڌو. پيٽرڪ حيران ٿي ويو. هو اهڙو فيصلو نه ڪري سگهيو هو ته، ههڙي ڇري عورت جي عمل تي ڪهڙو رد عمل ڪري، ته ايتري ۾ اسان جا عرب دوست ايل. اي. وٽ جي آفيسرن يا ڪنهن ٻئي جي نظرن مان اڇو ڪان اڳ لنگهي ويا. آفيسر کي اسان کان ڪا شڪايت نه هئي، جو هن ڏاڍي نرميءَ سان اسان کي پاڻ سان هلڻ، ۽ هوٽ هلي سامان چيڪ ڪرائڻ لاءِ چيو.

”آفيسر! اسانجو سامان کليو پيو آهي. توهان پاڻ وڃي چيڪ ڪري سگهو ٿا.“ مون لاپرواهيءَ سان چيو.
”ميڊم! قانون اهو آهي ته سامان مالڪ جي موجودگيءَ

۾ جاچيو وڃي.“ هن چيو. اسان ساڻس گڏ وياسين. هن سامان جاچيو. هڪ دفعو نه، ٻه دفعا. ۽ انهيءَ وچ ۾ ظاهري طور تي هو بي حجابيءَ وارا سوال ڪندو رهيو، پر ڏاڍا ٿهدار ۽ معنيٰ وارا سوال هئا.

پوءِ هن خاص مون سان مخاطب ٿيندي چيو، ”ڇا توهانکي ڪنهن سوکڙي ڏني آهي؟“ مون زور سان چيو، ”نه.“ هن وري پڇيو، ”ڇا توهان وٽ ڪا خطرناڪ شيءِ آهي؟ مثال طور پستول، چاقو يا ڪا ٻي شيءِ.“

”نه سائين! ڀلا ڪنهن ڇوڪريءَ جو انهن سان ڪهڙو واسطو؟“ انهيءَ جواب تي هو مرڪيو، ۽ چيائين، ”ڇا توکي اسپينش ٻولي ايندي آهي؟“ ”نه“ مون هڪدم چيو. ”چڱو الله واهي.“ هن چيو.

پيٽرڪ ٿورو حيران ٿيو. چيائين، ”ٺيڪ هن توکان اسپينش ٻوليءَ بابت ڇو پڇيو.“

چيم، ”ڏس پيٽرڪ، جيڪڏهن هن کي پاڻ کي اسپينش اچي ها ته هو شروع کان ئي اسپينش ۾ ڳالهائي ها. ڇڏيس. چڱو ٿيو، شڪر آ جو اسان هڪ مصيبت مان ته نڪتاسين!“

اسان جيئن ئي مسافر خاني ۾ آياسين، ڏٺوسين ته ۳۰-۴۰ نوجوان اهڙا موجود هئا، جيڪي ايل. اي. ون فلائيٽ ۲۱۹ ذريعي وڃي رهيا هئا. مونکي وري اهو ڏک رهيو ته، هاڻي وري مونکي نوجوان ٻارن کي

ٻچارڙو پوندو. جيتوڻيڪ مون انهن معصوم دلين کي ڊيڄارڻ نٿي گهريو. هاڻي مونکي فلسطيني ٻار ياد اچڻ لڳا، جن تي اسرائيل نيپام بم وسايا هئا. ڊاڪٽر حداد جو ٻار ياد، مان پريل ڪمري ۾ ڊوڙندو نظر آيو. اِهي سڀ خيال مونکي پريشان ڪري رهيا هئا، جيتوڻيڪ مان اهڙ ڪندي آهيان ته، مسافرن کي ڪابه تڪليف نه پهچي. مان ڪجهه دير لاءِ ته ذهني طور تي بلڪل مفلوج ٿي ويس. انهيءَ وچ ۾ پيٽرڪ هال ۾ گهمي رهيو هو، جيئن اسانجي ٻن ٻين ڪامريڊن جي سجاڳ ٿي سگهي. جڏهن مان ٻارڙن ڏانهن ڏسي رهيس، تڏهن هڪ ننڍڙي سهڻي ٻارڙي مون ڏانهن آئي. سندس نظر انهيءَ سينڊوچ تي هئي، جيڪو منهنجي هٿ ۾ هو. جڏهن مون سينڊوچ ٻارڙي ڏانهن وڌائيندي چيو، ”اچي هي وٺ.“ ان ٽهڪ ڏئي سندس ماءُ چيو، ”هڏي اچ.“ هوءَ به عربي ڳالهائي رهي هئي. مان حيران ٿي ويس. مون پيٽرڪ ڏانهن ڏسي ڪجهه پڇيو، ته پيٽرڪ سمجهيو، ته مان ڪامريڊن کي سجاڳ ورتو آهي. هو منهنجي پرسان آيو، ته مون چيو، ”اها عورت اسرائيلي آهي. فرض ڪر، جيڪڏهن هوءَ به جهاز اغوا ڪرڻ آئي هجي ته پوءِ ڇا ٿيندو! هوءَ جهاز هڪ پاسي وٺي وڃڻ جي ڪوشش ڪندي ۽ اسان ٻئي پاسي- ڪير کٽندو؟“ پيٽرڪ اهو ٻڌي ڏاڍو کليو، ۽ چيائين، ”خير، کٽنداسين ته بهرحال اسان.“

اسان انتظار ڪري رهيا هئاسين. منٽ به ڪلاڪن جيان اينگهجي پيا هئا. ڪوبه اسرائيلي جهاز نظر نٿي آيو. فقط ڪي. ايل. ايم. جا جهاز اتي بيٺا هئا، ۽ انهن ۾ اسانجو ڪوبه مطلب نه هو. جهڙو جيئن ساڍي ٻارهين وڳي وڃي چڪو هو، ۽ هاڻي ته ٻارهن لڳي رهيا هئا. ساڳيو اسرائيلي آفيسر وري ظاهر ٿيو، ۽ وري آها جاچ جي ترتيب ۽ تفصيل شروع ٿيا. اسانکي ڪمري جي ٻئي پاسي وڃڻ جو حڪم مليو. مون ڪوشش ڪئي ته ڪنهن به نموني منهنجي ڪاوڙ ظاهر نه ٿئي. وري ٻيون دفعو جاچ ٿي، ۽ اسانکي پنهنجي جاين تي ويهڻ جو حڪم مليو. هاڻي ڏيڍ تي ويو هو، ۽ جهاز جي اغوا جو سڄي هنڌن تان ٻارهن لڳي وڃڻ منٽن تي هڪ ئي وقت اعلان ٿيڻ وارو هو. هاڻي مون سمجهيو ته، يا ته اسرائيلين کي اسانجي منصوبي بابت خبر پئجي ويئي آهي، تنهن ڪري هو اسانکي ڪي. ايل. ايم. جي جهازن ڏانهن ڌڪي رهيا آهن. يا وري هنن اسانجا هڪ ٻه ڪمانڊر پڪڙي ورتا آهن، ۽ هاڻي اسانکي سوگهي ڪرڻ لاء آتا آهن. مون وٽ ٻه هينڊ گرينيڊ هئا، ۽ پيٽرڪ وٽ ٻه هينڊ گرينيڊ ۽ هڪ پستول هو. مون پيٽرڪ کي چيو، ”جيڪڏهن هنن کي خبر پئجي به وڃي ته اسان ڪي هٿيار ڦٽا ڪرڻا ناهن، پر سيمسن جيان وڙهڻو آهي.“ پيٽرڪ منهنجي راء سان متفق ٿيو.

هاڻي اسانکي هيٺ وڃڻ جو حڪم مليو. آفيسر بيٺي پاسپورٽ ۽ ٻيا ڪاغذ جاچي رهيو هو. مون چيو، ”آفيسر، اسان ليٽ ٿي ويا آهيون.“ ”ڪابه ڳالهه ناهي ميڊم، اسان به توهانجي حفاظت جو پورو پورو بندوبست ڪري رهيا آهيون.“

اسان جهاز ڏانهن هٿياربند فوج جي نگرانيءَ هيٺ وياسين. مان خوش هيس، جو اسانجي مزاحمت سبب صيهوني ايڏو پريشان ٿي ويا هئا. ائين ٿي لڳو، ڄڻ اسان دشمن کي اڳ ئي فتح ڪري ورتو هو، ۽ اڄ مشن اڳ ئي مڪمل ڪري ورتو هو، جو سندن سڀئي حفاظتي ڪارروايون بيڪار ثابت ٿيون هيون. مان جهاز ۾ چڙهيس ته ٻارهن هٿياربند فوجي مشين گنن سان گڏ موجود هئا. جڏهن مان ايل. اي. ون جهاز ۾ چڙهيس ته مونکي لڳو، ڄڻ ١٣ اپريل ٤٨ع کان پوءِ مان وري پنهنجي گهر حيفا ۾ هيس. منهنجي دل شينهن ٿي ويئي هئي. مون اڄ کان اڳ ڪڏهن به پاپولر فرنٽ جي ميمبر هئڻ تي ايترو فخر محسوس نه ڪيو هو. پهرئين ۽ مون ٻن خالي سيٽن جي چونڊ ڪئي. اسان سڄي جهاز ۾ ٻه دفعا چڪر هنيو، تڏهن وڃي اسانکي ٽورسٽ ڪلاس ۾، ٻي قطار ۾ ٻه خالي سيٽون مليون. جڏهن هوسٽس اچي پڇيو ته توهان خير سان آهيو، تڏهن اهو جملو اسان کي ڏاڍو سڪون ڏيندڙ لڳو. مان ڏاڍي خوش هيس، ۽ پنهنجي باقي اڄ مشن

کي مڪمل ڪرڻ لاءِ بيتاب. جڏهن ته پيٽرڪ نورو بيچين هو، جو اڳيئي ڏيڍ تي ويو هو. پيٽرڪ مونکي شاديءَ جي ناليءَ سان سڃاڻندو هو. مون سوچيو ته، جيڪڏهن ڪيس پنهنجي اصليت ٻڌايان ته، سندس حوصلا اڃا ٻه وڌي ويندا. مون ڪيس ٻڌايو ته واقعي هو ڏاڍو خوش ٿيو. هن مونکي فاتح جو سليوٽ ڏنو. منهنجي پرسان ويٺل عورت کي گهيرت اچي ويو هو. سڀئي مسافر ٿڪل لڳي رهيا هئا. هڪ لڳي ٥٥ منٽن ڌاري اسانکي احساس ٿيو ته جهاز جي پٺيان اسانکي ڪوئي لڳاتار تاڙي رهيو آهي. مون پيٽرڪ کي چپ ويهڻ لاءِ چيو. مون ڪنڌ ورائي انهيءَ ماڻهوءَ ڏانهن ڏٺو. هو خانگي ڪپڙن ۾ هو. جڏهن هن ڏٺو، ته مان ڪيس ڏسي رهي آهيان، تڏهن هن منهن ڪٺي ٻئي پاسي ڪيو. ان وچ ۾ پيٽرڪ هينڊ گرينڊ ۽ پستول تيار ڪري ورتو، ۽ مون پنهنجي ٻنهي هينڊ گرينڊس مان پن ڪڍي ورتيون. اسان ٻئي فرسٽ ڪلاس مان ٿيندا، ڪاڪ پٽ ڏانهن وڌياسين. هڪ ٻن مسافرن لڏڻ جي ڪوشش ڪئي ته اسان رڙ ڪئي، ”پنهنجي جاءِ تان نه لڏو. اسان جي سامهان ٽي اسٽيوورڊ بندوقون کنيو بيٺا هئا. مون هڪ سيڪنڊ اندر ڪٺي ورتيون، اهي ڇهه هيون. پر اسان اڳيئي وڙهڻ لاءِ سوچي ڇڏيو هو. هڪ هوسٽس عربي ۾ رڙيون ڪندي، فرش تي ڪري پيئي. مون ڌمڪي ڏني، ته جيڪڏهن ڪنهن گولي هلائي ته

جهاز تباهه ڪري ڇڏيندس. مون پنهنجا ٻئي هينڊ گرينڊ ڏيکاريا ۽ انهن جون سيفٽي پنون هيٺ ڦٽي ڪري ڇڏيم. پيٽرڪ هٿيار بند اسٽيورڊس ۽ مسافرن کي مون ڪان پري بيهاري ڇڏيو، ۽ مونکي چيو، ”تون اڳتي وڃ، پوءِ مان پائليٽ منهن ڏيندس.“ مون هوسٽس کي بيهاري، پنهنجي اڳيان هلڻ جو حڪم ڏنو. جنهن ئي هن در کوليو، هوءَ عجيب ڇرڀائپ جهڙي حالت ۾ اندر ويئي. مان نه ڪيپٽن کي ڏسي ٿي سگهيس، ڇو ته ٻئي عملي کي. ڪيپٽن جي ڪمري کان اڳ اچا هڪ در هو. اسان ٻنهي در کڙڪايو. ڪنهن به در نه کوليو. مون ڏٺو ته ڪو ماڻهو اسان کي لڪل سوراخ مان ڏسي رهيو هو. مون گرينڊ ڏيکاريندي در کولڻ لاءِ چيو، پر هاڻي گولين هلڻ جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. جهاز لوڏا کائي رهيو هو.

مونتي ڪيترن ئي ماڻهن هڪ وقت ڪاهه ڪئي. مونکي لڳو، ڄڻ جهاز ڪري رهيو هجي. گوليون لڳاتار هلي رهيون هيون. هاڻي اوچتو مونتي ٻڪرن جو حملو ٿيو، جنهن ۾ مسافر ۽ ايل. اي. ون جا ماڻهو، ٻئي شامل هئا. ڪنهن رڙ ڪري چيو، ”هن کي نه ماريو، هن وٽ ٻه هينڊ گرينڊ آهن.“ هاڻي ڪنهن به مونتي گولي نه هلائي، پر ڪي لتون هڻي رهيا هئا، ته ڪي مڪون. ڪي منهنجي مٿان لنگهي ويا. ٻن منهنجا هٿ جهلي ورتا هئا، ۽ مون کان هينڊ گرينڊ

ورڻ تي گهر ياڏون. هڪ ته مون کان گرينڊ ڦرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. ٻيو مان پنهنجي سڄي طاقت سان سوگهو جهلي رکيو هو، جو نيٺ مان بيهوش ٿي ويس....

اڃا مونکي اها ڄاڻ نه هئي ته پيٽرڪ سان ڇا ٿيو وهي. مون کي ڇڪي فرسٽ ڪلاس ڪمپارٽمينٽ ۾ آندو ويو، جتي پيٽرڪ زخمي ٿيو پيو هو، ۽ سندس ساهه به اٽڪي رهيو هو. صهيوني چئن ڪتن جيان گهمي رهيا هئا. هو منهنجي جسم جي هر حصي کي چيٿاڙڻ لڳا. ان وقت پيٽرڪ به اهڙي خراب حالت ۾ هو جو مزاحمت نٿي ڪري سگهيو. مان پڃري ۾ قيد شينهن جيان وڙهي رهي هيس. ۽ ان وقت تائين وڙهندي رهيس، جيسين اڌ مئي ٿي ويس. پوءِ هڪ ظالم بگهڙ اڳتي وڌيو. هن زور سان منهنجي وارن کي سٽ ڏني، ۽ مونکي گهليندو ڇڏيو، ۽ هر قسم جون گاريون ڏنيون.... مون سندس هٿ کي چڪ هنيو. هن ۽ سندس ڇوڪري ٻيڻي ماڻهن مونکي ڏاڍو ماريو.

جهاز دستور موجب هلي رهيو. باقي مسافر پنهنجي پنهنجي جاءِ تي ويٺا هئا. هڪدم ڪاڪ پٽ مان هڪ اسرائيلي گارڊ نڪتو، ۽ پيٽرڪ کي سڏو ڪري، کيس پڇڻ لڳو. ڪنهن پڇيو، ”هوءِ ڪيئن آهي؟“

”اسانکي خبر ناهي.... هوءِ.... پر پڪ ناهي.... هوءِ تي حصا مري ويئي آهي.“ اهو ماڻهو پيٽرڪ جي ساٿرن تي ويٺو هو. ۽ پيٽرڪ تڪليف مان بي قابو ٿي مون

ڏانهن ڏٺو. سندس هٿ ۾ ڇيلهه، سان ڀريل هئا. هائي صيهوني گارڊ پيٽرڪ جي ڇيلهه تي چار گوليون هنيون. ڪنهن جهاز مان پنيان رڙ ڪئي، ”هائي اهو گهمسان بند ڪيو.“ پيٽرڪ مون ڏانهن موت ۾ ويڙهيل مرڪ سان ڏٺو، ۽ سدائين لاءِ چپ ٿي ويو.

هائي منهنجو وارو هو. مونکي ٻه ساڳئي نموني ڀڃڻ ويو. هٿ ڀڳئي، ۽ ڇيلهه ۽ ٽنگون ڌارن سان جڪڙيل مون ٻه پيٽرڪ جيان شهيدن جي صف ۾ شامل ٿيڻ جي خواهش ظاهر ڪئي، پر صيهونين مونکي نه ماريو. مونکي يقين آهي ته هو پنهنجان ايندڙ رحم جي آوازن کان متاثر نه ٿيا هئا، پر هنن ته مونکي اسرائيل جي زور ۾ نموني طور زندهه، پنهنجي بهادريءَ جا قصا عام ڪرڻ ٿي گهريا. هنن مون کان گهڻو ڪجهه سچي ڪرائڻ جي شوق ۾، مونکي جيئرو زندهه ٿي گهريو. هو مونکي جيئن ئي ڀڃي واندا ٿيا، پائلٽ اعلان ڪيو 'اسان تل ابيب وڃي رهيا آهيون' ڪجهه گهڙين کان پوءِ جهاز هيٺ آيو. هائي اسانجي هيٺان ڌرتي هئي. جهاز جيئن ئي رن وي تي آيو، مان سيٽ کان هيٺ ڪري پيس، ۽ گارڊ مونکي گهليندو، گاريون ڏيندو ۽ ماريندو ٿي ويو. مسافر لهي چڪا هئا. مونکي ٻاهر ايمبوليس جو آواز ٻڌڻ ۾ آيو. يونيفارم پهريل ٻه آفيسر نظر آيا. مونکي خبر نه هئي ته اسان ڪٿي هئاسين. هڪ ٻيو آفيسر فرسٽ ڪلاس ۾ اندر هليو آيو، جتي

مان ڪريل هئس. هن مونکي سڌو ڪرڻ لاءِ چيو. اسرائيلي آفيسر زور ڪئي، ”هيءَ اسانجي قيدي آهي، ان ڪري وڃو. هيءَ اسانجي اسرائيل جي ملڪيت آهي.“ هاڻي اسرائيلي پائلٽ ۽ برطانوي آفيسرن مان ڪاڪپٽ مان ٻاهر آيو. هن منهنجي هيٺين ڌڙ تي ٻه لتون هنيون ۽ گارين جو وسڪارو لاڻي ڏنائين. ايتريون گاريون، جو برطانوي آفيسرن کيس ڪاوڙ مان پري ڪندي چيو. ”شرم ڪر.“ هاڻي ٻيا ٻه برطانوي آفيسر اندر آيا. خبر پئي ته هي سڀ اسڪاٽ لينڊ يارڊ جا هئا ڪيپٽن چيو، ”ڪڏ ۾ پئو توهان ۽ توهانجي حڪومت هيءَ منهنجي قيدي آهي، توهان نڪري وڃو جهاز مان.“ برطانوي افيسر مونکي سوگهو ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ٽن اسرائيلن زخمي ٿيڻ جي باوجود مونکي هڪ پاسي ڇڪڻ جي ڪوشش ڪئي. برطانوي آفيسرن منهنجو هٿ ٻئي پاسي ڇڪڻ چاهيو. عجب ڇڪتاڻ هئي، نيٺ برطانوي کٽي ويا. هڪ برطانويءَ مونکي ڪلهي تي کنيو، ۽ هيٺ بيٺل ٻن برطانوين جي هٿن تي ڦٽي ڪيائين. هاڻي مان برطانوي هٿن ۾ هئس. مونکي خبر هئي ته هاڻي مان تل ابيب کان وڌيڪ محفوظ هئس.

برطانوي آفيسرن مونکي ۽ پيٽرڪ کي هڪ ايمبولنس ۾ وڌو. مونکي اٿلڪي اميد هئي ته شايد پيٽرڪ اڃا جيئرو هجي. ڪجهه منٽن کان پوءِ نرس هڪ آفيسر

جي ڪن ۾ ڪجهه چيو، جيڪو مان ٻڌي نه سگهيس.
ٻوءِ هن پيٽرڪ جي منهن تان آڪسيجن ماسڪ لاهي
ڇڏيو، ۽ مونکي پڪ ٿي ته پيٽرڪ مري ويو آهي.
مون برطانوي آفيسرن کي هٿ، پير ڪولڻ جي اپيل
ڪئي. هنن مونکي انهيءَ شرط تي ڪوليو، ته مان
خاموش رهنديس. مان پيٽرڪ جي مئل جسم جي پرسان
بيٺيس، سندس هٿ جهليم، سندس زخم ڳڻيم، ۽ هڪ
ڪامريڊ حيان مون سندس چپ چميا، ۽ روئي پيس،
”پيٽرڪ! انقلابي محبت ۾ هاڻي ’چي‘ جو ساٿي ٿي
ويو آهين. تون ڪمزورن ۽ مظلومن لاءِ روحاني رهبر
آهين. فلسطين پنهنجي دلين ۾ تنهنجو مقبرو اڏيندا، ۽
فلسطين کي آزاد ڪرائڻ لاءِ تو جهڙن بي غرض انسانن
کي پنهنجو اڳواڻ سمجهندا.“

۲۰ سيٽن جي اندر اسانجي ايمبولنس هلنگٽن اسپتال
پهچي ويئي. پيٽرڪ آرگيولو، عمر ۲۷ سال، شهري
نڪارا گوا، جنم سان فرانسسڪو (آمريڪا)، ٽن ٻارن
جو پيءُ، مئل قرار ڏنو ويو. اهو شخص، جنهن دنيا
جي وچ ۾ وڃي هڪ خطرناڪ مشن کي تڪميل تي
پهچائڻ جو خواب ڏٺو هو. پيٽرڪ انقلابي ڪميونسٽ
هو. هن جو ٻمباريءَ وارو عمل بين‌الاقوامي برادريءَ
لاءِ هو. زندگيءَ جو آهو پڇاڙي ٽڏو ٿي چڪو هو،
جنهن دنيا کي پل لاءِ روشني ڏيکاري. هن فلسطين جي
جدوجهد جي رستي کي روشن ڪيو هو.

هلنگٽن اسپتال ۾ منهنجو جنرل چيڪ اپ ٿيو، ۽ ايڪس ري ورتا ويا. منهنجي اوسي پاسي ماڻهن جا ميڙ هئا. جن جو نه ميڊيڪل سائنس سان لاڳاپو هو، ۽ نه اسپتال سان. ڊاڪٽر مونکي ظاهري طور تندرست سڏيو. جيتوڻيڪ منهنجي لون لون ۾ درد هو. مون کان هڪ عورت، جيڪا بهرحال نرس نه هئي، پڇيو ته مان ڪير آهيان. مون چيو، ”مان آزاد فلسطين لاءِ پاپولر فرنٽ جي ڪمانڊو آهيان.“ هڪ ٻيو آواز آيو.

”اهو ڪوئي نالو ناهي.“ چيم، ”اهو منهنجو نالو آهي. مان وڌيڪ ڪجهه به ڳالهائڻ نٿي چاهيان.“

منهنجي اوسي پاسي ماڻهو ئي ماڻهو هئا، جن مون کان بيان وٺڻ ٿي گهريو، انهي ۾ هڪ چالاڪ صحافيءَ جو چهرو اڀريو، پر مان کيس قطعي نه سڃاڻي سگهيس. هن شايد منهنجو آواز سڃاڻي ورتو هو. هن چيو، ”هيءَ ليلا آهي.“ پوليس آفيسر چيو، ”ڪير ليلي؟“

”اها ئي ليلا خالد، جنهن ٽي. ڊبليو. اي. ٨٤٠ جهاز اغوا ڪيو هو.“ صحافيءَ جواب ڏنو.

”ڇا توکي يقين آهي؟“ پوليس آفيسر پڇيو.

”ها، پڪو يقين.“ صحافيءَ چيو.

هاڻي پوليس آفيسر منهنجي پرسان آيو، ۽ چيائين، ”ڇا تنهنجو نالو ليلا آهي؟“

مان مرڪيس، پر ڪوبه تبصرو ڪرڻ کان انڪار ڪيم. مونکي اولهه ڊريٽون پوليس اسٽيشن آندو ويو. اتي

مون رات گذاري. هتي پوليس مون کان سچي ڪرائڻ جي ڏاڍي ڪوشش ڪئي، پر مون هر دفعي اهو ئي جواب ڏنو، ته مان فلسطين جي آزاديءَ لاءِ پاپولر فرنٽ جي ڪمانڊو آهيان. منهنجو اهو جواب ان وقت تائين هو. جيسين هو مونکي ڪمانڊو تسليم ڪري، جنگي قيديءَ واريون سهولتون ڏين. اولهه. ڊريٽون ۾ فقط هڪ اڻ وڻندڙ واقعو ٿيو. جڏهن اميگريشن آفيسر ڪاغذن جو هڪ ٿهو کڻي آيو، ۽ مونکي هدايتون ڏيڻ لڳو، ۽ چيائين ته انگلينڊ ۾ قانوني داخلا ٿي نٿي سگهي. مون چيو، ”جڏهن ائين آهي ته پوءِ مونکي آزاد ڪيو.“ هن چيو، ”اهو نٿو ٿي سگهي.“ هن مون کان انهن ڪاغذن تي صحيح وٺڻ ٿي گهري- ۽ جڏهن مونکي برطانوي غدارن جهڙن نالن سان سڏيائين، تڏهن مون هن کي ٻاهر نڪري وڃڻ لاءِ چيو.

پهريون ٻه راتيون ڏاڍيون خوفناڪ هيون. مونکي اردن جي واقعن جي باري ۾ ڪُٿي هئي، ٻيو ته جهازن جي اغوا بابت به ڪا خبر نه پيئي هئي. منهنجي حالت خراب هئي- جو اڳم ته مان ايل. اي. ون جهاز اغوا ڪرڻ ۾ ناڪام رهي هيس، ٻيو ته پيٽرڪ جي موت مونکي اڌ مئو ڪري ڇڏيو هو. اهي ٻئي خيال هر وقت منهنجي مٿان حاوي هئا. مان ڪلاڪ اڌ به آرام سان سمهي نٿي سگهيس. مونکي لڳي رهيو هو، ڄڻ مان هڪ جدوجهد ۾ مصروف آهيان. مان اڪيلي هيس.

پاڻ سان و ڙهي وڙهي بي‌حال ٿي پيئي هيس. جوڪي عورتون هر گهڙيءَ مون سان گڏ هونديون هيون، مان انهن کي ڪجهه به نه چوندي هيس. هُنن مان منهنجو هڪ ڏي جماي جو رستو هو، ”وقت گهڻو ٿيو آهي؟“ پنهنجي بوريت ختم ڪرڻ، ۽ هُنن سان سڃاڻپ پيدا ڪرڻ لاءِ مان اهو جملو ڪيترائي دفعا ورجائيندي هيس. هڪ ڏينهن هڪ گارڊ مونکي ڪاوڙ ڏياري ڇڏي. هن چيو، ”آخر تو اهو ڇو ڪيو؟ اهو ته جناني ڪم هو.“ ۽ مونکي سمجهه ۾ نٿي آيو ته آخر مان هن کي ڇا سمجهايان. بهرحال، هوءَ مون سان ڏاڍي مهربانيءَ سان پيش ايندي هئي، ۽ جڏهن مونکي پوليس اڻان ايلنگ وٺي ويئي، ته هن مونکي ڏاڍو پيار ڪيو، ۽ اتان وڃڻ مهل هن ڪمبل ويڙهايو، ۽ نيڪ خواهشن جو اظهار ڪيائين.

(۴)

مونکي ايلنگ پوليس اسٽيشن ۷- سيپٽمبر تي آندو ويو. هتي به مونکي هڪ ڪوٺڙيءَ ۾ بند ڪيو ويو. ٻن آفيسرن عورتن جي منهنجي مٿان ڊيوٽي هڻي ويئي. اڳ ۾ هئي منهنجي خلاف ٿي لڳيون. اسانجو پاڻ ۾ تڪرار به ٿيو. مون ماني کائڻ کان به انڪار ڪري ڇڏيو. مون فقط سگريٽ يا ڪافي پيتي. مون اخبارون گهريون ته هن چيو، مونکي فقط عورتن جي اخبار ملي

سگهي ٿي. پر مون انڪار ڪيو.

٨- سيپٽمبر تي منهنجي ملاقات سپرنٽنڊنٽ ورد پوليس ۽ انسپيڪٽر ليبلاس سان ٿي. مون کين ٻڌايو ته مان انهيءَ وقت ڳالهائيندس، جڏهن هو مونکي ڪمانڊو تسليم ڪندا. هنن منهنجي ڳالهه انهي شرط تي مڃي، ته مان جيڪي ڳالهائيندس، سچ ڳالهائيندس.

فرو مون کان پڇيو، "تنهنجو نالو ڇاهي؟"

"ليليٰ خالد." مون چيو.

"تون ڪوڙ ٿي ڳالهائين." هن ڪاوڙ مان چيو.

"ته ڏهن منهنجو نالو ڇاهي؟" مون پڇيو.

"اها خبر مونکي ڪانهي، پر خالد جڙتو نالو آهي."

"منهنجو جڙتو نالو شاديه ابو غزاله آهي. شاديه اسانجي ڏاڍي دلير ۽ ويڙهاڪ عورت هئي...."

فرو منهنجي ڳالهه ڪٽيندي چيو، "مهرباني ڪري ڳالهه نه ڦيراءِ. سڌا سنوان جواب ڏي." هاڻي هن مونکي هڪ پستول ڏيکاريو، ۽ ان جي سڃاڻپ لاءِ چيو. مون چيو، "اهو پستول انهن گهڻن پستولن مان هڪ آهي، جيڪي اسرائيلي پائلٽ منهنجي منهن تي هنيا هئا." وري هن مونکي هڪ ٻيو پستول ڏيکاريو، پر مون نه سڃاتو. پوءِ مونکي خبر پيئي ته اهو پستول پيٽرڪ جو هو. پر فرو منهنجي ڳالهه تي يقين نه ڪيو، ۽ ٻيو سوال ڪندي، هينڊ گرينڊ ڏيکاريندي چيائين، "هي عجيب غريب شيون تو وٽ آيون ڪٿان؟" مون

اعتماد سان چيو، ”هي مونکي پي. ايف. پاران مليون آهن. “پي. ايف” هن حيرانيءَ مان ورجايو. ”هي پاسپورٽ توکي ڪنهن ڏنو هو؟“ ”پي. ايف.“ مون چيو. ”تو جهاز کي ڪيڏانهن وٺي وڃڻ تي گهريو؟“ ”ڪيڏانهن ڀ..... ڪيڏانهن ڀ.....“ مان جواب گول ڪري ويس. ”پلا هي عبدالرحيم جبار ڪير آهي؟“

هاڻي مون سوچيو ته هڪ ننڍڙي تقرير ٿي وڃي، ته ڏهن وڃي هي همراهه صبر ڪندو. ”جبار هڪ فلسطيني هيرو آهي. هي خفيه سرگرمين جو ڪمانڊو آهي- جنهن جو عمل دشمن جي دل جو دهڪو وڌائي ڇڏيندو آهي. هن اسرائيل جي سيني شهرن ۾ هراس ڦهلائي ڇڏيو هو. ٢١- سيپٽمبر ٦٨ع تي هو انهيءَ گهڙيءَ تائين وڙهيو، جيسين هن جو سمورو سامان ختم نه ٿي ويو. هن دشمن کي ان وقت تائين مصروف رکيو، جيسين سمورا ڪامريڊ آمريڪي هيليڪاپٽر هئڻ جي باوجود ڪرڻ ۾ ڪامياب نه ٿي ويا. هو فلسطيني هارين جو اڳواڻ هو، ۽ انهن جي ذريعي انقلاب ڦهلائڻ تي گهريائين. سندس سڀ کان دليريءَ وارو قدم جنرل شريف ناصر کي چيلينج هو. جنرل شريف ناصر، شاهه حسين جو چاچو هو. هو اردني پلاٽون کي خطاب ڪري رهيو هو. اها رجعت پسند پلاٽون يمن موڪلي ٿي ويئي، جيئن انقلاب دشمن قوتن کي گڏ ڪري، لڙائي امام کي وري حڪومت جي تخت تي ويهارجي.

جبار اٿي، شريف ناصر کي چيو، ”بجاءِ اسانکي يمن موڪلڻ جي، ۽ وري يمن ريڊيڪل ۽ يو. اي. آر. جي فوج سان ويڙهائڻ جي، اسان کي تل ابيب ڇو نٿو موڪليو وڃي، جو اسان اسرائيلين کي ختم ڪري ڇڏيون.“ شريف ناصر جو هٿ بندوق تي ٽڪيل و ٿيڇندو هو، پر هن ڏنو ته اڃا هن ڪوشش ڪئي، ته جبار بندوق هٿ ۾ ڪئي ورتي هئي. جبار کي لاٿو ويو، پر هن پاڻ لاءِ عزت پيدا ڪئي. دشمن ڇڻن مهينن تائين ڪيس اڏيئون ڏنيون، نه هو معافي گهري، پر هن معافي نه گهري. مان توهانکي ٻڌائڻ ٿي گهران ته، مان به ساڳئي مٽيءَ مان ٺهيل آهيان. هاڻي توهانکي شايد سمجهه ۾ اچي ويو هوندو ته، اسانجو يونٽ ”عبدالرحيم جبار ڪمانڊو يونٽ ڇو ٿو سڏائي.“

برطانوي آفيسر سچو قصو غير جذباتي انداز سان ٻڌو. مون جڏهن ڳالهه ختم ڪئي، فرو وري سوال شروع ڪري ڏنا، ”هي نوٽ.... جيڪو توهان لکيو آهي.... ثماديه ۽ سندس ساٿي.... اهي توهان جا ساٿي ڪير آهن؟“

”ڪير ساٿي؟“ مون به ساڳئي لهجي ۾ چيو. ٿورو ترسي وري چيو، ”ممڪن آهي، جهاز ۾ ٻيا ماڻهو به هجن، جن کي مان نه سڃاڻندي هجان. ڇو؟ توهان انهن مان ڪنهن کي سوگهو ڪيو آهي ڇا؟“ مون معصوميت سان پڇيو. فرو هاڻي ڪاوڙ مان چيو، ”مس خالده! منهنجا وار اڇا ٿي ويا آهن.“

”اهي منهنجي ڪري نہ، پر ان ڪري تہ توهانجي زال جهيڙيڪار آهي.“ مون ڳالهہ ڪٽيندي چيو، تنهن تي هو مرڪيو، ۽ چيائين، ”تون ذهين عورت آهين.“

”مونکي اهڙي تعريف جي ضرورت ڪانهي.“ مون ڪاوڙ مان منهن گهنجائيندي چيو. بهرحال، اهو زباني فساد گهڻي دير هليو. مون ڏاڍي ڪاوڙ جو اظهار ڪيو، ۽ ٻنهي کي ٻڌايم تہ، مان فلسطيني عرب عورت آهيان، ۽ توهان جهڙن فاشي سوئرن کان تعريف ٻڌڻ نٿي گهران، جن مونکي قيد ڪيو آهي.

هاٿي فرو پنهنجا ڪاغذ اٿلائيندي پٿلائيندي چيو، ”تہ سائين اهو ٻڌايو تہ، نيمن عرب فلسطيني عورت، انهيءَ جهاز کي تباهہ ڪرڻ جي ڪوشش ڇو ڪئي، جنهن ۾ فلسطيني عرب به سوار هئا!“

مون سندس ڳالهہ تي ڪاوڙ نہ ڪئي. چيم، ”اوهہ! فيصلو تہ توهان ڪري ڇڏيو آهي تہ مونکي مجرم ثابت ڪرڻو آهي، پوءِ مون ڏوهہ ڪيو هجي يا نہ.“

”سڀني شاهدن جو چوڻ آهي تہ، تو جهاز تباهہ ڪرڻ گهريو هو.“

”اهي سڀئي ڪوڙا! ننگ ۽ صيهوني آهن.“ مون چيو، ”توهان جاچ ڪيو. سچ ٻڌرو ٿي پوندو.“

هن سوال کي هڪدم رد ڪندي چيو، ”مس خالده! ڇا تون سمجهين ٿي تہ تون بزدل آهين.“

”ڏسو.... مونکي جهاز اغوا ڪرڻ جو حڪم مليو

هو، تباهه ڪرڻ جو نه. مونکي انسانن سان پيار آهي، جيڪڏهن مان جهاز تباهه ڪرڻ گهران ها ته، اتي روڪڻ وارو ڪوبه نه هو."

"تون جهاز ۾ ڪٿان چڙهئين؟ - تل ابيب ڪان؟"

"مان ايمسٽرڊيم مان شيپول ايئرپورٽ تان چڙهي هيس."

"هاڻي تنهنجي ذهن ۾ ٻيو ڪيترن جهازن جو اغوا آهي؟"

"ڪوبه نه!"

"هاڻي ٻه ٻيا به ٽي ويا آهن."

مان اهو ٻڌي حيران ۽ خوش ٿيس.

"اسرائيلين توکي واپس گهريو آهي." هن چيو.

"واپس گهرڻ جو ڇا مطلب آهي؟"

"مطلب اهو ته تون سندن ڏوهي آهين، هو توکي سزا ڏيڻ ٿا گهرن."

"خير! مسٽر فرو! شايد توهان اسرائيل جي اذيت گهرن ڪان واقف هجو. سندن جسماني تڪليف جا طريقا ۽ ٻيا ظلم. مونکي سڀ خبر آهي. دل تي ڇا ٿي، ٻين کي انجي خبر پوي. مونکي يقين آهي ته مان صيهوني اذيت ڪان تنگ ٿي آڻ نه مڃيندس."

"تون واقعي ذهين ڇوڪري آهين." فرو وري چيو.

"مون چيو نه، مان توهان جهڙن جي تعريف قبول ڪرڻ ڪان انڪار ٿي ڪيان. مونکي هڪ سگريٽ ۽

ٻاڻي ڏيو.“ مون چرچي طور چيو.

انهيءَ توزي چڱي ماحول ۾، مون آفيسرن کي چيو، ”مون برطانيه خلاف ڪو به ڏوهه ناهي ڪيو. مونکي خبر ناهي ته مونکي جيل ۾ ڇو رکيو ويو آهي.“

هنن چيو، ”اها خبر ته ڪين به ناهي.“

مون پڇيو، ”ڇا ڪو اسرائيلي به جيل ۾ آهي؟“

”نه.“ هنن چيو.

”ڇو نه؟ هنن منهنجي ڪامريڊ کي بي دردي سان ماريو آهي.“

”تنهنجو ساٿي وڙهندي ماريو ويو آهي. سرڪاري بيان آهي ته سندس موت ضرورت سبب ٿيو آهي.“

”شرم ڪن برطانوي عدالتون.... اهي تعصب واري شاهديءَ جي بنياد تي اهڙا فيصلا ڪري ڇڏينديون آهن. ۽ اهو فيصلو جنهن ۾ مون کان پڇا ڳاڇا لازمي هئي. مون کان سواءِ ڪيئن ٿي ويو؟“ مون رڙ ڪئي، ”تل ابيب کان واشنگٽن تائين هڪ نموني جون تارون ٿيون لڳن اهو برطانوي انصاف آهي!“

مونکي ايڏي ڪاوڙ ۾ ڏسي، منهنجي سيل ۾ آندو ويو، انهيءَ شام منهنجي مٿي ۾ ڏاڍو سور هو. گارڊ مونکي غور سان ڏٺو، جو مان بيچينيءَ ۾ هيڏانهن هوڏانهن گهمي رهي هيس.

۹- سيپٽمبر تي مسٽر فرو وري مون سان مليو. هن

مون کان پڇيو ته، مان ڪهڙي ملڪ وڃڻ پسند ڪندس. مون چيو، "پنهنجي وطن فلسطين." مون اهو اصرار به ڪيو ته مونکي هڪدم آزاد ڪيو وڃي. مون پنهنجي آزاديءَ لاءِ دير ۾ ڪين، سندن حق ۾ خراب ٿيندڙ نتيجن جي ذميواري سندن مٿان مڙهي. انهيءَ ڏينهن ٿي بي. او. اي. سي، وي سي ١٠ جهاز اغوا ڪيو. مونکي پنهنجي آزاديءَ جو يقين ٿي ويو. مسٽر فرو شام جو مون وٽ آيو، ۽ چيائين، "توکي ته خبر هوندي ته هي ڇا ٿي رهيو آهي-" مون چيو، "فرنٽ کي خبر آهي ته هو ڇا ڪري رهيو آهي. مونکي برطانوي عدالت جي ڪارنهن جي ضرورت ناهي، جو ان جي سفارش تي منهنجي قسمت جو فيصلو ٿئي."

١٠- سيپٽمبر تي مونکي پيٽرڪ ڏاڍو ياد آيو. مان پنهنجا لڙڪ روڪي نه سگهيس، ۽ ڪجهه به ڪائي نه سگهيس، جو پيٽرڪ ته بک تي مري ويو هو. ماني کائيندي روز مونکي اها ڳالهه ياد ايندي هئي. ميٽرن مونکي دلاسو ڏيندي هئي. هوءَ هڪ نرم دل ۽ نيڪ عورت هئي. هوءَ مونکي نصيحتون به ڪندي هئي، پر ڪاوڙ ۽ اداسيءَ جي جذبن کي دلاسي جي لفظن سان ڪهڙو سڪون ٿي ملي سگهيو! پر مان انهيءَ ڳالهه تي خوش هيس ته، بي. او. اي. سي. جو جهاز اغوا ڪري، پي. ايف. مسافرن جي بدلي ۾ منهنجي گهر گهري هئي. مسٽر فرومون وٽ آيو، ۽ پيٽرڪ جي پاسپورٽ

بابت پڇندي چيائين، ”ليلي، تنهنجو پارٽنر ڪير هو؟“ هاڻي مسٽر فرو ڏر بند ڪري ڇڏيو هو.

”منهنجو نالو ليلي نه، پر مس ليلي خالد ڪمانڊو ڊاپولر فرنٽ آهي. هاڻي توهان سمجهيو مسٽر فرو.“

هو اڃا منهنجي انهيءَ رويي تي حيران هو، جو مون وڏ يڪ چيو، ”توهانجي پنهنجي قانون مطابق توهان کي هتي ڪنهن عورت ساٿيءَ کان سواءِ اڇڻ جي اجازت ناهي — ۽ ها، مونکي برطانوي انصاف آڏو ڪڏهن تو پيش ڪيو وڃي؟“

هاڻي ته هو ڏاڍو پريشان ٿي ويو، ۽ ٿڪندو، پرڻتي ٽڙيو ۽ در کوليندي ندامت سان پڇيائين، ”مان تنهنجي ڪنهن ڪم اچي سگهانٿو.“

چيم، ”ها، مان پنهنجي ڪمانڊو لاءِ سونٽر اڻڻ چاهيانٿي. مهرباني ڪري توهان مونکي آڻ ۽ سوئا آڻي ڏيو.“

هن وعدو ڪيو، پر ٻڌايائين ته قانون اهڙي اجازت نٿو ڏئي. مون ڪاغذ ۽ پينسل گهري. هن مونکي ٻه، انچ ڊگهي پينسل ڏني. جيتوڻيڪ مونکي جهوٽا ٿي آيا، ۽ ڏندن ۾ سور به هو، پوءِ به مون پيٽرڪ جي ياد ۾ هڪ نوٽ لکيو:

”اڄ کان چار ڏينهن اڳ اسان پنهنجي غيرفاني سفر تي روانا ٿيا هئاسين. تنهنجو روح منهنجي اندر کي اميدن سان پري ٿو ڇڏي ته اسان جنهن سفر

تي نڪتا هئاسون، اهو انصاف ۽ عزت جي قدرن تي مبني هو. تون انهن ماڻهن لاءِ سڙندو، جن کي تون نه سڃاڻندو هئين. جيتوڻيڪ مان توکي نه سڃاڻندي هيس، پر مان توکي پنهنجي زندگيءَ جي هر ڇاتل شخص کان وڌيڪ سڃاڻانٿي. مونکي سدائين انهن ماڻهن سان عقيدت رهي آهي، جن پنهنجي ذات کان وڌيڪ ٻين سان پيار ڪيو آهي. مان توکي پنهنجي علم مطابق هر سورمي ۽ پنهنجي جذبن جي حوالي سان هر خواب کان وڌيڪ سڃاڻانٿي، مون سدائين انهن ماڻهن جي پوڄا ڪئي آهي، جن آزاديءَ خاطر سِرَ ڏنا آهن، ۽ روشنيءَ، زندگي تي ترقيءَ جي دشمنن کي للڪاريو آهي. تو فلسطين لاءِ موت قبولي، اسانجي مظلوميت جي مرڪزيت حاصل ڪري ورتي آهي. تنهنجو روح اسان کان مظلوميت ختم ڪرڻ جو مطالبو ڪري رهيو آهي. تو اسانجي جدو جهد ۾ شامل ٿي، اسانکي بين الاقوامي ڀائپيءَ جو سبق ڏنو آهي، ۽ لاطيني آمريڪا ۽ فلسطين جي عوام کي هڪ سڳي ۾ سوگهو ڪيو آهي. تو پنهنجو خون وهائي تاريخ لکي. تو پنهنجي سدا حيات روح سان ڪنڌن کي ملائي ڇڏيو آهي. تو سدا حيات زندگي حاصل ڪري، ديوتائن جو درجو ماڻي ورتو آهي. تو هڪ ئي وقت ليفيٽ، بائرن، فارمن بيٿون، چي گويرا، پيٽرڪ آرگيوليو ۽ فلسطيني انقلابي آهين. تون مئو ناهين، تون زنده آهين. تون سدائين زنده

رهندين، تون فلسطيني انقلاب جو روحاني رهبر آهين.
ليلي"

۲-- سيپٽمبر جي ڏينهن جي شروعات هينڊراس جي سفير جي اچڻ سان ٿي. وڏين وڏين مڇن وارو، ڪنهن وڏي زميندار جهڙو. مسٽر فرو سندس تعارف ڪرائيندي، "هز ايڪسيلنسي ڪائونسل آف هينڊ راس." هن چيو، "تو وٽ هينڊراس جو پاسپورٽ ڪٿان آيو؟"
"ڇا پاپولر فرنٽ توهانکي جڙتو بنانا جو سفير ڪري موڪليو آهي؟" مون نفرت مان چيو.
هز ايڪسيلنسي ته اهو ٻڌي سڙي ويو، ۽ ٿوانيءَ مان موٽي ويو. سرڪاري عملدارن لاءِ اها ڳالهه ڪيڏي نه افسوس جهڙي هئي، ته هڪ لاطيني ڪائونسل تي هڪ نامعلوم •هائي جيڪر فلسطيني چٽر ڪري رهي هئي. ڏاڍي بي عزتي ۽ ڪاوڙ جهڙي ڳالهه هئي. مون مسٽر فرو کي ياد ڏياريو ته هن اُن ۽ سوئُن حو وعدو نه پلڙيو آهي. هن مونکي سمجهائيندي چيو، "توکي ڪابه تيز چهنب واري شيءِ رکڻ جي اجازت ناهي."
اصل ۾ اها ڳالهه چوندي، هن اهو معلوم ڪرڻ تي گهريو، جيڪڏهن توکي آزاد نه ڪيو ويو، ته ڇا هو واقعي مسافرن سوڌو جهاز تباهه ڪري ڇڏيندا. مون بنا هبڪ جي چيو، "ها بلڪل."
"ڇا توهان ۾ انسانيت بلڪل ڪانهي! ڪجهه شرم ڪيو."

هائي مون ۾ رڙ ڪئي، ”جيڪڏهن توهان ۾ ٿورو به شرم آهي ته، پنهنجي لغت مان اهو لفظ ڪڍي ڇڏيو.“ ”هائي مان صيهونيت، سامراجيت ۽ برطانوي وحشت تي ڳالهائڻ شروع ڪيو. پر مسٽر فرو مونکي لاجواب ڪندي چيو، ”مهرباني ڪري تقرير ختم ڪيو ليلي خالد! اسانجي حڪومت آهي ئي سامراجي.“ مون کي حيرت لڳي، مون محافظن کان پڇيو ته مسٽر فرو حڪومت جي حمايت ڇو نه ڪئي. هنن مونکي ٻڌايو ته، ايلنگ ۾ ليبر پارٽيءَ جا اهڙا گهڻا ميمبر آهن، جيڪي قدامت پرست حڪومت جي حق ۾ ناهن.

۱۲ سيپٽمبر تي جڏهن مون اهو ٻڌو ته سامراجين جا جهاز تباهه ڪيا ويا آهن ته، مون به پنهنجو رويو بدلايو. انهيءَ زماني ۾ برطانيه ۾ طرحين هڙتالون ٿي رهيون هيون. مون سوچيو ته منهنجا محافظ به پنهنجي ساٿين جي حق ۾ هڙتال ڪن. مان جنهن مهل کين بغاوت لاءِ اڀاري رهي هيس، مسٽر فرو اندر اچي ويو. اندر اچڻ شرط هن ٿڌو ساهه کڻي چيو، ”آخر تون ڪرڻ ڇا ٿي چاهين؟“ مون چيو، ”هنن قيدين کي آزاد ٿيڻ کهرجي.“ ”ڪهڙا قيدي؟؟“ هن حيران ٿي پڇيو. مون محافظن ڏانهن اشارو ڪري چيو، ”هي جيڪي صبح شام ڪم کي لڳا پيا آهن.“

”چڱو، هن دفعي تنهنجي جيت آهي. ڏسان تون ڇا ٿي ڪرين.“ مسٽر فرو شفقت سان چيو، ۽ پنهنجا

فائيل چيڪ ڪرڻ لڳو. مون ڳالهائڻ شروع ڪيو، "مونکي خبر آهي ته داخلا واري وزارت برطانوي قانون جي خلاف ورزي ڪري رهي آهي."

هن مٿو ڪنهندي چيو، "تون ڇا ٿي ڪرڻ گهرين؟"

مان ڪاوڙ مان چيو، "توهان کي خبر آهي ته مان ڇهن ڏينهن کان ننڊ نه ڪيو آهي." هن هڪدم پنجين ماڙ تي منهنجي وهنجڻ جو انتظام ڪرايو. مان چئن پوليس ميٽرنز جي نظر داريءَ هيٺ آندي ويس. هو چار ئي ڪمري جيءَ ڪنڊن کان بيهي رهيون، ۽ مونکي پنهنجي سامهان ڪپڙا لاهڻ لاءِ چيائون.

۱۳ سيپٽمبر مون لاءِ ڏاڍو خراب ڏينهن هو. مان سڄو ڏينهن بيمار رهيس، ۽ رات جو به ننڊ نه آئي. ڊاڪٽر کي گهرايو ويو. هن پنهنجي سينڊوچ ۽ ڪافي پيئڻ کان سواءِ به ڪجهه کائڻ لاءِ چيو، ۽ ننڊ لاءِ مونکي ٻه گوريون ڏنائون. انهن گورين جو مونتي ڏاڍو خراب اثر ٿيو. اها رات مون لاءِ ٿي ته، هر ڪنهن لاءِ مصيبت هئي. مان مرڻ ڪنديءَ هيس. جڏهن مون صبح جو ٻه اکيون کوليون ته ڏٺم، هر ڪنهن جون اکيون آليون هيون. آها وٽندڙ ميٽرن ته منهنجي هوش ۾ اچڻ تي ڏاڍو خوش ٿي. مون کان سواءِ اها رات سيني مسافرن جاڳي گذاري هئي.

ايندڙ ٻه هفتا بس انهيءَ ئي دستور موجب گذريا. مونکي ميٽرن جو ڪمرو استعمال ڪرڻ، ۽ ڏهن والن

ذاتين بنا محافظ جي گهمڻ جي موڪل ملي ويئي.
١٧ سيپٽمبر کان پوءِ جا واقعا، خاص طور تي اردن جا سياسي واقعا منهنجي ذهن تي حاوي هئا. مسٽر فرُو ۽ سندس سائين سان بحث به انهن ئي معاملن تي ٿيندو هو. مونکي خطن جو هڪ بنڊل ڏنو ويو، جن ۾ ڪجهه ماڻهن منهنجي تعريف ۽ ڪن تنقيد ڪئي هئي. هڪ خط ۾ شاديءَ جي آڇ به هئي. مونکي ڪنهن خط جو جواب لکڻ جي موڪل نه هئي، پر پيءُ ماءُ ۽ ويجهن دوستن کي خط لکڻ جي اجازت هئي. مون خطن کي ترجمو ڪرڻ جي آڇ به ڪئي، پر مسٽر فرو ٻڌايو ته، برطانوي حڪومت پنهنجي مترجمن تي ڀروسو ڪندي آهي.
هوڏانهن اردن رتو ڇاڻ تي رهيو هو، ۽ هيڏانهن مان قيد ۾ فقط احتجاج ۽ حسين جي رويي کي ننديندي رهي هيس. برطانوي پوليس کان خبر پئي رهي هئي ته نومبر ٦٨ع کان شروع ٿيل هراس ۽ دهشت گردي لڳاتار جاري آهي. بادشاهت کي بچائڻ لاءِ سڄي ملڪ کي داوَ تي هنيو ويو هو.
گهٽ اهو الزام مڙهيو ته، پي. ايف ايل. اي. ٧٠ع جي رتو ڇاڻ ۾ اردني حڪومت جي مدد ڪري رهي هئي، ۽ ٽن جهازن جو اغوا به انهيءَ مدد جو حصو هو. فلسطيني انقلاب کي ختم ڪرڻ لاءِ اردني حڪومت جي اها چال، عوام ڪنهن به نموني قبول نه ڪئي.

انهن فسادن ۾ هڪ بي ڳالهه به پڌري ٿي سامهان آئي، تہ حسين، پنهنجو تختو اونڌو ٿيڻ کان، اسرائيل کي پنهنجي سلطنت تي قبضو ڪرڻ کي وڌيڪ چڱو ٿي سمجهيو. آمريڪين تہ عوام کي قربان ڪري، هر قيمت تي حسين جي حڪومت کي برقرار رکڻ جو گُر آزمايو. انهيءَ ڊرامي جو مکيہ ڪردار حاڪميت زده حشمتي خاندان هو. ٻيون عرب رياستون خاموش هيون، جو اهي تہ گولڊا ميئر ۽ نڪسن جي واشنگٽن ۾ مرتب ڪيل سازش کي عملي طور پڌرو ٿيندي ڏسي، فقط افسوس جون قائل هيون.

(۵)

١٧ سيپٽمبر تي برطانوي محافظن، پنهنجي مرضيءَ تي الائجي پنهنجي آقائن جي چوڻ تي مونکي صلاح ڏني تہ مان سياسي پناهہ لاءِ درخواست ڏيان. مون لاءِ اها سياسي بد ديانتي هئي. مون قطعي انڪار ڪري ڇڏيو. مون مطالبو ڪيو تہ، مونکي آزاد ڪيو وڃي، جيئن مان اردني ڪامريڊن سان گڏجي ويڙهہ ۾ حصو وٺي سگهان. اردن ۾ جيڪي ڪجهہ ٿي رهيو هو، تنهن سبب مان پريشان هيس. جيتوڻيڪ ظاهري طور تي مان پرسڪون هيس. مسٽر فرو روز اچڻ وارن مائهن سان هيو. هو حيران هو تہ مسلمان دشمن سان وڙهڻ

ٻچاءِ، پاڻ ۾ ڇو ٿا وڙهن. مون ڪيس طبقن ۾ ورهايل معاشري جي نفسيات ۽ رد عمل سمجهايا، ۽ اهو ٻه ٻڌايم ته علائقي جو بادشاهه ٻه دشمن جي ڪئمپ مان هو. مسٽر فرو منهنجي ڳالهه ڌيان سان ٻڌي، پر هين اوله وارن مفڪرن جيان هو به طبقاتي ڇڪتاڻ جي اثرن کي سمجهڻ کان لاچار هو. پر هن مونکي ايڏيون تلخ ڳالهيون ڪرڻ کان روڪيو، جڏهن ته منهنجي رڳ رڳ ۾ اهو احساس سمايل هو ته، اردن ۾ شهنشاهيت جو انت ئي سماجي هڪجهڙائيءَ جو بنياد ٿي سگهي ٿو. منهنجي طبقاتي تجرباتي سوچ کي پرکڻ لاءِ، مون کي هڪ هفتو آزاد شهريءَ جي حيثيت سان رهڻ جي دعوت ڏني ويئي. مون چيو، ”آزاديءَ کان پوءِ مان ڪرسمس ٽائين برطانيه ۾ رهڻ پسند ڪنديس، جيئن برطانوي جمهوريت جو لطف ماڻي سگهان.“ مسٽر فرو منهنجي طنزيه لهجي کي محسوس ڪندي چيو، ”هاڻي سٺو اهو آهي ته تون اردن هلي وڃ، نه ته مان پنهنجي زال کي نه ڇڏي ڏيان.“

”سائين! سٺو اهو آهي ته توهان پنهنجي زال کي ٻڌائي ڇڏيو ته هوءَ پريشان نه ٿئي. مونکي پيءُ جيڏي برطانوي آفيسر سان شادي ڪرڻ جو ڪوبه شوق ناهي. مان ته ڪنهن عرب انقلابي يا هاريءَ سان شادي ڪرڻ پسند ڪنديس. نه ڪي، ڪنهن برطانوي رئيس، يوناني واپاري يا آمريڪي صنعت ڪار سان. مسٽر فرو، هاڻي

توهانجي مٿي ۾ وڃي ڪاله؟"
برطانوي پريس ۾ اردني جنگ بابت جيڪي ڪجھ ڇپيو هو، مون تائين اهو ئي پهچندو هو. هاڻي شامي فوج جي هٿ چراند جون خبرون به اچي رهيون هيون. آمريڪي ۽ اسرائيلي جارحيت جون خبرون به اچڻ لڳيون. اهي اطلاع به اچڻ لڳا ته، "شامي فوجن" کي "بهادر اردني فوجون" چيپاٽي رهيون آهن. هاڻي مونکي لڳو ته اردني حڪومت جي زوال جا امڪان وري ختم ٿي رهيا آهن. ۽ جڏهن مون حسين ۽ عرفات کي بادشاهن ۽ صدرن سان هٿ ملائيندي ڏٺو ته، مونکي محسوس ٿيو، ڄڻ انقلاب جي 'پٺ' ۾ ڇرو لڳي رهيو هجي. جيڪڏهن مان هجان ها ته، ڪانفرنس ۾ شامل ٿيندڙن کي گولين سان آڏائي ڇڏيان ها. مونکي لڳي رهيو هو، ڄڻ مزاحمت کي تاريخي ورثي طور دفن ڪيو ٿي ويو. مونکي انهيءَ رت جي زبان ٿيڻ جو ڏک ٿي رهيو هو، جيڪو هلتن قاهره، ڦٽيا محل ۽ عرب ليگ هيڊ ڪوارٽرس کان سواءِ اردن جي گهٽين ۾ وهندي، اسانکي پنهنجي شهادت لاءِ سڏي رهيو هو. مان عرب ليگ کي پيٽرڪ جي خون جي ڏنڊ کان ڌار نٿي ڪري سگهان، جيڪو اڃا به مرده خاني ۾ پيو هو، ۽ هوڏانهن انقلاب دشمن لاهر تي صحيحون ٿي ويون. مونکي خبر هئي ته، مجاهد انهيءَ منصوبي کي نه مڃيندا، ۽ موجوده قيادت جو امتحان وٺندا، ۽ اهو ڪم فرنٽ

جا ڪارڪن ني ڪري سگهن ٿا. اينڌڙ ڪجهه مهينن ۾ عرفات ۽ سندس ساٿين جي سمجهه ۾ اها بنيادي ڳالهه نٿي آئي ته عرب جي قبائلي روايتي سماج جي پيٽ ۾، فلسطيني عرب انقلاب جي ڳالهه بنيادي هئي. حسين جولاءِ ١٩٧١ع جي آپريشن ذريعي گوريلن کي ختم ڪرڻ جي مهم هلائي. ان جي باوجود سعودي، مصري ناهه ڪاميٽيءَ کهڻ لي قبول ڪرڻ لائق لڳي، ۽ مصر جو حسن، حسين سان ڪنڌجاليءَ لاءِ راضي ٿيو.

٢٨- سيپٽمبر تي اطلاع مليو ته صدر ناصر مري رهيو آهي. مونکي نه انهيءَ خبر تي يقين آيو، ۽ نه ان ڪان پوءِ ٿيندڙ واقعا خطرناڪ محسوس ٿيا، جو مان ته حسين. عرفات ڳالهين جو ٻڌي ششدر ٿي ويٺي هيس، جو شام تائين ناصر جي موت جي خبر اچي ويئي. جيڪا ڳالهه شڪ ۾ منهنجي اندر ۾ درد پيدا ڪري نه سگهي، سا يقين ۾ بدلجڻ تي مونکي ڏڪارو ڪري ويئي. ڇي گويرا ۽ هوچي منهه جو موت مون لاءِ وري تازو ٿي ويو. انهيءَ جي شدت اچا به گهٽي هئي، جو پهرين ڳالهه ته مان عرب هيس، ۽ ٻيو ته ناصر جي ذاتي پرستار. مونکي لڳو، ڄڻ منهنجو هڪ حصو مري ويو آهي. پر مونکي خوشي به هئي، ته مان ناصر جي وقت ۾ زنده رهي آهيان. ۽ ان وقت وڌيڪ خوش ٿينديس، جڏهن آزاد فلسطين ۾ مونکي رهڻ نصيب ٿيندو.

مسٽر فرو ۽ اوسي پاسي جي ٻين مائهن ڏنو ته

مان ڪيڏي ڏکاري هيس. هو انهيءَ تي جهران ته، ڪالهه تائين مون جنهن شخص کي ننديو ٿي؛ اڄ ان لاءِ ڏکاري هيس. ڪين اها خبر نه هئي ته، منهنجي دنيا ۾ سامراج سان وڙهڻ وارو اڪيلو فرو ناصر ئي هيو.

٢٩- سيپٽمبر تي مسٽر فرو مونکي ٻڌايو ته شايد تو کي رها ڪيو وڃي. مون اشارا سمجهڻ لاءِ ڌيان سان اخبارون پڙهيون. خاص ڪري جڏهن آخري ڇهه يرغمالي بين الاقوامي ريڊ ڪراس سب ڪاميٽي جي حوالي ڪيا ويا. اهو آخري مرحلو ١٣- سيپٽمبر ٧٠ع تي مڪمل ٿي چڪو هو. جنهن پل يرغمالي سائپرس پهتا هوندا، مونکي به تياريءَ جو حڪم مليو. مونکي ماڳ جي ڄاڻ نه هئي. مون برطانوي دوستن کي موڪلائيءَ جي چٺي ڏني، ۽ ايلنگ هلٽن ۾ گهٽا نوان مهمان موڪلڻ جو وعدو ڪيو. جو هتي محافظ ۽ جاءِ، ٻئي مفت هئا.

صبح جو ساڍي ڇهين وڳي مسٽر فرو مون وٽ آيو، ۽ پڇيائين ته مان ڪهڙي ملڪ وڃڻ پسند ڪندس. مون پروسي سان ڇيو، "ڪمانڊرن اهو فيصلو ته پاڻ ڪري ڇڏيو هوندو. هونءَ مونکي ڪهڙي ملڪ ڏو موڪليو وڃي؟"

مسٽر فرو جواب نه ڏنو، پر اينڊرز ڪيترن ڪلاڪن تائين ڪنهن به سوال جو جواب نه ڏنو. مونکي ٻڌايو ويو ته، جيئن ته مان سپاهي آهيان، تنهن ڪري قائدي

قانون جو احترام منهنجو فرض هئڻ کپي، جو سونکي برطانيه کان ٻاهر نيو ٿي ويو. ميٽرن مونکي ٻڌايو ته، گهٽين ۾ ماڻهو قطارون ٺاهي بيٺا آهن، جيئن ڪن پل لاءِ مونکي ڏسي سگهن. پر اهي ته سڀ ماڻهو مايوس ٿيندا، جو مونکي ته بند گاڏيءَ ۾ نيو ٿي ويو. مان اهو ڏسي حيران ٿي ويس ته منهنجي گاڏيءَ سان گڏ، منهنجي پهري لاءِ پوليس جي گاڏين ۽ موٽر سائيڪلن جو هڪ قافلو ساڻ هو. مون هڪ نظر ايلنگ پوليس اسٽيشن ٻاهران بيٺل ماڻهن تي وڌي، ۽ پوءِ مونکي فوجي هوائي اڏي تي آندو ويو، جيئن ٿي مان هيليڪاپٽر ۾ ويهان، مون آڱرين سان فتح جو نشان ٺاهيو، مسٽر فرو کي الله واهي چيم، ۽ هڪ دفعو وري ايلنگ اچڻ جو وعدو ڪيم، تنهن تي فرو رڙ ڪئي، "نه ــ برطانيه اچجانءِ، پر ايلنگ نه اچجانءِ."

اسان ڪلاڪ کن تائين هيليڪاپٽر تي اڏامندا رهياسين، ۽ ڪنهن ٻي ٺانءِ ايئرپورٽ تي لٿاسين. مون ڪيپٽن کي چيو، "هوائي جهاز کان ڏکيو هيليڪاپٽر اغوا ڪرڻ هوندو آهي." ڪيپٽن جي سمجهه ۾ منهنجو ٺٺول نه آيو. هاڻي اسان وري هڪ هيليڪاپٽر ۾ سوار ٿياسين، ۽ اڻ ڄاتل ماڳ ڏانهن روانا ٿياسين، هڪ شخص ٻئي کي چيو، "اڇا ته هڪ ٻي عورت کي به اچڻو آهي." مونکي ڄاڻ هئي ته، اها ڳالهه هنن امينه ڏبور لاءِ ڪئي هئي، جيڪا زيورچ ۾ قيد هئي. هاڻي

اسان اوچتو ميونخ ۾ وڃي لٿاسين. اهو ڪو فوجي هوائي اڏو هو. مون ڏٺو ته مان هٿياربند گارڊ بيون ڏٺيون. جهاز ۾ مونکي آخري سيٽ تي ويهڻ لاءِ چيو ويو. ايڪشن آرگنائيزيشن جا ٽي فرد، صفيه عبدالرحمان، حنا بي ۽ نشاط کي به ساڳي جهاز ۾ آڻي ويهاريو ويو. مان انهن مان ڪنهن کي به نه سڃاڻندي هيس. اينڊرز اسٽاپ زيورچ هو، جتان امينه، ڪامريڊ ابراهيم توفيق ۽ محمد ابوال مائنجه جهاز ۾ سوار ٿيا. مون گهٽ ۾ گهٽ امينه کي سلام ڪرڻ تي گهريو، پر اجازت نه ملي. اسان پري کان ٿي هڪ ٻئي کي سلام ڪيو. هر مسافر لاءِ ڌار ڌار باڊي گارڊ هئا، پر اسان مان ڪنهنکي به هٿ ڪڙي لڳل نه هئي. ۳۰- سيپٽمبر جي رات ڏاڍي ڏکي هئي. قاهره تائين جو سفر مونکي زندگيءَ جو سڀ کان ڏکيو سفر لڳو. اسان کي سڄو وقت ويٺي رهڻ جو حڪم مليو.

پهرين آڪٽوبر تي صبح جو اٺين وڳي اسان قاهره پهتاسين. شهر ۾ صدر ناصر جي موت جو سوڳ هو. ايئرپورٽ تي اسانکي برطانوي، سوئيز ۽ جرمن سفير مليا. اسان مان هر فرد کي ڌار ڌار سرڪاري طور تي مصري عملدارن جي حوالي ڪيو ويو. مونکي اهو ڏاڍو عجيب لڳو ته، اسان مان ڪڏ پيٽرڪ جو لاش نه آيو هو. اسانکي مصري مهمان خاني ۾ آندو ويو، ۽ ٻارهن ڏينهن تائين آتي رهايو ويو. سبب، حفاظت ۽ اسانجي

سلامتي هو.

۱۲- آڪٽوبر تي اسانکي دمشق موڪليو ويو، ۽ هر ڪمانڊو پنهنجي پنهنجي يونٽ ۾ ڪم شروع ڪري ڏنو. بيروت مونکي ڪان اڳ مان پنهنجي دوست علي زازا سان مليس. هي اهو ئي شخص هو، جنهن ٽي. ڊبليو. اي. قصي ۾ مونتي مصري انٽيليجنس لاءِ ڪم ڪرڻ جو الزام هنيو هو، مون ڪمري ۾ داخل ٿيڻ شرط چيو، "ڪرنل، هاڻي توکي يقين ٿي ويو هوندو ته فرنٽ يا سندس ڪارڪن ڪنهن جا چاڙتا ناهن. ڇا توهان هاڻي مونکي پنهنجي مهمان خاني ۾ رکڻ پسند ڪندا؟"

"نه ليالي! هاڻي تون مون سان گڏ لنچ کائين ته تنهنجي مهرباني." ڪرنل چيو.

"نه، مهرباني. مونکي ٻن ڪلاڪن جي اندر بيروت پهچڻو، پنهنجي يونٽ ۾ رپورٽ ڪرڻي آهي. الله واهي. فلسطين جي جنگ جي محاذ تي اوهان سان ملاقات ٿيندي."

آڪٽوبر جي وچ ۾، مان بيروت ويس. ۽ اتي هڪ پريس ڪانفرنس الحدف جي آفيس ۾ ڪيم. مون ٻڌايو ته پيٽرڪ کي اسرائيلين قتل ڪيو، ۽ برطانوي حڪومت پنهنجي هوائي حدن ۾ تيل ڏوهه کان اکيوٽ ڪئي.

ايندڙ ڪجهه هفتا، مون پريس فوٽوگرافرن ۽ رپورٽرن کي انٽرويو ڏيندي، ۽ پنهنجي عرب، عراقي ساٿي

ڪمانڊو بسم سان شادي ڪرڻ جي تيارين ۾ گذاريا.
اسانجي شادي ٢٦- نومبر تي ٿي. ڪجهه هفتا گڏ
رهياسين، ۽ پوءِ ٻئي پنهنجي ڪم تي موٽي آياسين.

سگند پبليڪيشنس پاران شايع ٿيل شاندار ڪتاب

ٽڪرا ٽٽل صليب جا

شيخ اياز جي نثري نظمن جو نئون مجموعو

سگنڌ پبليڪيشن جا ڇپايل بهترين ڪتاب

سنڌو منهنجي ساهه ۾

ڪهاڻيون: امر جليل

امر جليل جون، ڪالمن ۾ لکيل ڇهون مختصر سٺهتر ڪهاڻين جو ڪتاب۔ هن ڪتاب ۾ ڏرتيءَ ۽ دل وارن جون ڪهاڻيون آهن، لازوال محبت جا افسانا آهن. انهن ڪالمن ۾ امر جليل جي آتم ڪٿا آهي.

(۲۸۰ صفحا، اڇو ڪاغذ، بهترين ٽائيٽل، قيمت ۲۲ رپيا)

سدا ساوا پن

— والي رام ولڀ

دنيا جي چئن چوٽي انقلابي ليکڪن محمود درويش، يشپال، پيبلو نرودا ۽ لورڪا جي زندگيءَ بابت جاڻ ڏيندڙ سانڊيڻ جهڙو ڪتاب۔ (۱۶۰ صفحا، اڇو ڪاغذ، قيمت ۱۵ رپيا)

پروفيسر

ڪهاڻيون: نجم عباسي

عوامي ڪهاڻيڪار نجم عباسيءَ جي ڪهاڻين جو بلڪل نئون مجموعو، جنهن ۾ اڪثر ڪهاڻيون بلڪل نيون آهن. (۲۰۲ صفحا، اڇو ڪاغذ، خوبصورت ٽائيٽل، قيمت ۰۰—۱۶ روپيا)

گهرائڻ لاءِ:

سگنڌ ڪتاب گهر

جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو.

اسان واپس وَرنداسين

امڙ! مان پنهنجو راز لڪائي نٿي سگهان
مونکي فلسطين کان سواءِ
ڪنهن سان بہ عشق ناهي
مان پنهنجي محبت ۾ ثابت قدم آهيان
منهنجا ديس واسي بہ تشدد کان ڊڄندا ناهن
منهنجي محبوبا، منهنجي ڌرتي!
منهنجي شهيدن کي ياد رکجانءِ
منهنجي ڀڄن ڀتن کي ياد رکجانءِ
جن کي
تنهنجي نالي تي ڪچهن جي ڌوهہ ۾
وڌيو ويو آهي
تشدد اجا اسانجي راهہ ۾ آهي
پر اسان نہ جُهڪنداسين
اسانجو مقصد واضح
۽ انصاف ڀريو آهي
اسانکي پاڻ ۾ اعتماد پيدا ڪرڻو پوندو
۽ پاڻ کي
خوف کان آزاد ڪرڻو پوندو
او منهنجا ديس واسيو!
منهنجو انتظار ڪيو
فتح جو انتظار ڪيو
اسان فلسطين واپس ورنداسين
اسان واپس ورنداسين!

(ليليٰ خالد جو نظم)

پڙهندڙ نَسُل . پ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، کُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڃوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪٽي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جھڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهـن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بِين لفظن ۾پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَـنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پو بيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ باروڊَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو بوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ جڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ بنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‎ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ ٻڌ ڪان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي ڀائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)